

Órszigethy Erzsébet

ASSZONYOK FÉRFISORBAN

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

BERTHA BULCSU

BOLDIZSÁR IVÁN

FEKETE GYULA

GONDOS ERNŐ

HANKISS ELEMÉR

HUSZÁR TIBOR

ILLÉS ENDRE

KÁLLAI GYULA

LÁSZLÓ BENCSIK SÁNDOR

LÁZÁR ISTVÁN

MÁRKUS ISTVÁN

MOCSÁR GÁBOR

SZÁSZ IMRE

VITÁNYI IVÁN

FOTÓK

KRESZ ALBERT

A KÖTÉS ÉS TIPOGRÁFIA

SZÁNTÓ TIBOR

MUNKÁJA

Magyarország

felfedezése

Őrszigethy Erzsébet

ASSZONYOK
FÉRFISORBAN

*Szépirodalmi Könyvkiadó
Budapest*

BEVEZETŐ

A templomtól a tűzoltószertárig tartott a falu, az udvarok és a kertek meredeken lejtő völgyben, a dolinában értek véget. A három-négyszáz lelkes hegyi település parasztházai egy-két ablakos fehér homlokzattal és a nyitott tornác derékig érő kisajtájával fordultak a főutca, a falu egyetlen utcája felé. Nagyapámék a sárga, háromablakos tanítólakbar éltek. A házhoz utcai tornác helyett udvari gang tartozott, oszlopait sűrűn futotta be a szőlő, mögötte bukszusbokrokkal övezett virágoskert. Ebben a házban, ebben a faluban töltöttem gyermekkorom legszebb hónapjait.

Nap mint nap az erdészek és a suszterék gyerekeivel játszottam, parasztházat tán egyszer sem láttam belülről. Csak arra a helyre emlékszem, ahonnan egyszer-egyszer az esti fejésből hoztuk a tejet. Bőszoknyás asszonyok és csizmás-kordnadrágos férfiak alkonyattájt be-betértek hozzánk egy kis beszélgetésre. Az udvarunkban volt az iskola, szigorú nagyapám tanította a különös öltözetű gyerekeket – a ráncos szoknyás kisfiúkat és az egyetlen copfba font hajú lányokat. Az esti vendégeket és az iskolásokat hamar megszoktam, de nem tudtam betelni a nagylányok és a fiatalasszonyok szépségével. Izgatottan vártam a vasárnapot, amikor valamennyien végigvonultak a főutcán. Nagyapámék nem szerették, ha az utcán játszom, vagy a kapuban leskelődök, de vasárnap nem bánták. Reggeli után már kinn ácsorogtam, és figyeltem, ahogyan innen is, onnan is előkerült egy-egy imakönyvet szorongató leány vagy asszony. Megálltak a házuk előtti kispadnál, a közelebbi szomszédok néhány szót váltottak. Aztán megkondult a harang, és a keskeny kocsibejárón megindultak a terméskövektől fehérülő kociútra. Fehér, lila, kék, zöld vagy bordó pamutharisa feszült a lábukra, fölötté tizenöt-húsz színes szoknya hintázott. Hét-nyolc sor ezüstfehér, ezüstkék, ezüstrózsaszín vagy piros gyöngy villogott a nyakukban. A lányok hajában himzett pántlika, a hátukat verdeső hajfonat végén kék, piros, fehér vagy rózsaszín selyemszalag csokra. A menyecskék voltak a legszebbek. A fejre simuló ezüstös

főkötön, a kacsicán fehér csipkefodrok lebegtek, és a homlokuk fölött, akár a pillangó tapogatói, ezüstszál erdő ágaskodott-hajladozott fényesen.

Először az öregebbek mentek kékesfeketében, a lányok voltak a legszínesebb viseletben, ők a harmadik harangszóra értek a templomba. Csak elképzelhettem, hogyan ülnek le ilyen rengeteg szoknyásan, mert mi nem mehettünk istentiszteletre. Az 1950-es évek elején egy falusi tanítónak még beszélgetni sem volt tanácsos a pappal. Nagyapám, az egykori kántortanító kénytelen-kelletlen beletörődött, hogy nem ő játszik a templomi harmóniumon, és nem ő kezdi az éneket.

Délután hozzánk is bejöttek a sokszoknyás lányok. Ha felhőtlen volt az ég, nagyapám szétcsavározta a fényképezőgép állványát, és sorba fotografálta a vendégeket. A hatalmas, ezüstpapírral borított derítőlapot én tartottam a nap felé, és e tükörfényben még pompásabbnak láttam ezt a falusi viseletet. Nagyapám szívesen és kedvvel fényképezett, de ő nem szerette ezeket a ruhákat. Hány de hány asszonynak magyarázta nagymamámmal együtt: „Higgye el, elég arra a lányra öt-hat szoknya, tán még kevesebb is. Megroppantja, tönkreteszi a gyereket, ha vasárnapon húsz, hétköznapon meg tíz szoknyába bújtatja. A derekán sem kell megszorogatni, alig kap levegőt a boldogtalan.” Egyszer én is toporogtam a tanteremben egy elalélt nagylány körül, amikor bontogatták kifele a karcsúra tekert szoknyaderékből.

Már nem tudhatom meg, hogy a nógrádi hegyek között élő és tanító nagyapám mennyit hallott és olvasott a néprajzi kutatásokról és gyűjtésekről. Hogy akart-e valamit megmenteni a diszes kelmékbe burkolózó szertartásos falu hagyományaiból. Arra viszont emlékszem, hogy hosszasan gyözködte egyik tehetséges tanítványa, a keskeny arcú Mari szüleit és magát a lányt is, hogy hagyja el a viseletet, és menjen a városba tanulni. Én Marit láttam a legszebbnek a falusi lányok között. Hihetetlenül karcsú és büszke tartású volt. Beszélték, hogy többször elájult már a templomban, és azt is, hogy a pap fia kerülgeti. A szülők nem örültek az „úri, nadrágos” udvarlónak, mint ahogy a papék sem akartak volna parasztmenyecskét. „Nem való Marinak a földművesmunka – hajtogatta nagyapám –, nem bírná ő azt erővel. Férjet se igen találna a faluban. Ilyen sovány lány, akármilyen szép, nem kell itt feleségnek. A pap fia szereti, és ha Mari tanul, városias külsővel és diplomával talán már befogadják a papék.” Mari elment a városba.

Gimnáziumba, egyetemre járt, és diplomás férje oldalán a pap fiát talán már el is feledte.

Az ezüstoffú Zsuzsi, nagyszüleim másik pártfogoltja, megtartotta a viseletet. Ügyes és dolgos lány volt. Nagymamám taníttatta a házi-asszonyiségra; tortát sütni, férfinget varrni, kakaószinű fejtett bablevest főzni. Sokat segédkezett nagyszüleim háztartásában. Jó lány és szorgos, kár, hogy öreglány maradt – hallgattam sokat nagyapám anyjának, ómamának a sopánkodását. Se földjük, se semmijük, miből fog szegény Zsuzsi megélni. Zsuzsit én is öregnek találtam, mert ő nem hajadonfővel, pántlikásan vonult a templomba vasárnaponként. Mindig kendőben járt. Nagyapám negyvennégy évi szolgálat után nyugdíjba ment, és a sárga tanítói lakásból városba költözött, Zsuzsi gyakran vendégeskedett náluk. Néhány évvel később meglepődve hallottam a hírt: férjhez ment – huszonhárom éves korában. Talán húszéves lehetett, amikor vénlányságán keseregünk. Akkor tudtam meg, hogy egy évtizedben születtem vele.

Emlékeimben színház és látványosság gyerekkori falum. Marit bámultam, mert szép volt, Zsuzsit szerettem, mert csak ő csenhetett nekem mézespuszedlit a kamrából, és azért is, mert néha elhozta magával a velem egykorú Erzszi húgát játszótársnak. A széles, csontos arcú, szőke Erzszi felső szoknyája mindig piros volt, a keze vörös és barázdált. Engem asszony módjára becézgetett, a kezemre azt mondta, hogy pampuska. Óvott attól, hogy a pázsiton én szedjem a bababútorok való szűrős bogáncsot.

Aztán véget ért a nyár, és egy kora hajnalon a csordás hívogató kürtszavára keltem. Nagyapám a tejcsarnoknál föltett az autóbuszra, az ismerős sofőr gondjaira bízott. Apám a busz városi végállomásán várt, és Pesten keresztül utaztunk tovább, hazafelé. Egy Pesttel határos faluban laktunk szüleimmel és öcsémmel. Nem voltam hát városi kislány, mégis biztosan meghökkent, ha falusinak neveznek. A környező házakban, utcákban iparosok, gyári munkások, tisztviselők, vasutasok éltek; tehenet, disznót, libát egy család sem tartott, a szomszédos udvarokban még tyúkok sem kapingáltak.

Barátnőimnek megtanítottam az Erzsitől hallott falusi énekeket, és tágas udvarunk orgonabokros zugában színházat játszottunk. A hozzám hasonlóan pampuskakezü közönségtől ötvenfilléres belépődíjat kértünk. Nagy melegben csapatosan bicikliztünk a Dunához, esténként cserebogarát gyűjtöttünk a Tulipán téren vagy villanyfényes

pingpongmeccseket játszottunk lakásunk ajtaja előtt. Vasárnap délelőtt matinéra jártunk, hazamenet minden gyerek vitte a cukrászsüteményt. Nagy ünnepeken fehér térdzoknit húztam, és családotól a közeli imaházba vonultunk, az istentisztelet alatt kekszet majsoltunk unatkozva.

Faluban nőttem volna falusi kislánként? Én azt hittem, hogy falu az, ahol gyöngyösen, pántlikásan járnak a templomba. Hétfőtől vasárnapig libát őriznek a réten, pirkadatkor álmosan botorkálnak elő a tehenek a csordás kürtölésére, szürkületkor az ólba zargatják a tyúkokat. Az erdőben bársonyos vargánya nő, a kertben szilva, málna, egres, borsó, a lugasban szőlő terem, a gangon kovászos uborka napozik, a kamrában zsákszám áll a bab, az öregasszonyok széttaposott cipője télen-nyáron sárga agyagtól cserepes.

Különös hangok, szagok és színek zavartalan és természetes egységének képzeltem a falut. Hosszú évekig nem lettem okosabb, hiába tudtam meg, hogy gyerekkorom hétköznapijai egy agglomerációs községben teltek, vakációim pedig egy isten háta mögötti, elmaradott, szegényes, petróleumlámpás faluban.

Soha nem készültem falukutatónak, mégis falujáró lettem. Határozott terv és cél nélkül utazgattam az országban és a határon kívül is. Művészettörténeti, néprajzi könyvek, történelmi tanulmányok és barátaim segítettek eligazodni. Ezerszámra gyűltek fényképfelvételeim ormánsági és kalotaszegi, szatmári és őrségi, borsodi és göcseji, Balaton melléki és széki, beregi és mezőségi, palóc és székely nevezetes műemlék-templomokról, archaikus parasztházakról, viseletes lányokról, asszonyokról. Eközben akarva-akaratlanul, de észre kellettennem, hogy ahol sértetlen és pompás az öregtemplom festett fakazettás mennyezete, szegény a harangozó. Ahol szép az emberi hajlék, nyomorúságos az emberi élet. Tudom, hogy fejlődésre orientált világunkban ez nem újszerű fölfedezés; aki egy fél életen át szabadkéményes pitvarban vacsorál, ha módja van rá, legalább élete másik felében takaréktűzhelyt szeretne.

A Pest megyei hármezer lelkes Hévizgyörköt hét-nyolc évnyi tájékozódás után olyan falunak látom, ahol a módosság nem irtotta ki a hagyományt. Györkre nem néprajzi, műtörténeti érdeklődésem vitt, bár a vidékkel való futó ismerkedésemkor először középkori rom-

templomát kerestem föl. A hetvenes években újságíróként lettem gyakori látogatója.

A falu formális vezetőinek nyilatkozataiból egy országosan tipikus település képe bontakozott ki, tipikus gondokkal. A tanácsházán elmondták, hogy járda, közért, csatorna, vízvezeték kellene, de alig van valamire közpénz, talán ha a tanácsstagok összeszednék magukat, és társadalmi munkát szerveznének... vagy ha a megye... A termelőszövetkezetben meghallgattam, hogy minden hibáért a vezetőket éri a vád, pedig ők mindent megtesznek, és ha rosszak is a gépek, és lusták is a tagok, szüntelenül emelkedik a termésátlag. A kultúrélettel és a kultúrigénnyel sincs minden rendben, jegyeztem föl az iskolában. Nem érdekli a györkieket a művelődés, a pénz meg a munka annál jobban. Csupán a bálra meg a mozira érdemes kinyitni a művelődési házat, no meg az asszonykórus próbáira. De azok az asszonyok se sokat érnek, nem törődnek semmit a néppel, minduntalan fesztiválokra utazgatnak. E beszámolókhöz legfőljebb annyit tehettem volna hozzá, hogy igen, talán ha a tanácsstagok... és szerencsére a termésátlag... és figyelem, györkiek, a pénz nem boldogság... és legyetek népművelők, ti asszonyok...

A falut egykor a földesúr irányította, rajta állott a nép munkája, boldogulása. A vallási hatalom rendet tartott a házasodásban, a családi életben, a jeles napok szokásaiban. Amikor a falu életéből kilépett a földesúr, és meggyöngült az egyház, a szerencsésebb sorsú vidékeken a jó gazdák uralma következett. A bíró lett az első ember, és azok a gazdák, akik vagyonuk, mintagazdálkodásuk okán bírók lehettek volna. A magánbirtok fölszámolása után évtizedekig nem akadt új példaadó réteg vagy tekintélyes vezető szervezet. Aszerint nem alakulhatott új „falu eleje”, hogy kinek van nagy autója vagy emeletes háza, esetleg államilag szavatolt magas tisztsége.

Hévízgyörkön is hiábavalónak bizonyult a falu elejét a tisztviselők között keresni. Az irodákban arról a faluról szó sem esett, amelyet néhány látogatás után az idegen is észrevesz: egyetlen mondat sem hangzott el a rangos házak és az egyszerű régi porták békés szomszédságának okáról, az egyszer elnémuló, másszor hangyabolynyüzgésű falu életigazgató rendjéről. A forgalmas főutcán sokszor fékezve kerülgettem a kerékpárral vagy kétkerekű taligával (kólával) zöltséget, gyümölcsöt szállító, egyenes derekú asszonyokat, a kis motorokkal csalinkázó borzas fejű fiúkat és a meglett férfiakat, amint a vasútállo-

másról hazafelé kerekaztek. A kitárt nagykapukhoz üres ládákkal, sovány zsákokkal teli kombik kanyarodtak, motorjuk berregő hangjára egy-egy férfi vagy asszony jelent meg a szomszédos kikapukban. Nap mint nap így láthatja a györkieket az errejáró, a hivatalos helyiségekben viszont csak dologkerülő téesztagokról, részvétlen tanácsdagokról és műveletlen népről kaphat információkat.

Az agglomerációs falu megvan irányadók, szavabíró vezetők nélkül, éppen ezért lesz áttekinthetetlen és jellegtelen településhalmazza. Hévízgyörk nem agglomerációs képződmény, de gyerekkorom hagyományos falujával sem mutat sok rokonságot. Úgy tetszik, mintha a kettőnek a vegyülete lenne. Agglomerációs, mert a györkiek mindennaposak a városban, ám csak a férfiak „ingázók”, a nők többsége innen nem gyárba, hivatalba jár dolgozni – ők piaci árusok Pesten és Budán. És azért hagyományos ez a falu, mert a fővárosi divatok beáramlása és a tömegközlelés országos forradalma közepette is megőrizte régi viseletét, dalait, s nem csupán a színpadi látványosság kedvéért. Tudni szerettem volna, hogy Budapest szomszédságában miért maradandó a ráncos szoknya és a palócos kiejtés, ezért a községsztatistika és történeti adatok, no meg a községsopolitikai elvek helyett a vidáman nótázó, posztószoknyás asszonyok nyomába eredtem. Utam elején olyan néptanító emlékére leltém, aki nagyapámat juttatta eszembe.

Míg nem futott szerte a falu népe, és nem telepedett meg a községházán a közömbös és fizetett hivatalnoktestület, a fölsőbbség küldöttei közül a falusiak a tanítójukat tartották a legtöbbre. Tekintélyét nem gazdatehetségének, és nem is „úriemblerségének” köszönhetette. Becsülték, mert patrónusa és szolgája volt a közösségnek. Nagyapámat sem tisztelhettké jómódjáért – a falusi tanítókat sohasem vetette föl a gazdagság. Nem rajongtak érte szeretetreméltósága miatt sem, mert ellentmondást nem tűró, határozott ember volt – mint hívő lélek és egyházpártoló, néha még a pappal is összerúgta a port. De gyámolította eszes tanítványait, és a falusiaktól meg szakkönyvekből tanulva a lótenyésztéstől a méhészkedésig sokféle parasztfoglalatosságot megpróbált. Azt hiszem, nem tisztelik jobban, ha például angóranyulaival díszes érmet nyer, és akkor sem kevésbé, ha kimúlik az egész tenyészet. Bárhogyan is fordult a sora, a tanítót kritika nem érte, mert a faluban, a falusiakkal együtt élt.

Hévízgyörk legendás hírű tanítója Földes István volt. 1918-ban választották meg a györki hívek a katolikus három tanerős iskola igazgatására: 1945-ig mint igazgató és kántortanító működött. 1949-ben az állami általános iskola igazgatójaként ment nyugdíjba. Nem csak azért szólok a jó emlékü Földes igazgatóról, mert régi tanítványai sokszor emlegetik. Szólnom kell róla azért is, mert találkoztam tanító lányával, Földes Magdával, aki méltó folytatója néptanítómunkájának.

Földes Magda 1922-ben született Hévízgyörkön. Kecskeméten, az angolkisasszonyok tanítóképzőjében szerzett oklevelet. 1941-ben a közeli Turán tizenegy-tizennégy éves gyermekek voltak az első tanítványai, majd 1944-ben dr. Balázs József hévízgyörki körorvos felesége lett – ekkor abbahagyta a tanítást. 1953-ban, férje halála után került a györki iskolába. 1955 és 1970 között igazgatóhelyettes volt, és éneket tanított a fősötagozatosoknak. Miután lemondott az igazgatóhelyetességről, 1977-ig, nyugdíjba menetelég az alsó tagozatban tanított. Nyugdíjas pedagógusként a szomszéd falu iskolájában alkalmazták. Köztisztvisletben álló apja és férje után a györkiek bizalommal fogadták Balázné Földes Magdát – a Balázs „tanárnénit”.

Tekintélye nem fölülállásának, értelmiségi „csalhatatlansága” hangoztatásának, kívülállásának tulajdonítható. Nem valamiféle elvont kultúra- és műveltségesszmény, hanem a létező falusi értékek szolgálója. Nincs hangzatos hitvallása. Szeretettel figyeli a falut. Háza minden falubeli előtt nyitva áll, alig akad este, hogy ne vendégeskedne nála valaki. Segít korrepetáló tanárt keresni, iskolavégzett gyerekek szüleivel tanácskozik a pályaválasztásról, ételrecepteket, himzésmintákat kölcsönöz, vigasztaló szóval enyhít a családi bajokon. Hívják látogatóba, ha elkészült a ház, szívesen fogadják lakodalmas vendégnek is. A tanár néni tudja, milyen ára van a zöldségnek a Bosnyákon és a Garayn, alkalmasint azt is, honnan kellett visszahozni pár száz fej eladatlan salátát, ki kísérletezett az idén spárgával, kinek az aprójószágát vitte el a baromfivész, mennyi volt a técszkereset, kit választottak a háztáji bizottságba.

A györkiek szerint az iskolában azért „fürták-piszkálgatták”, mert a vallásos (tehát „reakciós”) kántortanító lányát jobban tisztelték a szülők, mint a mai iskolavezetőket. Utolsó évét töltötte igazgatóhelyettesként, amikor régi tanítványai vezetőnek választották az 1969 őszen megalakuló asszonykórus élére.

Dr. Balázs Józsefnével és a tizenegy tagú kórusral 1975 tavaszán találkoztam először. Meglepetten tapasztaltam, hogy összejöveteleiken nincs énektanítás, vezénylés, hangvilla, szoros próbamenet. A zajos, vidám beszélgetéseket megszakítva hol az egyik, hol a másik asszony kezdett énekelni – pár taktus után már a többiek is fűjták. A tanár néni időnként jegyezte az általa kevésbé ismert dalok szövegét és dallamát, vagy a csoport énektudományát rendezte dalcsoportba. Magam pedig csodálgattam, hogy azért dalolnak, mert kedvük telik benne, és azt éneklük, amit gyerekkorukban egymástól tanultak – mit sem tudva kottáról és népdalgyűjteményekről.

Jó torkú és jó emlékezetű öregasszonyok persze másutt is akadnak, nekik köszönhető, hogy pusztuló faluközösségeink egyre több elfeledettnek hitt dala válik nemzeti kinccsé. A györkiek nem repertoárjuk különlegességének köszönhetik a kitüntetések, a rádió- és tévéfellépést, a külföldi vendégszereplést. Mindössze egy-két régi stílusú népdal szerepel a műsorukban. A dalaikból, megjelenésükből áradó természetes erő és harmónia hat a közönségre. Nem múltat idéző, hajlott korú nótafák, hanem dologbíró, sergő-forgó asszonyok. Többségük a negyvenes években született, a hetvenes évek közepén még egyikük sem érte el az ötvenedik életet. Két asszony kivételével valamennyien a térszben dolgoztak, iskolás gyermekeket neveltek – a térsz- és a házimunka, a család gondozása mellett majd mindegyikük kertészeti növényeket termelt piaci eladásra. Ezernyi dolgukat úgy végezték, hogy a kóruson kívüli györkiek szemében rendjén valónak tessen minden cselekedetük – én legalább ezt az igyekezetet éreztem első falujárásaim idején. Aztán évek teltek, és láttam, hogy Hévízgyörkör nem egyedülálló hagyomány a dal és a viselet, hanem kísérője és következménye a falu szabályos élet- és munkarendjének. Csak akkor kezdtem sejteni, hogy a színpadra bátorkodó asszonyok nem azért jó munkások és példás családanyák, hogy „hiábavaló” éneklésüket mentse a falu előtt. Hosszas ismeretségünk után azt kell mondanom, hogy azok az asszonyok álltak össze egy kórusba, akik a leghűbb követői a közösségben uralkodó hagyományos erkölcsnek. Nevezhetném őket akár a falu „eleinek” is; életük és munkájuk által, mint valami rég protestáns presbitérium, a falu ügyeinek jogkör nélküli erkölcsi és gazdasági irányítói.

Nem ringó szoknyaik bővölete láttatja velem ezeket az asszonyokat a falu „urainak”. Elsőbbiségük a családi-gazdasági szervezetből követ-

kezik. A györkiek ugyanis elsősorban a piacról, a piacból élnek – a család által megtermelt zöldség eladásából. E munka szervezői a „háztartásbeli” vagy téesztag, az utóbbi időben éjszakai-esti műszakos takarítónők, és ők a termés értékesítői-kofái is. A férfiak bejáró munkások, sorstársaikhoz hasonlóan alacsony beosztásban dolgoznak. Töredék idejükben csak segítők lehetnek odahaza.

Még egyre tart a nők emancipációs háborúja, pedig urbanizált körökben a férfiak már régen „hátrányos” helyzetbe jutottak. A nők gyakran ama „családi tűzhely” megvonásával zsarolnak, mely az urbanizált, közösségeiket vesztett társadalmak utolsó menedéke. A hévizgyörki matriarchátus nem hasonlítható a városi nőuralomhoz, mert ebben a faluban – az elődeiktől örökölt erkölcs nevében – legalábbis eszmeileg tagadják a nők elsőbbségét. A férj az úr, és ez így van rendjén – állítják egybehangzóan a nők és férfiak. De mit ér ez a hangos közmegegyezés, ha még a szóbeszéd is cáfolják? „Minő gyámoltalanság, hogy a nógrádi asszony az ura nélkül még vetőburgonyát sem mer eladni!” – háborgott egy asszony. A györki férfiak alkoholizmusáról beszélgetve egy másik példálózott: „Ha mindenki úgy tenne, mint a sógorasszony, nem lenne annyi iszákos ember a faluban. Háromszor elzavarta az urát a háztól a pálinkázás miatt. Nem is lehet már panaszra rá! Most csak otthon, a maguk terméséből iszik.”

A hetvenes években jelent meg egy írásom Hévizgyörkről, amelyben egy házaspárról azt merészelttem állítani, hogy az asszony az úr, a férj csak zsebpénznekvalót hoz a vasúttól, és az otthoni gazdaságban csupán pontos utasítások alapján tudja tenni, amit kell. A házaspár fél évig haragos tekintettel kerülgetett a cikk után, majd egy multság zeneszünetében (hatszempközt) hosszasan bizonygatták, hogy az ő családjukban a férj az első ember – keresete, piacos segítsége nélkül semmire sem menne a család.

A formális intézmények közül az egyházak a legalkalmazkodóbbak – létérdekük a hívekkel szembeni lojalitás. Ezért fordulhatott elő, hogy ez a konzervatívnak minősített szervezet igazodott elsőként a nemek átalakult hierarchiájához. Először a református, majd az evangélikus egyház legalizálta a györki asszonyelsőbbséget – a régi szokásokat fölborítva nőket tett meg presbitériumi tagoknak. Az indok: hiába tanácskoznak a férfiak, ha a nőknek vétőjoga van. A férfiak ígérhetnek pénzt például a templom megújítására, de az asszonyok adhatnak is.

Van tehát valóságos női presbitérium, mely egyházi célokat szolgál, mint ahogy később a téesz vezetőségében is többségre jutottak a nők – de mindegyik formális társaság csak részérdekeket képvisel, s igazgatható, befolyásolható az intézmények által. Nem így az asszonykórus, amelynek ugyan nincs hivatalos rangja, mégis inkább vezető, mint a hivatalos intézmények – a tanács, a téesz és az iskola a felső utasítások szellőjében lebeg a falu fölött, az egyház erejéből pedig csak ceremóniára és lelki vigaszra telik. A kórusnak nincsenek rendelkezései, intézkedései, és csak létükkel, magatartásukkal képviselik a falut. A Hivatal így is rosszálló fejcsóválással tűri működésüket. Nem tetszik a Hivatalnak a kórus, mint ahogy a györkiek hagyományos értékrendje és valóságos érdekviszonyai sem.

„Amikor a bankettünk volt, az egyik asztalnál mi, asszonyok ültünk, a másikon a meghívottak, a Bazan meg a Cseresznye meg mit tudom én, még kik. Mi ezeket egyáltalán nem akartuk, de a tanár néni mondta, hadd jöjjenek, mégiscsak ők a község vezetői. Hát jól van, jöjjenek, beleegyeztünk. Mikor bejött a fölügyelő úr, a Polónyi Péter, aztán a Béres tanár úr és más idegenek, mind odajöttek hozzánk köszönni, minden embernek bemutatkoztak, és mindenkivel lekezelték. Bejön a Bazan, ugye, ez meg arra se figyel, hogy mi egyáltalán ott vagyunk a teremben, egyenesen leül a külön asztalhoz. Hát én azt hittem, hogy az emberek fölborogatnak mindent, vagy nekimennek! Mert, ugye, ez lenézés volt. Ő falubeli, ismer mindönket, hat igazgató! Őneki jobban kellene tudni, mint az idegennek, hogy mi illik! Na, ez volt a jelenése. Leül az asztalhoz mindenki, oszt amikor vége a vacsorának, a fölügyelő úr odahívja a Stümi Bözsit, hogy majd beszélgessenek. No, a Bözsi néni leült a Cseresznye felesége mellé. A fölügyelő úr mindenről kérdezgette, oszt közben javasolta, hogy koccintsanak.

– Hát koccintsunk – mondta rá Stümi –, ismerősök, rokonok közt ez úgy is dukál. Mert a titkár úr is rokon, az anyósa az unokatestvérem.

– Mi a fene? Még ezt nem is tudtam! – válaszolt nagy flegmán a Cseresznye.

– Ha nem tudtad, akkor tudd meg! – A nagy flegmasága miatt a Bözsi néni csak azért is letegezte, azzal fölállt az asztaltól, és ott hagyta őket.

ÜNNEPLÖBEN

HÉTKÖZNAP

MOZIGÉPESZ

SZÜRETI FELVONULÁS

ÉS LAKÓJA

BETLEHEMESEK

GALGAMENTI FESZTIVÁL, 1975

– Mi volt ez? – kérdezte később a fölügyelő úr Bözsi nénit.

– Hát ne haragudjon – mondta neki a Stümi –, ha nem is tudta, elég, ha azt feleli rá: igen? Lehetett volna benne egy csöpp kedvesség! De olyat mondani, hogy mi a fene?!

Mondtuk is utóbb a tanár néninek, ha még egyszer ilyet rendezünk, oda ilyenfélék biztos hogy nem kellenek. Mi állítottuk elő az egész estét, és éppen mi érezzük magunkat rosszul? Nem volt ebbe a bankettbe egy hivatalos fillér se! Bizony! Majd bennünket ezek támogatnak! Hátulról! Bottal! Mit várjon az ember másoktól, ha még ilyen vezetőfélék is azt mondják, ha készülünk valahova: No, mennek már a röpjcsókák!”

A hévizgyörki asszonyok (nemcsak a kórustagok!) biztosak a dolgukban, ha azt kell eldönteni, mit és hova vessenek, melyik családtagnak mi legyen a munkája, melyik piacra és mikor kell vinni a termést, hogyan kell elvermelni a téli árulnivalót. Pontosan ismerik a rokonok közti viszonzatszolgálatok rendjét, a lakodalmi oda-vissza ajándékozás gyakran változó menetét, egy házépítés megszervezésének fortélyait. Ám hiába tudják és hangoztatják váltig, hogy munkájuk nélkül bajosan boldogulna a társadalom, és ha ők, kistermelő parasztok kiállnának a sorból, drágább lenne az országban az élet – félnek, tartanak az országtól, az életüket („kapzsiságukat”, „kalkulativ” készségeiket) harsányan becsmérő közvéleménytől, az országot vezető-képviselő hatalomtól. Közösségük erkölcsét, értékrendjét csak a maguk körében élik és vállalják, és mert megriadnak a hatalomtól, hát megaláztatnak (olykor észrevétlenül) az aprócska helyi kiskirályok által is. A kórus asszonyai, mint az idézett elbeszélésből is látni, megtorolják a durva sértést, ha módjuk van rá, de abban már semmi kivetnivalót nem találnak, ha beszélgetésre rendelik őket az „intelligencia” asztalához.

A fősőbbségnek mindig súlyosabb a szava, vallják a györkiek. Mikor szárnyra kelt a hír, hogy veszélyben téesszük, falujuk önállósága, siránkozott és dohogott mindenki, de miután alaposan kimérgelődtek magukat, engedelmes kézfeltartással megszavazták a téesz- és a faluegyesítést. Amikor törvényadta, demokratikus beleszólási jogukat emlegetve ellentmondásra „bujtogattam” volna őket, úgy néztek rám, mint egy holdbéli mesemondóra.

Szavaz, engedelmeskedik, még szolgál is a györki, ha szorongatott

helyzetben tudja magát. Nincs olyan igazság, amiért vitába bocsátkozna a Hatalommal. Nem hisz a vezetők erkölcsösségében, önzetlenségében, jó szándékában, ezért aki „följut” közülük, gyanakodva méregetik.

Három-négy éven át gyakori látogató voltam Hévízgyörkön, eleinte csak a kórustagok vendége. Figyelemmel kísérhettem a kórus pályafutását és belső életét, a kórustagok és családjuk mindennapjait. A tizenegy asszony – *Bankó Gáborné Aszodi Erzsébet, Bazsik Ferencné Benkó Margit, Bobál Mihályné Angyal Angyél, Dobronai Jánosné Varga Ilona, Gábor Antalné Bencze Anna, Gergely Tiborné Hajdú Mária, Kovács Miklósné Fercsik Erzsébet, Kustra Jánosné Varga Erzsébet, Szovics Jánosné Benkó Erzsébet, Vajgel Gáborné Sági Judit és Zmák Andrásné Gódor Erzsébet* – nem a falutól elzárt közösségben él, hanem rokonok, barátok gyűrűjében. Magnós beszélgetéseink ezért sem folyhattak stúdiószerű körülmények között. Ha bekapcsoltam a magnetofont, majd mindig beállított a sógor, az unokatestvér, a szomszéd vagy a gyerekkori jó barátné. E hivatlan vendégek vittek tovább a faluban, és így ismerhettem meg mind több és több györki családot – immár kívül kerülve az asszonykórus atyafiságán. Hívtak lakodalomba és disznóölésre, voltam zárszámadáson és farsangoló házi teadélutánon, megkerestem a györkieket a pesti piacon és a veteményeskertben, Márton-napi búcsúkor és a bérmlás ünnepén. Üldögéltem téveszirodában és lelkészlakban, kocsmában és művelődési házban, nyári konyhákban és tisztaszobákban.

Először a véletlen különös játékanak hittem, hogy új találkozásaim régebből ismert rokonságokhoz vezetnek el. Talán ez az élmény késztetett arra, hogy megrajzoljam a kórustagok családfáját. Származástörténetük arról tanúskodik, hogy az időben közeli vagy távoli ősök ágán mindenki rokon mindenkivel, mégsem mondható pusztán rokoni szövetkezésnek a kórus. Maga a falu szintén rokonságok együttese, olyan közösség, amelyet a vérségi kötelék, az erkölcs és a gazdasági érdek tart össze.

Könyvemben azt szeretném bemutatni, miként működött ez a közösség a század elejétől napjainkig. A mai jelenségek okainak megfigyeltetéséhez 18. századi levéltári forrásokat, egyházi protokollumokat és anyakönyveket, valamint a korról vagy a vidékkel foglalkozó történel-

mi, gazdaságtörténeti, statisztikai és néprajzi műveket tanulmányoztam, de nem volt célom a község minden rétegére kiterjedő szociológiai összképet adni, s nem törekedtem monografikus és időrendi történetének föltárására sem. Főként a hetvenes évek zöldségtermelő, piacos életű faluja érdekelt, századunk korábbi évtizedeiről csak annyit írtam, amennyit a legidősebbek, a hatvan-nyolcvan évesek és írásom főszereplői, a középkorúak emlékeikben fölidéztek.

[I]

HÉVÍZGYÖRKI
KALAUZ

[1]

*„Lakóhelyre utaló ragadványnevek
... a forrásoki Sötét Misa
a Veres Mancsi a Papokéről
a tószögi Liba Boris
az újtelepi Rádás Misa...”*

(FERCSIK ERZSÉBET:
HÉVÍZGYÖRK KÖZSÉG RAGADVÁNYNEVEI.
JELENTKEZÜNK, 1974, SZOMBATHELY.)

Hévízgyörkön bajos eligazodni – megtalálni egy házat, utcát, családot, mert sokszor még a közeli rokonok sem tartják fejben a pontos címet. De könnyű eligazodni, ha tudod, merre a Tószög, az Újtelep, a Napsor, a Homokok, a Források, a Csáté, Papoké, az Angyalsarok vagy a Temetővég, és azt is, hogy Pék, Zsiga, akár Tápos a keresett család sehol sem jegyzett ragadványneve. Ezek az ismertetőjelek egy évszázada még utaltak a családok közösségi állapotára, vagyonára, manapság pusztán térbeli tájékozódásra alkalmasak. Társadalmi-közösségi irányítúszerepük megszűnt, ennek csak utolsó oka a társadalmi-foglalkozási átrétegződés, az első a falu lakott területének átszerveződése és növekedése (a termőföld rovására). E folyamat a századfordulón kezdődött, kiváltója a népességszaporodás és a hagyományos nagycsaládok fölbomlásának egyidejűsége volt. Az egykori szántók, zöldséges-, gyümölcsöskertek, szőlők helyét házak foglalták el, a dülő- és határneveket falurészek örökölték. A huszadik század elején még arattak, gyümölcsöt szüreteltek a ma utcákat hordozó Forrásokon, Papokén, a Homokokon, a zöldségtermő Alsókertből Alsókert utca lett – első háza 1950-ben épült. A Csátén a harmincas években jószág legelt, ma száznál több ház áll az út mentén. De újul a falu mindenfele, nemcsak a frissiben bekebelezett szántóföldeken. A település ősi magját sem a legrégebbi házak környékén kell keresnünk, hanem a tájba legjobban illeszkedő utcák között.

A Cserhát és a Gödöllői-dombság utolsó hullámai mögött, az Aszód alatt húzódó Galga-völgyében, a folyótól délre, egy alacsonyabb domb körül telepedtek meg a középkori lakosok. Erre építették első templomukat – hétszáz esztendővel ezelőtt, környékét ma *Tószög*-nek hívják. A házak kertje a Galga egykori árterébe nyúlik, érinti a zöldségtermő kerteket, nyugaton a Káposztáskert nevű határrészt. Keleten az Alsókert a szomszédos Galgahévíz földjeivel összeérő Bitóig terjed. A közeli rétet és legelőt az 1959-es tagosításig használták a gazdák, főként állattartásra. Fejőstehenekkel foglalkoztak: az 1940-es évek elején a községi tejcsernőkből naponta tizennyolc-húsz hektó négy és fél százalékos zsírtartalmú tejet szállítottak a fővárosba. A tószögi rétek alján sorakozó kenderáztató gödröket, a mocsolyákat a hatvanas években temették be.

A tószögi házak együttese a húszas évek előtti időből való, az újabbak nehezen datálhatók, legtöbbjét háromszor-négyszer is alakították, bővítették. Foghíjas utca, üres telek nemigen akad erre. A Tószög közepén a házak kis szigetben csoportosulnak, a kertek vége találkozik. Kezdetben csak rokonok laktak az egyhatárú telkeket, a házasság gyermek házhelyét hasították le a családi portákból. Amikor aztán a családok kihaltak, az utódok megfogyatkoztak vagy máshova házasodtak, az osztott telkeket idegenek vették meg.

A falu mai képe, úthálózata a 18. században kezdett kialakulni, azóta egyre távolodik a Galgától. A 17. század végén Hévízgyörköt pusztának nevezik az összeírások, lakossága elszéledt a török idők alatt. Újratelepülésekor, a 18. század elején már nemcsak a Tószög népesült be, hanem a Galga-völgyével párhuzamos út is. Századokig erre haladt a forgalom Miskolc és Kassa felé, az erős dombok és emelkedők miatt a mai hármas út elődje elkerülte a népes mezővárost, Aszódot, és Bagon, Hévízgyörkön, Galgahévízen, Turán keresztül tartott keletnek.

A nagyobb és kövérebb kertekhez a főút északi oldalán, a *Napsor*-on lakók jutottak, beltelkeik vége a Galgaig lejtett. Az utca déli portáihoz kisebb, homokosabb kert járult. Ez lett a főutca, hivatalosan régtől fogva Kossuth Lajos nevét viseli, de a györkiek csak *Falu*-nak hívják, hisz minden közügy ide szőlította őket. Itt épült fel a községi kovácsműhely és a tűzoltószertár, a szeszfőzde és a bognárműhely, a templomok és a községháza, a hitelszövetkezet és a levénteotthon, az óvoda és a téesziroda.

Ha futólag tekintjük a főutcát, talán csak az emeletes házak látványa marad meg. Az alaposabb szemlélődés inkább az ellentétekre hívja föl a figyelmet. Mert igaz ugyan, hogy itt láthatók a legrangosabb hetvenes évekbeli házak, de sok az apró, régi ház is, némelyikük a pusztára épült. Az egyik másfél száz esztendő, régi a berendezése – szeretnék tájházzá nyilvánítani. Átellenben zsúpos épület rogyadozik, aajtáját fakilincs nyitja. Egy másik a Trieszti biztosítótársaság bádoggimkékét viseli a bejárata fölött. Szép faragás ékesíti egy 1954-es hosszúház homlokzatát. A század eleji, kis, sárga iparosház kocka alakú, széles kopottpiros aajtaja az utcára néz, hajdan itt lakott a kovács. Az evangélikus mester fiából katolikus tábori lelkész lett, ki öreg napjait egy fenyőfa mögött meghúzódó sárga polgárházban tölti. A falu egykori nagyzádjája („aki mindenféle emberrel tudott dolgozni”) sáttortetős, rópatéglás, négyablakos házban él, a volt gazdaelöljáró egyablakos, szoba-konyhás épületben – a telken lévő tágas porta használatlanul áll. Nagy szőlőskert mélyén, lombos fák között búvik meg egy verandás polgárház, tulajdonosa amerikai magyar, kosárfonó és orvos is volt. Az Erdélyből idetelepülő bognár háza előtt régi gemeskút ágaskodik. Egy alacsony, zöld parasztház széles portáján rendezte be nagy forgalmú műhelyét a népszerű autószerelő (állandó lakása Pesten van).

A főutca középtájon térré szélesedik, ezt már egy 18. század végén készített katonai térkép is föltünteti az innen nyiló *Újsor*-ral együtt, melynek nevét cáfolni látszik, hogy a házak több mint egyötöde 1930 előtt épült. A déli felén különös körültekintést kíván az építkezés. Akkora a talajvíz, hogy pincéiben nyáron akár fürödni is lehetne. Egy szakaszát Palántásoknak hívják, a mélyépítésre alkalmatlan földbe századunk első felében zöldségmagot vetettek. Az egykori palántás-kertben (pontosabban a helyén) ma a körzeti orvos háza áll.

A főutca beépülése után bizonyára az Újsoron mérték ki az új jobbágytelkeket. (Úgy tetszik, mintha a község vezetői szemében a legutóbbi időig „új sor” maradt volna, mert a majd százházas utca csak a hetvenes évek végén jutott betonúthoz, addig helybelinek és idegennek, mentőnek és áruszállító teherautónak megközelíthetetlen volt a vendégmarasztaló sár miatt.)

Hévízgyörk a huszadik században terjeszkedett tovább. Az első háború után visszatértek a Galgához, a vasút és a folyó övezetében osztottak házhelyet, ezt a részt *vasúti Újtelep*-nek hívják. Kijelölése-

kor a község előljárói azonban csak a vasút közelségével gondoltak, a Galga szeszélyességével nem, pedig tavaszi olvadáskor negyven-ötven éve még veszedelmesre dagadt a ma alig félméter mély folyó. Az 1939-es nagy árvízkor az Újtelep lakói csónakon menekültek – halálos áldozata is lett a hirtelen jött víznek. A Galga belépett a szobákba, sárga hordalékkal teregette a part menti házak udvarát, áztatta a vályogvető gödröket és a közeli agyagbányát. Hogy a falut elkerülje az ár, átvágták a vasúti töltést, a vonat sem járt.

A sikertelen telepítésen okulva a negyvenes években a folyótól messze, a község déli határában jelölték ki három ONCSA-ház helyét. 1945 után itt folytatták a homokos-dombos szőlő-gyümölcs termő *Homokok* és *Források* parcellázását. Erre már alig találni régi parasztházat, egy-kettő maradt meg a tömeges építkezés előtti időkből.

A községi legelő, a *Csáté* fokozatosan népesült be. Ezt szeli ketté a kövesút (főút) folytatása, amit a szomszéd falu után Hévízi útnak nevezik (hivatalosan Ady E. utca), déli oldaláról utcák futnak neki a Homokoknak. E falurésznek a század elején néhány tanyája volt, a faluból kiszorult gazdák építették kertjük, földjük szélén. Később kiszolgált szőlőket adogattak el az idős, magukra maradt tulajdonosok – házhelynek. A Hévízi úton a szövetkezet megalakulása után szűnt meg a termelés, a kisüzemi kertészkedésre alkalmas, de nagyüzemi művelésre haszontalannak ítélt földeket kiárulták. Ez a falu talán legeggyönte-tőbb része, a házak több mint hatvan százalékát 1960 és 1974 között építették.

Manapság a házak egyre közelednek az erdő, a szántóföld felé. A Homokok és a Források után ezek folytatása, a Papoké következett. Erdőszélén, silány homokon verték le a cölöpöket a hetvenes évek második felében – 1945 előtt ez volt a papok és a tanítók földjárandósága, utána pedig a pedagógus-illetményföld.

(*A Faluban*) A századunkban született falurészek telepjellegűek – hiányos közellátással, közintézmények nélkül. A középkori alapítású Tószög öregtemploma az ősi faluközpont helyét mutatja, a lakosok régi találkozóhelyét a tövéből kiinduló tér – a helybéli lelkes fiatalok 1945 után DISZ térnek nevezték el, a kevésbé tájékozott idősebbek helybenhagyólag Disz térnek mondják ma is. Itt, az új katolikus templom háta mögött állt a hősök szobra (1956-ig). Eredetileg a

templom elé került, de a falu többnyire protestáns adminisztrációja és a módos evangélikusság intézkedett áthelyezéséről – nehogy kisajátítsák a katolikusok ezt az első világháborús emlékművet.

Szabálytalan településsziget húzódik a századunk második harmadában közadakozásból emelt katolikus templom mögött – ez nyitja az újkori központot, a főutcát, más néven a Falut. Ezen a soron az első középület az egykori egészségház; a sárga, zöld ablakos épületet a harmincas évek végén nyitották meg kádfürdővel és zuhannyal – a fürdőszoba nélküli időkben nagy szenzáció volt. Azóta használták politechnikai műhelynek, iskolai könyvtárnak, ma egy kétszoboros óvoda helye. Átellenben a legkiterjedtebb közcélú épületegyüttes, az iskola látható. Legöregebb a főutcai része; földszintje 1928-ban katolikus iskolának készült. A két világháború közötti évtizedekben Földes István volt az igazgatója. Az ő megválasztásakor még nádtető fedte a múlt századi, kétszobás tanítói lakást és az egyetlen tantermet. A három (evangélikus, katolikus, református) felekezeti iskola összevonása óta minden gyerek ide jár. 1945 után számos tantermet építettek, mégis kevés a hely. A váltott tanítás miatt sokszor mennek haza sötétben az alsó tagozatos kisdíjak is, pedig kihasználják az egyházi örökségeket – a volt református iskolában például tornatermet rendeztek be. Sajátos ellentmondása a fejlődésnek, hogy a hetvenes évek közepére ugyan háromszor annyi lett a pedagógus, mint a harmincas években, de a megfelelő végzettségűek száma csak a duplájára nőtt. A diplomások távolmaradásának (menekülésének) egyik oka, hogy kevés a szolgálati lakás. Az iskolák államosítása után, az ötvenes években még találtak megfelelő otthont a képzett pedagógusnak: az iskolaigazgató például a volt református kántor házat kapta meg. Ám a hetvenes években kiutalt „férőhelyek” csak szükséglakások: a múlt századi parasztházban a padlódeszkák között tavasszal kizöldül a fű.

A régi faluban a három egyház volt a művelődés fő szervezője (akár az iskoláztatásé). A katolikus és protestáns fiatalok egyletei tantermekben vagy vendéglőkben tartottak színelőadásokat. A közösség jeles ünnepeit és mulatságait maga szervezte. A bálakat két híres vendéglőben, az újsorosí Gyetvan és a tószögi Túróczi kocsmájában (ma talponálló) rendezték. Vasárnap az utca is szórakozóhely volt – egy-egy ház előtt énekeltek, táncoltak, játszottak a fiatalok. A farsang, a húsvét, a majális, a szüreti mulatság az egész falut mozgósította. A györki értelmiségiek a Hangya szövetkezet fehér asztalos különtermében

találkoztak, a gazdák a hegyaljai pincékben, a lányok és asszonyok a házak fonóiban, fosztóiban.

A kulturális élet szervezésére hivatott művelődési ház 1969-ben nyitották meg – elegendő közpénz híján a területi takarékszövetkezet adta az építkezés indulótőkéjét. Az ünnepélyes megnyitó után derült ki, hogy működtetésére, fenntartására sincs fedezet. A háromezer lakosú község tanácsának nem tellett főállású művelődésiotthon-igazgatóra, alkalmanként egy pedagógus nyitotta-csukta az ajtókat – tiszteletdíjért. Bár az épület a központban áll, kevesen látogatták, csak a fiatalokat vonzotta a mozi jótékony sötétje. A többség állami ünnepekre való székháznak tekintette. Csupán a megnyitóünnepre szerveződött művészeti csoport, s az asszonykórus jár ide rendszeresen. Próbaikat az egyik klubhelyiségben tartják.

A hetvenes évek közepe szerencsés változást hozott. A ház vezetését képzett és helybéli népművelő vette át, immár főállásban. *Fercsik Mihály* ifjúsági klubot, közérdeklődéssel kísért irodalmi színpadot alakított. Kivirágzott a középkorúak egyetlen sajátos találkozója, a nők bálja. Sajnos az élénk közművelődésnek hamar vége szakadt, mert a tanácsok egyesítése után a művelődési ház igazgatása elkerült a faluból. A helyben maradt rátermett népművelő munkáját korlátozták, majd hamarosan „átírányították” a szomszédvár központi művelődési házába (az egyesített tanács közelébe).

A művelődési ház és az iskola a hatvanas évekből való emeletes kockaépület, szigorú léniákkal tagolt homlokzattal – sem korszerű, sem hagyományörző; rossz városi példák rossz utánzata. A két új középület semmiben sem adott követhető mintát a magánépítkezőknek, s hogy inkább elriasztásul szolgált, bizonyítja, hogy hozzájuk hasonló ház nem épült a faluban.

Úgy tetszik, mintha az egyén gazdagodásával egyidejű folyamat lenne a köz elszegényedése. Ezt jelzi az új középületek igénytelen külseje, a régiek leromlása, az intézmények megszűnése és lefokozása.

A mindenkori györki bíró a Faluban lakott, a hivatalos órákat az ugyancsak főutcai községházán töltötte. 1976 óta nemhogy a Faluban, de Györkön sem találni meg a falu első számú vezetőjét. A tanácselnök a szomszéd faluban, Bagon székel, a györki községházából „többhasznú” épület lett – ide költözött a (korlátolt hatáskörű) tanácsi kirendelt-

ség, a házasságkötő terem, a rendőrőrszoba, az iskolagondnokság és egy fiatal tanárnő.

Az adminisztrációs vezetéshez hasonló sorsra jutott a falu gazdasági nagyhatalma, a téesz is. A szövetkezet megszervezése után a Falu egyik gazdaházát sajátították ki irodának, kellett hozzá jó néhány esztendő, míg a központban (a Napsoron) fölépítettek egy vörös téglás irodaházat. Nem sokat használták, mert a hetvenes évek végén (szövetkezetek egyesítését követően) a téesz vezetősége az alkalmazottakkal együtt áttelepedett egy fölújított bagi kúriába.

Az üzletek (egyelőre?) a faluban vannak – többnyire a régi boltokat vette át a területi fogyasztási szövetkezet. Hogy milyen az élelmiszerellátás, legkevésbé a helybéliektől függ. A harmincas években két-három hentes tartott fenn jövedelmező mészárszéket, ma az egyetlen kimérésbe hetente egyszer érkezik friss hús. 1930-ban két pékség volt, ma egy sincs, a hét vegyeskereskedés ötven év alatt hatra fogyott. Az első (ez ideig egyetlen) korszerű ABC-áruházat 1976 nyarán avatták. A vendéglátás sem javult. Az egykori kocsmák többet tudtak, mint a mostaniak; mulatóhelyek, vendéglők, gazdakörök és báltermek voltak, ma – még a falu egyetlen presszója is – italboltok.

Ki és mi maradt hát a faluban az élet szükségének szolgálatára? A három pap a három templommal. Az oklevelek tanúsága szerint a legrégebb a református egyház, mai templomukat 1796-ban emelték. A korabeli törvények ellenére a főutcára került, ugyan nem az utcáfrontra, hanem a kert végébe. A lelkészlak ablakai az utcára nyílnak. Kívülről polgárháznak tetszik, csak az udvarban látni, hogy gazdasági épületekkel is bővítették. *Hörömpő Gergely*, a háromgyermekes református pap fiatal ember. A községiek termelési gondjait érti, maga is kertészkedik, állatokat tart – és igyekszik lebeszélni a híveket, hogy a harmonikus, kora klasszicista templom eredeti hagymasisakjának fémborítását a divatosabb szürke palára cseréltessék.

Az evangélikusoknak már nem akadt hely a főutcán. Templomuk a Falut és az Újsort összekötő téren áll. Egyházi szervezetük gyengébb volt a reformátusokénál. Az első lelkészt 1950-ben választották, addig Aszód fiókegyháza (filiája) volt. A mai templom 1829-ben épült, kora klasszicista stílusban. A hetvenes években a hívek adakozásából korszerű fűtést és világítást szereltek be a templomba. A paplakot az

ötvenes évek elején emelték. Berendezése egyik részében modern, a másik részében patinás, tekintélyt parancsoló. Hosszú előszobán át juthatunk a lelkészház lakórészébe. A pap dolgozószobájába, mely egyúttal fogadóhelyiség is, külön ajtó és előtér nyílik az udvarról. A házban minden polgárian tágas. *Dóka Zoltán* lelkész nyitott, nagy házat visz, lelkiatyja és erkölcsi támasza híveinek. Hittudományi munkásságát és egyházszerző tevékenységét élénk figyelem kíséri a községben.

A harmadik templom – a katolikus – huszadik századi. Papja, *László József** katolikus esperes hármójuk közül a legidősebb. Szigorú erkölcsű és tudós ember hírében áll, aki minden igyekezetével egyháza építésén-újításán és a gyülekezet megtartásán fáradozik. Az evangélikusokhoz hasonlóan a katolikusok is csak a huszadik században (1919) jutottak paphoz, azelőtt a tószögi öregtemplomban a bagi tisztelendő prédikált. Az önállósulás után a főutca torkolatában építették fel az új templomot – a hívek költségére. A gyűjtésből parókiára, egy verandás kockaházra is futotta a harmincas években.

Hévízgyörk nem mondható kegyes, szenteskedő falunak, mégis többre tartják a papokat a hivatalos vezetőknél. Azoknak ugyanis a nevét sem érdemes megjegyezni, egyre jönnek és mennek. (Csupán az én falulátogatásaim idején háromszor szavazott új elnökre a végrehajtó bizottság.) Az egyházi épületek is fontosabbak számukra, mert láthatóan-tapasztalhatóan az ő egyéni hajlandóságukon (munkájukon és pénztárcájukon) áll a templom megújítása, javítása, berendezése.

Minden településnek szüksége van központra, és ahhoz igazodik, amit itt talál – ami itt maradt. A falurészek népe Hévízgyörkön a templomokban találkozhat egymással.

* A kézirat leadása után új pap került a faluba.

[2]

*„Vakolat nélkül, pucéron maradt a házunk,
meg én is a négy gyerekkel,
mert szegény uram odaveszett a fronton.
Nyakunkon maradt a hitelszövetkezeti kölcsön,
bár azzal igen jól jártunk.
Ugye a háború után nem volt értéke a pénznek,
és a kétszáz pengő hátralékunkat
a legöregebb lányom kétszerre kiárulta a piacon...”*

A községben sétáló idegen központi típusterv terjedésére gyanakodhat, ha azt találgatja, milyen úton-módon alakult ki a mai falukép. Nyilvánvaló, hogy az utóbbi félszáz évben sokat építő györkiek nem a városból adaptált falusi középületek másolására törekedtek, de az sem látszik, mintha a régi hagyományok szerint a szomszéd, a rokon háza lett volna a minta.

Az 1930-ban két és félezer lelket számláló Hévízgyörkön öt lakosra jutott egy ház, negyven évvel később hárman-négyen laktak egy épületben. Évtizedenként átlagosan száz házzal gyarapodott a falu, mégsem új vagy akár újszerű a község képe, ha vannak is egyöntetű-egykorú házsorok. A házak együtöde több mint negyvenéves, némelyik utcában minden hatodik 1920 előtti, hagyományos, a palóc vidékre jellemző hosszúház. E háztípusban született rend, az egyes helyiségek állandósult szerepe fogyatékosan ugyan, de ma is érzékelhető valamennyi hévízgyörki családi házban, legyen az emeletes-erkélyes vagy vályogépület.

A klasszikus külső ma ritkán rejt hagyományos belsőt, ám egy-egy becses vagy megviselt, régi bútordarabot, szobát, szobasarkot majd mindegyik házban találni, a berendezés használatára-gondozására még középkorúak, az ötvenes években gyerekeskedők is emlékeznek.

A *hosszúházban* az egy-két ablakos homlokzat mögött rendezték be – vetett ággyal, karoslócéval, komóddal, tulipánosládával – a tisztaszobát, amelyet itt elsőháznak neveznek. A következő helyiség a szabad kürtös pítvar volt, a nappali élet színtere, ezt követte a hátsóház, ahol éjszakáját töltötte a többnyire népes család. A hosszúház inkább menedék volt, mint lakályos, kényelmes otthon. A berendezés célirányos egyszerűségét a házi szövésű terítők, takarók, szőnyegek gazdag, színes mintázása oldotta fel, és a fazekasmesterek keze munkáját dicsérő cserépedények. Később kaptak helyet a tisztaszobában a külső, „idegen” világ „kincsei”; a porcelán vásárfiák, a szűkebb vallási közösség relikviái, a szentképek és a fényűzésnek számító családi fotográfia. Különbségjelző szerepe mindössze néhány csekélységnek volt: például az ötfiókos komód rangosabb volt a háromfiókosnál.

A ház erkölcsében első helyen állt a tisztaság, megtartása a zsúfoltan élő, földműveléssel és állatokkal foglalkozó családok otthonában fáradtságos munkával járt. A tisztaság értéktudata máig elevenen él. Számon tartják a faluban, hogy kinél lehet „marékolni” a piszkot, és hol van olyan fehér ragyogás, „akár a kórházban”.

„Aprócska konyhánk volt, és azt nekem a tizesztendős fejemmel minden szombatra kiadták. A falmasinát – mert akkor még kemence volt –, a masina elejét kimeszeltem, a padlót föltakarítottam, az ablakot megpucoltam. Ez volt a szombati dolog, ha piszkos volt, ha nem. Csak azért, hogy megtanuljunk dolgozni. Én nem mehettem elfele csavarogni, még az udvart is fölsőpröttem. Nádfedeles, földes házunk volt, akkor még nemigen laktak padlósban. Az én lánykoromban az volt a divat, hogy sárga homokkal hintettük föl a szobákat meg a konyhát. A hegy alatti pincéknél lelték a szép sárga homokot, még bort is adtunk, hogy nekünk a szebbikből jusson. Hátikosárral hordtuk haza. Itthon aztán, mikor szépen összetakarítottam, utána lerostáltam a sárga homokot a földre, hogy abba kavics ne legyen. Mindég mondtam édesanyámnak, hogy adjon új seprőt, hogy szép sikosra tudjam húzkodni a homokot. Később aztán kiment a divatból a sárga homok, ezután csak mázoltunk minden őszön. Nagyon finomra kigyúrtuk a sarat lótrágyával, és elsimítottuk. Amikor megszáradt ez az agyagos sár, szóttunk rá pokrócokat. Őszkor meszeltünk is. Gerendás volt a padlás, azt is megmostuk. Volt, aki nem mosta meg mindég, de mi el nem hagytuk volna. Bizony volt úgy, hogy az ujjam hegyiből csurgott a vér, csak hogy szép sima legyen a gerenda alja. Aztán körülhúztuk

pici meszelővel, a fal tövire meg sárga festék ment. A konyha földjét mindennap öntöztük. Kilukasztottunk egy literes bögrét, és azon át szépen, kacskaringósan csorgott a víz.”

A legtovább az építőanyag hagyománya uralkodott. A negyvenes évekig nemigen építkeztek téglából – 1938-ban a házak kilencvenhárom százaléka vályog. Arányuk 1970-ben már csak ötvenöt százalék, de abszolút számuk nem csökkent a három évtized során. Ez a marandóság nem a görkiek szegénységét mutatja, inkább bölcs konzervativizmusukat. Még az ötvenes évek végén is éltek a természetadta lehetőséggel: gyakran párosították a régi és az új anyagot, a homlokzatot téglából, a válasz- és oldalfalakat vályogból rakták. Nem a pusztára építettek, mint régen, hanem betonlapra. Természetes építőanyagban nem volt hiány, a község északi határában a vasút mentén és a déli Csonkai-földön bőséggel találtak vályogépítésre használható agyagot. A parasztok és a környéken élő cigányok vetettek vályogot. Sokan értettek (értenek ma is) a vertfalú és fecsketalú ház építéséhez.

„Ötvenhatban építettük ezt a házat sárfalból, mifelénk fecsketalúnak mondják. A pelyvával, törekkel összedolgozott agyagot lapáttal raktuk föl. Egyik nap a lapátolás volt a soron, a másik napon lesimitottuk az oldalát, hogy egyenletes legyen. Ha egy réteget fölraktunk, utána két-három hétig szikkadni hagytuk. Jól kiszáradt a napon. Egy rendes házfal magasságához három réteg kellett. Mi a Galgától hoztuk az agyagot, azt sose felejttem el. Jött az egész rokonság segíteni.

Kinn vágtuk a határban a Fagyot. Egy olyan rész volt ez, amit körbevágtak, az egyik fele szabadon volt. Mink álltunk a férjemnek a nővérivel, beszélgettünk, így voltunk, a lapát nyelire támaszkodva. Mert minden munkában szerettem ott lenni, még a lovat is hajtottam. És hát ott raktuk volna lapáttal az agyagot a kocsira. Az én öcsém meg jött ki az utolsó fuvarér. Ahogyan van az a nagy hid az állomás felé, azon zavartatott. Éppen mondom, hogy no, jön a Laci, ez lesz az utolsó fuvar. Fél öt volt. Erre, ahogy kimondom, engem rögtön levágott a föld. Az a nagy darab, amit körbebontottak, rám dőlt. És akkor én ott a föld alatt hallottam, mikor orditoztak. Itt keresd! Itt esett el! Kapargásztak az emberek. Tizenegy ember volt, az mind nekilátott, úgyhogy nem voltam én sokáig a föld alatt. És amikor kikapartak, kibontottak, kihúztak a föld alól, csak úgy csurgott a kötényemre a vér. Elkezdtem szaladni. Szaladtam, szaladtam, de hogy hova szaladtam volna? Szaladtak utánam...”

Kockaház nyúlvánnyal. A hatvanas évek óta nem élnek vályoggal, s a régi forma, a hagyományos hosszúház is eltűnt. A negyvenes években a módosabbja újított először: egy szobát ragasztott az elsőház mellé. A hatvanas évekre alakult ki a ma legelterjedtebb forma, aminek legtalálhatóbb neve „kockaház nyúlvánnyal” lehetne. Két utcai szobája van, eleinte az egyik még kémény nélküli tisztaszoba, később az épített házaspár hálószobája. A homlokzat mögötti második szoba előbb háló, majd nappali-tévező-vendégfogadó. További bővítéssel a kockatömbben rendezték még be a gyerekek és az öregszerűk szobáját. A „kocka” előterébe-belépőjébe torkollik a tornácos nyúlvány, amit zárt, üveges verandává alakítottak. Innen nyílik a tágas lakókonyha, ez – akárcsak régen – a család napközi tartózkodó helye. Sokszor idekerül az özvegy öregszerű ágya, szekrénye, komódja, vagy a váltott műszakban dolgozó férfiak ideiglenes fekhelye.

Ha az épület a meglévő hosszúház bővítésével készült, a lakókonyha után következő hátsóházat kapta meg az öregszerű, s ez sokszor a ház második konyhája is. Ősztől tavaszig a lakókonyha zománcos tűzhegyen készül a vacsora, a gyerekeknek is akad tanulósarok. A konyhából van a bejárás a kamrába és a fürdőszobába. Tavasszal a gazdaasszony a gázkonyhába költözik, régen nyári konyha volt a neve. (Ezt vagy a maradék hosszúházban vagy külön épületben találjuk.)

Ahogy nyílik az idő, mind kevesebbet időznek a lakásban, egyre többet a kertben meg a gazdasági épületek körül. Dologidőben a „kocka” csak halásra szolgál, főszerephez a régi típus, a „nyúlvány” jut.

Hévízgyörkön minden harmadik ház 1960 és 1969 között épült – L alakúra. Ha gépkocsival robog át az ember a községen, csak unalmas kockák sora marad meg az emlékezetében, de ha gyalogosan ismerkedik a faluval, a magas kerítések mögött (amelyek inkább robusztusak, mint cicomásak) egyre-másra fölfedezi a nyúlványt, amit a hasznos hagyományt követők ragasztottak a hosszúházhoz, de az sem ritka, hogy a régi hosszúház maradványát kötötték össze az újjal. Mert még a hatvanas évek építkezései idején sem rontották le földig a régi házak sorát, a lakások többségéhez ma is kapcsolódik öreg épületszárny. Jobbára csak az újonnan parcellázott községrészekben kezdtek üres telken építeni, de a gazdálkodó, állattartó családok itt sem mondtak le a toldalékról.

Különös visszasság látszik lenni a mai falusi házakat esztétikai

szempontból kárhoztató nézetek és a jelenleg leggyakoribb háztípus kialakulásának története között. Belakhatatlannak, a magyar népi építészettől idegennek bélyegzik azokat a kockaházakat, amelyek – legalábbis Hévízgyörkön – a régi forma megújításából, továbbépítéséből születtek. Hosszú évek, évtizedek teltek el egy-egy átépítés-bővítés között, amint ezt egy négyszobás otthon lakóinak elbeszélése is példázza. A házban öten laknak; egy középkorú házaspár az asszony anyjával és két gyerekkel.

– Még egyéves sem voltam 1942-ben, amikor szétszedték a sárházat, és téglából újat építettek a helyére, de az is hosszúház lett. Anyusék hagytak egy rossz pajtafelét a 42-es ház mögött, mi azt 63-ban lebontottuk, majd a hátsóház után építettünk egy konyhát meg kamrát. 66-ban csináltunk magunknak meg a gyerekeknek egy-egy szobát meg előszobát. 75-ben ehhez a 66-os magassághoz emeltük fel a 42-ben épült hátsóházat. A régi konyha alatt volt pincénk, 75-ben a szoba alatt is megástuk. Anyusék 42-ben rendes, egyméteres alapot ástak, de az nem volt elég a pincéhez. Darabonként, részenként szedtük ki a földet, közben aláfalaztuk téglával. A sógornőm öccse szerelte a villanyt, az egész vezetéket kicserélte, bekötöttük a háromszáznolcvanast meg a villanybojlert. Azóta éjjel-nappal van meleg vizünk. A vizet már korábban is bevezethettük volna, megvolt a helye a fürdőszobának, de én addig nem akartam, míg a hátsóházat föl nem emeljük a mai magassághoz. Ha korábban beépítjük, most dobhattuk volna ki az egészet, hogy új falba, új magasságba kerüljön. Hátul van a kút, még nem tömtük be. Onnan hordtuk a vizet, anyám vagy negyven éve, én meg ahány éve élek. Mindig, a legnagyobb sárban is, mert a kertben csak latyak van a csirkék meg az állatok körül. Örökké a hóban, a fagyban tapogtunk – mesélte a fiatalabbik asszony, miközben körülvezetett a lakásban. Az üveges verandáról a konyhába léptünk, majd az előszobába, ahonnan a szobák nyíltak.

A nagyméretű konyhában zajlik a család élete; a kisebbik lány leckét irt a széles asztalnál, a tűzhely körül a nagymama szöszmötölt. Ő még emlékezett a ház múlt századi elődjére.

– Nem is kellett volna ez a nagy munka, ha nem olyan smucigféle az a mester, aki a negyvenkettes épületünkön dolgozott. Mi úgy szerettük volna, hogy elől két szoba legyen, mert akkoriban kezdett ez divatba jönni, de a mester lebeszélte az uramot: „Minek az? Jó lesz ez így is nektek.” Pedig akkor pénzünk is került volna rá. Az uramot

kinevezték vasúti málházónak, a négy gyerek után elég szép járandóságot kapott. Megtakarítottunk egy kis összeget, oszt nekifogtunk.

Amikor huszonötbe idejöttem menyecskének, hárman voltunk anyósommal, apósomat nem ösmertem, meghalt 14-be. Ő is vasutas volt, de azon a nyáron aratott, a más földjén. Oszt leforrázta a tüdejét hideg sörrel. Mig csak a mama volt, megfértünk az öregházban. Még a pitarunkban szabad kürtő volt kemencével. Meséltem is a kislányoknak az elébb, hogyan pattogatott kukoricát a mama a padkán. Rostába öntötte, oszt lekötötte vizes köténnyel, hogy ne ugráljon szerte... Olyan házat már nemigen látni. 63-ba, ahogy ledűtöttük az utolját, leltünk egy gerendát, akibe 1838 vót írva. Olyan erős vertfalú ház volt ez, hogy alig bírtuk szétütni a vastag, nyolcvancentis falakat. Persze alap nélkül való vót. Mondta is a mester az uramnak, hogy kár azt lerontani, alá kellene falazni. „Hogy gondolsz olyat? Tán még ezt is hagynád? Ha már új házat épülsz, hagy menjen szét mind” – paprikáztak a rokonok, és tanitgatták a párom. Nem tudom, minő ember volt az a mester, mert jó barátja volt az uramnak, oszt mégis becsapta. Ő rakta a falat, mi nem méricskéltük, oszt amikor jött az ácsmester, hogy föltegye a tetőt, kérdezi: „Te, hallod! Milyen magas lesz ez a fal?” „Hát – mondja rá az uram –, kettő nyolcvan a belvilága.” „Nem lesz ez neked, csak kettő hetven. Eredj a barátodhoz, hogy gyűjjön el, tegyen még egy sort a tetejire, mert így nem jól van.” Vakolat nélkül, pucéron maradt a házunk meg én is négy gyerekkel, mert szegény uram odaveszett a fronton, nem sok élvezete volt a munkájából. Nyakunkon maradt a hitelszövetkezeti kölcsön, bár azzal igen jól jártunk. Ugye háború után nem volt értéke a pénznek, és a kétszáz pengő hátralékunkat a legöregebb lányom kétszerre kiárulta a piacon.

A legkisebbik lányával élő özvegyasszony fiatalkorában, a negyvenkettes ház épülése idején vasutas férje oldalán élt, aki csak alkalmanként segített neki a földművelésben. Az államvasutak megszabta munkaidő a termeléstől eltérő életritmust diktált. A faluból egyre többen kerültek városi munkára, gyengült a családtagok egymásrautaltsága. Az egységes közösségi célokat az egyének elkülönülő vagy elkülönülésre kényszerítő érdekei váltották fel.

A család individualizálódása a hatvanas évekre általános lett. Az eltérő időbeosztás és a különböző érdekek akkor már azokban a csalá-

dokban is hatnak, amelyek főként a gazdálkodás, illetve a piacozás jövedelméből élnek. Az egykor minden tagjával termelő családban most ahányan vannak, annyiféleképpen osztják az idejüket. A váltott műszak, a minden évszakban kötelező nyolcórás munka, a tanulás, a továbbképzés, az utazás a hagyományos munkarenddel bajosan egyeztethető. És aki másként tölti az idejét, hogy ne zavarja a többieket, máshogyan is kell laknia. Nem jó hát a régi hosszúház. Az új igényeknek az L alakú, több-bejáratú, többhelyiséges épület jobban megfelel.

Ezekről a házakról csak a „gyüttment” hiszi, hogy valóságos rangjelzői a sajtóban sokszor megénekelt „hány lépcső visz a házba”, „milyen magas a tető”, „milyen cifra a kerítés” különbségek. Csak az új típus hőskorában jutott rangképző szerephez az igényes külső, a költséges homlokzat, az utcai ablakok száma. Ekkor még szoba sem jött, hogy komfortos lakást is lehetne építeni. Eleinte ha az építkező jógazdacsalád adott magára, vakolat helyett rópatéglát használt. Ez a tompa fényű, okkersárga burkolótégla évtizedekig közkedvelt maradt, még a hetvenes években is vásárolták. Tartós divatját időtállóságának köszönheti. Azt mondják, megtérül a drágább anyag költsége, mert nincs gond a vakolásra, és ezt nem rongálja, piszkolja a sár, az eső.

A hatvanas évek óta a helybéliek inkább a házbelső elrendezése, kialakítása alapján ítélnék – a valódi vagy vélt polgári divatok megvalósítása és a civilizációs szükségletek kielégítési szintje a mérce. Minősíti a házakat, hogy hány szoba van, jut-e mindenkinek külön szoba (vendégszoba), külön ágy, mikor és milyen fürdőszobát rendeztek be, egy vagy két konyha (főzőfülke) tartozik-e a házhoz, mekkora a pince és mire használható, van-e központi fűtés, milyenek a gazdasági épületek, és legújabbán: van-e régi parasztbútorokkal berendezett lakrész vagy szoba.

A bútorok, diszítések, disztárgyak csak másodsorban mérvadók. Erről már nehezebb egy-két évtizedre jellemző jegyeket felsorolni, mert mindenkor meghatározója a gyorsabban változó helybéli (olykor országos) divat. A hatvanas-hetvenes évek fordulóján például egyetlen lakószobát három-négyféle hengerezéssel diszítettek. Ez a szobafestés két, egymással ellentétes funkciót akart összeházasítani. Az első lépésben a mennyezet festését bekeretezték – ezzel megemelték a szoba magasságát, másodszorra az oldalfalakat (a mennyezettől egyarasznyira) keskeny csikkal zárták le, amivel csökkentették a belvilág magasságát. A mennyezet és az oldalfalak léniája közé – immáron egyik funkci-

ót sem szolgálva – került a harmadik mintájú hengerezés. Szokás volt még a villanykapcsoló köré diszes, a többtől elütő falmintát festeni később ezt színes csempék, metlachilapok helyettesítették. A hetvenes évek közepére a szórt mintás, spriccelt fal lett a divat, 1980-ra a tapéta a poszter és a lambéria.

A lambéria alkalmazásának különös példáját láttam egy tágas lakó konyhában. A falakat mintegy másfél méter magasan fenyőléc borította. A sarokba, a falburkolattól egy méterre állították a fehér virágos tűzhelyt, amit csak fűtésre és ételmelegítésre használtak. A fölötté kihúzott kötélén esőáztatta parasztszoknya száradt. Az ablak közelébe tették a majd mindenütt megtalálható viaszkosvásznas konyhaasztalt, de mellé – a szokásos karoslóca helyére – a piros műbőr huzatú sarok-ülőgarnitúrát. A gáztűzhelyes főzőfülkébe színes műanyag szalagokból készített libbenőfüggönyön keresztül, a szalagok között lehet belépni.

Egy lakáson belül az új divatok és a régi hagyományok tárgyai is fellelhetők, de ez nem feltétlenül vezet eklekticizmushoz. A régi rongyszőnyeget a középkorú vagy idős házaspár kettős ágya elé-köré és az „új” parasztszobába terítik föl, a faltól falig érő padlószőnyeget a tévőző-vendégfogadó szekrény sorához. Az öreg, kiszolgált bútorok sem mennek veszendőbe; az ütött-kopott konyhaszekrényt a lakó konyhából a gázkonyhába viszik, a rogyadozó lócát a garázsba, az agyonhasznált asztalokat a pincébe zöldsegválogatáshoz, disznóöléshez.

Az életformától, hagyományoktól többé-kevésbé idegen fogyasztási javakat és berendezéseket általában nagyobb tiszteletben tartják, mint a komforthoz szokott családokban. Eleinte úgy véltem, azért hiányzik több fürdőszobából a törülköző, mert a helyiséget nem használják, csak később fedeztem föl, hogy minden tisztálkodáshoz szükséges holmi pár lépésnyire innen, a konyhában van; a háziruhákat, papucsokat, mosó- és mosdószerket alkalmanként viszik be a kényesen tiszta mosdókhoz. A hűtőszekrény is ritkán található a főzés közelében. Előfordul, hogy a fürdőszobába teszik, és láttam télikerthez hasonlitos előszobában, turai fehér himzésű abrosszal és terebélyes filodendronnal a tetején.

A disztárgyak kiválasztásában nagy a tanácsalanság. Akárcsak városon, itt sem a stilusegység és az esztétikai szép jellemzi a kommersz tárgyakat. Az elrendezéskor inkább a szimmetriára, mint a harmóniára

ra ügyelnek – többnyire véletlen, mi kerül egymás mellé. Értékes rézkarcok és olajfestmények mellett a hetvenes évek közepén elterjedt, fekete selyemre himzett virágok diszelegnek, üveges képkeretben. A helyi hagyományoknak és talán az itteni szakkörvezető hozzáértő irányításának köszönhető, hogy kevés a csipke, sok az eredeti mintával himzett terítő. Elővették a stafirungból a háziszőttes, névjeles abroszokat, és a szemétkébe dobták a műanyagszalma szetteket. De a polcon maradt a ki tudja, honnan örökölt miniatűr hatlovas porcelánhintó és a miniüveg-gyűjtemény, a plexi repülőgépcsapat és a színes szprésdobozok. Mellettük kap díszhelyet az iskolai tabló, a *Szép Szó* antológia és Hemingway *Akiért a harang szól* című könyve is.

Vásári portékák, búcsúfiák, művészi és kulturális értéket hordozó tárgyak gyakran keverednek egy szobában, sőt egy szekrény polcain. A díszítés fő rendezőelve a hagyomány, az emlék, a kuriózum, másodszorban a divat, az újdonság és utolsósorban az esztétikum.

Ahogy az egyes szobákra, úgy az egész lakásra sem jellemző az egységesség – egy-egy otthon berendezéséből nem csupán a falusi közösségi kultúra válságára következtethetünk, hanem a nagycsalád bomlására, a családtagok elkülönülésére is. A külön érdekek (nemegyszer külön értékek) szerint élő családtagok lakrészeinek berendezése, díszítése személyes. Például az egyik konyhában, ahol a családfő özvegy édesanyja lakik – a szükséges konyhabútorokon kívül –, a következő tárgyakat találtam: üvegezett keretben szentképek, kis fali polcon régi rádió, himzett fésűtartó, az idős házaspár fiatalkori, színezett, nagyméretű fényképe, egy háromfiókos komódon imakönyvek, kis Szűz Mária szobor, festett porcelánpoharak, mozsár, diszpohár Jézus-képpel, virágos üveg dugós borospalack, a komód mellett jacquard-szövésű takaróval leterített, magas támlás ágy. Ugyanebben a lakásban a két kamasz fiú párdücmintás plédet tesz a heverőjére, egy teljes falat focisták és más sportolók képeivel tapétáztak ki, piros, állítható magasságú lámpa nyúlik az íróasztal fölé, a könyvespolcon Móricz- és Rejtő-sorozat.

Hogy a külön szoba vágya teljesüljön, és fölépüljön az L alakú otthon, a korábbinál nagyobb gazdasági erőfeszítés kellett. Új szervezeti formában ugyan, de folytatódott az együttes termelés – a családon kívüli munkavállalás általában kettős jövedelmeket eredményezett. A lakás, a hosszúház nagyobbitásának anyagi fedezetét részben a családtagok külső munkajövedelme, új érdekeltsége teremtette meg –

de az építkezés alaptőkéje a mezőgazdasági tevékenységből származott. Ennek előteremtésében a városban munkás családtag is részt vállalt.

A hatvanas évek házépítési lázában fontos szerepet játszott a mezőgazdasági befektetés lehetetlensége. Kérdés, hogy mikor és mivé alakult-formálódott volna a györki falusi ház, ha nem szűnnek meg az egyéni gazdaságok, s az újratermelésben nem hasznosuló bevételt a gazdálkodók bővített újratermelésre fordíthatják. Ha – mint korábban – földet, mezőgazdasági gépet, jószágot, és nem csupán téglát, cserepet vagy más javakat vásárolhatnak a nyereségből. A korlátok közé szorított gazdálkodás következménye az a lassan kibontakozó értékrend, amely többre tartja a jobb házépítőt, mint az ügyes termelőt. A kettő napjainkban szerencsére gyakran egybevág.

A főutca egyik tekintélyes háza helyén az ötvenes évek első feléig régi épület állott. A hatvanas években a már háromszobás, nyúlványos házban hattagú család élt: egy középkorú házaspár két gyerekkel és az asszony szülei. 1980-ra hárman maradtak. Az asszony anyja a legidősebb lakó, 1911-ben született.

– A Napsoron, széles portán nevelkedtem én föl. Mig a nagyapám is élt, heten voltunk a régi, zsúpos házban, asszonykoromra a két bátyámé lett, de hogy ők is újítsanak, már lebontották. Most nem vehetnek földet, mit tudjanak csinálni? Házba ölik a pénzüket, pedig az nem hoz hasznót, csak kiabál. Mi ugyan szerényen laktunk, de mig menyecske voltam, mégis mindég a házra fizetgettünk. A lagzim után Homokokra mentem az uramékho', később kerültünk ide a Mári néne épületjibe. Ő a férjemnek a testvére volt, a második ura után jussolta a házat. Magtalanok maradtak, örökösök nélkül, azért költözhattünk ide. Nem sokáig közösködtünk a nénjivel, az visszament Homokokra az apósomékho'. Nagy adósságba jutottunk a ház végett, de vállaltuk, mert az ember csak azt kívánta, hogy a magáéba legyen. Egyszerű, egyenes ház volt. Mikor kicsivel jobban ment, akartunk volna újat, de azt mondták a mesterek, hogy igen fain ház ez, ne dötsük le. Hát csak megfejezték, mint a csizmát. De megette a fene, a vége csak az vót, hogy le kellett döteni, mert vizes volt az alja. Ez már a lányomék műve volt.

Az asszony lánya még a régi épületben nőtt fel, menyecskeévei férje családjánál teltek.

– Ötvennégybe, nyolcéves menyecskesor után költöztünk édesanyámékhoz. Az első dolog volt, hogy rendbe tegyük a portát. Ez a szüleim nevin van, de nincs testvérem, egyes lány vagyok, hát magunknak dolgoztunk. Nem volt kicsi az öregház, csak teljesen a földdel egy szintbe építették. Nem is földes volt, hanem padlós, de a deszkák már elkorhadtak. Persze nem egy évbe tellett, míg olyan lett, mint aminőt most lát. Mikor a Bözsikém 63-ba férjhez ment, azt mondta a férjem, hogy a vaskapunak meg köll lenni! Rossz kapun nem jöhetnek a mi lányunkér! A házat be is kell pucolni! Az eljegyzésre már gyönyörűen lepadlóztuk, átrendezgettük. Még néhány esztendeje is építettünk, mert amikor a lányunk lagziját ültük, nem volt így bekerezve a veranda, hanem szabadon állt, mint a falalja a régi házaknál. Fürdőszobánk sem volt. Most már nem változtatunk semmit. A lánynomnak jó helye, komoly háza van a Napsoron, tán a dédunokáim is megférnek benne. A fiam meg a szomszéd faluba ment vőnek, egyes lány a felesége, az ő szüleivel költöztek egybe.

Az emeletes ház. A magukra maradott, idősödő házaspárok, ha folytatták is a piacozást, gyermekeik elköltözése után nem építették tovább a portát, és új, divatosabb épülethez sem fogtak, a fiatal házassokat befogadó otthonokat viszont megnagyobbították. A hetvenes évek közepétől a legpiacosabb családok házai eleddig idegen formát honosítottak meg a faluban. Az egyik főutcai gazdacsalád lánya ma egyemeletes, két homlokzati erkélyes házban lakik két gyermekével, férjével és annak szüleivel. Ők egy évtized alatt két emeletes házra valót piacoltak össze. A fiatalasszony örökségül anyja piacolókedvét vitte a házasságba. Hogy a jógazda-hírű új családja munkájához eredményesebben hozzájárulhasson, az esküvő után hamarosan jogosítványt szerzett a piacos árut szállító családi autóra – elsőként a györki asszonyok közül. Azt beszélik a faluban, hogy az építési hatóság (korszerűsége, esztétikumra, faluképre – ? – hivatkozva) kis híján megtagadta második házuk engedélyezését. A második ház (miután szétszedték az elsőt) 1980-ban elkészült.

Az ilyen „kétház-építés” kirívó eset, nem általános. A többség napjainkban is a hatvanas évek divatját követi, és új, emeletes házra

csak a kiemelkedően jól gazdálkodónak telik. Eleinte a házassuló gyermek kedvéért (faluban-családban tartásáért) bontottak le az utolsó köig meglehetősen állapotú lakásokat, hogy helyére városias külsejű kerüljön – okleveles építész terve alapján, kulcsátadással –, gazdasági cél és így persze nyúlvány nélkül. A tehetősebb középkorúak azután már tulajdon jó házaikat döntötték le, hogy nagyobbba, tetszetősebbbe költözzenek. (Az idősebbek inkább sírkövet, kriptát állíttatnak.)

A hetvenes évek emeletes háza még nem vált típussá. Minden építkezésnél alakul, formálódik, ezért csupán néhány azonosság szembevető. Eleinte a félig földbe ásott alsó helyiségeket alakították lakórészé. Ez a süllyesztett szint még szerepet játszott a gazdálkodásban. A későbbi emeletes, erkélyes épületek felső szintjét általában a tetőtérbeépítés adja (így aztán gyakori a három lakószint). Ebben a változatban a gazdasági épület többnyire különálló, nem kapcsolódik a lakáshoz. A belső terek kialakítása sokféle. Hasonló alapterületen két-, három- vagy akár négyszobás lakás is elképzelhető. Az egyik építettő a jól elkülöníthető helyiségek gyarapítását és a szintek egyértelmű elválasztását tartja fontosnak. A másik a közlekedők, kiszolgálóhelyiségek többcélú kihasználására törekszik. Nagy az eltérés az egyes házak kivitele és esztétikai minősége között – a homlokzatot terméskővel, fényes-mázas burkolóteglával, pácolt-lakkozott fával és (ritkán) rópatéglával borítják.

A berendezés egységesebb, mint az L alakú házakban. A modern import garnitúrák, az egyedi tervezésű darabok és a rusztikus „parasztbútorok” a divatosak. Nemigen hagynak meg régi, az új bútorokhoz nem illő berendezési és dísz tárgyakat. Elvész a helyiségek személyes jellege, ennél már fontosabb az egész lakás stílusjegysége –, a gyerekszoba, a hálószoba, a nappali több közösséget mutat a *Lakáskultúra* és a Domus áruház ideálképeivel, mint lakóival. Ez nem jelenti azt, hogy valamennyi emeletes ház ugyanazt a mintát követi. Az egyes családok lakberendezési kultúrája között nagyobb a különbség, mint ami az L alakú házak lakásaiban tapasztalható. A hatvanas évek eklektikus otthonai stílustalanságukkal is stílust követnek, és igazodnak a széttöredezett család életéhez. Az emeletes házak lakóira pedig az jellemző, hogy alkalmazkodnak a készen kapott vagy speciális igényekre tervezett garnitúrához. A lakások berendezése a külső ismeretiségektől, a lakók bútortripi informáltságától függ, ezért lakásonként más-más képpel találkozunk.

E házak épülésével egy időben kezdték Hévízgyörkön telepíteni a nagy tökeerőt követelő és komoly anyagi kockázattal (és persze nyereséggel) járó fóliasátrakat. Nincs általánosítható sorrend a kettő között, egyik családban erre, a másikban arra került előbb sor. Annyi bizonyos, hogy az építkezésre többet lehet költeni, mint a termelésre, és kevesebb akadálya is van.

Az emeletes ház fölépítése-léte már nem a régítől, a parasztitól való szabadulás vágyát jelzi, nem is egy új életforma kényszere szülte, még státusépítésnek sem mondanám. Magyarázható ugyan emelkedett civilizációs-kulturális igénnyel, de elsődrendű oka – mint már említettem – a pénzfölösleg, a mezőgazdasági töke-akkumuláció lehetetlensége. A kérdés a továbbiakban az, hogy ha a jövőben sem lesz mód bővített újratermelésre, mire költse a jó gazda a pénzét. Háromemeletesre, légkondicionáló berendezésre, kaputelefonra? Ezek a választási lehetőségek napjainkban elenyésző kisebbséget érintenek (Hévízgyörkön), de ha a zöldségellátás a jövőben is a kistermelőkre hárul, és a zöldség ára a termelésre vállalkozók számának csökkenésével egyenes arányban nő – a kérdés indokoltabb, sőt sürgetőbb lesz.

Századunk eleje óta szinte évtizedenként új résszel gyarapodott a falu. Elkerülte a Budapest felé törekvő munkakeresők csapata. Ötven kilométerre lévén a fővárostól, nem vonzotta a messziről jött, otthonkereső munkásokat. Csak a házasságok hoztak (és hoznak) idegeneket. A községhatár tágulása a természetes szaporodás következménye a Papokén éppúgy, mint a Tószögön. De vajon kiknek jut az egyiken, kiknek a másikon lakás? Milyenek az otthonaik? Hogyan lett ez vagy az a család a falurészek lakója?

A gyakori családnevek többnyire mindegyikben előfordulnak. Találunk Fercsiket a Hévízi úton és a főutcán, Kovácsot a Tószögön és az Újsoron, Dobronait az Újtepen és a Hévízi úton, Bazsikot a Homokokon és a főutcán... és sorolhatnám tovább a bizonyítékokat arra nézve, hogy a falurészeket ma nem egy-egy család uralja. A tulajdonosok örökölték vagy házhelyet vásároltak, Györkön telket és nem házat szokás venni.

A húszas évekig még kötelező erejű szokás tiltotta más falurészbeli-ek keveredését. Azóta nincs akadálya annak, hogy ki hova házasodjék, hová építkezzen. Az sem törvény, hogy a gazdálkodók itt, a bejáró

munkások, a vasutasok és alkalmazottak meg amott laknak. A személyek és családok múltjáról és a mai társadalmi-foglalkozási szerkezetéről nem ad fölvilágosítást az osztott falukép, talán a házak külseje, típusa (hosszúház, L alakú vagy emeletes) árulkodóbb. Nézzük példaként a legellentétesebb falurész, a főutca, a *Falu* néhány emeletes házát.

A hetvenes évek végén egy fiatal pár kétszintes házat épített, a tekintélyes rópatéglás homlokzatot fa garázsajtó bontja meg – ez jó módra vall, nem úgy, mint foglalkozásuk. Az öttagú család keresője egy téesztag és egy lakatos. Ugyanitt, a Napsoron 1980-ban fejeztek be egy (a tetőtér-beépítéssel együtt) háromszintes, központi fűtésű, alpesi stílusú házat. A keskeny utcafrontot zöld és barna mázas burkolótégla díszíti. Idős gazdája BKV-nyugdíjas, felesége háztartásbeli, 1948-ban született fiuk autószerelő egy állami vállalatnál, menyük közigazdász, unokájuk óvodába jár. Ugyanebben az évben lett készen a Napsor egyik kétszintes, homlokzati erkélyes épülete, lakója egy idős és egy középkorú házaspár, két gyerekkel. Aktív keresőnek csak a középkorú férfi, a tűzoltó számít, az idős gazda téesznyugdíjas, az asszonyok és a gyerekek eltartottak. Egy másik, terméskő lábazatú új, emeletes-erkélyes épületnek egyetlen keresője vasas szakmunkás, négy családtagot tart el.

Tehát nem általános, hogy módos házban módos a család. Nincs összefüggés a társadalmi státusz, a hivatalosan mérhető jövedelem és a ház értéke között. A nagy és gazdag ház ugyanúgy lehet agrármérnöké, mint leszázalékolt téesztagé. A következő kérdés: miért módos vagy szegényes, régi vagy új a hasonló korösszetételű, keresetű, társadalmi állású családok otthona? A választ keresve visszakanyarodunk a főutca 18. századi alapítóinak történetéhez.

Az 1770-es úrbéri rendezéskor, amikor a jobbágy kötelezettségeit földjének nagyságát szabályozták, Hévizgyörkön már minden termőföldnek és házhelynek volt gazdája. A korabeli vallomás szerint „*feles-sen meg szaporodtunk... helységünkben pusztá ház hely nincsen.*” A 116 családból 61 leszármazottai ma is itt élnek. *Aszódi, Bazan, Benkó, Bobál, Fercsik, Gódor, Gyetvan, Gyügyei, Kaputa, Száraz, Kitka, Kovács, Kustra, Maródi, Lukes, Márta, Mrkva, Pintér, Pokorádi, Sági, Rajkó, Spisák, Szlovák, Tóth, Túróczi, Vajgel, Vihor (stb.)* nevűek több mint kétszáz esztendeje telepedtek ide. Főként az akkor tehetősebbek hagytak utódot a huszadik századra.

A faluban sok az azonos nevű, de az egymással való rokonságot nem idő vagy nem valló család. Megkülönböztetésükre ragadványneveket asználnak, gyakran ezzel helyettesítik a hivatalos vezetéknévet. A hévizgyörki születésű Fercsik Erzsébet szombathelyi főiskolásként 03 ragadványnevet gyűjtött össze a faluban. Ennél valamivel több lehet, mert a gyűjteményben nem szerepelnek az egyes embereket, családokat sértő elnevezések.) A Fercsikeket például Racika, Rádás, űtti, Csikkes, Magyar, Mutyu nevekkal is illetik – az úrbérrendezésor még csak három családfőt jegyeztek föl közülük (apát és fiait). Egy űovács család volt, ma Jano-, Vetyo-, Röpe-Kovácsok laknak a főután. Az alapítók utódai többek között a Doca, Buzsgur, Gászter, falus, Kanegér, Lecso, Gyilkos, Szamaras ragadványnevűek is.

A kétszáz esztendeje honos jobbágyok nevét viseli a főutca legtöbb akója. Persze nem minden Fercsik és Kustra, Mrkva és Kovács ide pitett, csak egy-egy (ragadványnévvel elkülönített) rokonsági köre – hogy Györkön mondják –, ágazata; a Szabagyi-, Röpe-, Vetyo-űovács, a Racika-Fercsik, a Pityóka-Bazan, a Gászter-Kustra.

A Doca-Mrkvák három háza a Napsor keleti végén áll, ezt Doca-ornak, Gazdag-sornak is hívják. A század elején született Mrkva estvérek az ötvenes években építkeztek – fölhasználva az 1945 utáni első állami kölcsönt. A három Doca ház külsőre, beosztásra megegyezik: zöld-sárga vakolású, két duplaablakos a homlokzat, mindegyiknek két utcai szobája van, és nyúlványa a kert felé. Tíz-tizenkét házzal edőbb lakik az egyik Doca testvér fia, aki a hetvenes évek közepén költözött új, négyszobás házba. Az épület alatt négytermes pince nyílik, használják a régi házból maradt nyúlvány tágas szoba-konyháját és a gazdasági épületeket. A család hattagú, két vasutas keresője van.

Nem mindig a rokonság dönti el, hogy ki melyik házban lakik. Az említett Mrkva család régi Mrkva-portán lakik ugyan, de nem Doca házban, holott a családfő Doca-Mrkva. A házat ugyanis az anyós örökölte, aki egy másik ágazatbeli Mrkvával, a bíró Mrkvával állt rokonságban. Mondhatnám azt is, hogy véletlen, hogy a Doca-Mrkva ebben a Mrkva házban él.

A Faluban nemcsak a tizennyolcadik századiak jutottak-juthattak kedvező telekhez, lakhelyhez, hanem a később beköltözők is. A sikeresen gazdálkodók néhány emberöltő múltán a jó gazdák közé emelkedtek, ám az idegenek is inkább beházasodással, mint telekvétel

révén lettek főutcaiak. Úgy megsokasodtak, hogy az utóbbi száz esztendőben közülük is választottak falusi tisztségviselőket – kiemelkedő rangot szereztek a közösségben.

A Bankó család például nem az alapítókkal jött, a huszadik század elejére mégis kiterjedt rokonságra, nagy tekintélyre és gazdagságra tett szert. Az egyik családfő a negyvenes években törvénybíró tisztet viselt, felesége az alapító Mrkvák közül való. A Babineczek a szomszédos Domonyból kerültek ide, házasságot kötöttek (többek között) a régi Lukesok, Kovácsok, Szlovákok utódaival. A Bazsikok sem 18. századiak, de a főutcai ágazat gazdagságát mutatja a Kenyeres ragadványnév – a falubeli magyarázat szerint olyan jól éltek, hogy mindig jutott az asztalukra friss, foszlós kenyér. A legifjabb Kenyeres háromszintes, üvegportálos házban lakik a főutca közepén. Az Angyalok kiemelkedő rangját a szóbeszéd erősíti – „kutyabőrös” nemesek voltak, mint ahogy a főutcán is lakos Sápiak és Túrócziak ősei.

A családok történetéből kibogozható, hogy milyen úton-jogon-ágon jutottak házhoz, házhelyhez a főutcán. A történeti kutatás arról tanúskodik, hogy a mai főutca lakói a 18. századi alapítók és a huszadik század elejéig betelepülő (beházasodó) gazdagabbak leszármazottai.

Talán valami különös ösztönnek tulajdonítható, hogy az ősi nemzetségek utódait becsülik a legtöbbre – holott a györkiek alig-alig törődnek a múltba-történelemben vesző emlékekkel.

[II]

CSALÁDFÁK ERDEJÉBEN

VASS LAJOSSEL A RÖPÜLJ PÁVA

EGYIK ELŐDÖNTŐJÉN

A „TANÁRNÉNI”

A HÉVÍZGYÖRKI UTCÁN

A SZÍNPADON

A NÉZŐTÉREN (A TÍZÉVES HÉVÍZGYÖRKI ASSZONYKÓRUS)

KERTEK A GALGA MENTÉN

[1]

„...én, Bobály Máthé, kegyelmed örökös jobbágya
lévén igen nagy szorongatásban vagyok szántó földek
iránt:

mert az mely szántó földeket
nagy munkával kegyelmed részére parlagbul föl
szakajtottam,
azokat mi bírák és esköttek nagy erővel
és maga hatalmával...

el vették, és ennek, akinek leg több szántó földjei vannak
... Thót Mártonnak adjudikálták...”

(HÉVÍZGYÖRKI BOBÁLY MÁTHÉ LEVELE
FÖLDESURÁHOZ 1714-BEN)

A középkori györkiekről, életük, gazdálkodásuk rendjéről semmit sem tudunk, csak a falu és földesurának neve olvasható a régi oklevelekben (először 1438-ban). Az első lakosnévsort a török adószedők készítették a 16. században. Ennek alapján határozták meg, hogy a falvak és lakóik mennyi terhet képesek elviselni. Két korabeli adatközlésük arra utal, hogy Hévízgyörköt a vidék egyik leggazdagabb falujának ismerhették – egész határával 10 732 akcsét jövedelmez a földesúrnak. Ugyanekkor a szomszédos Bagot 8190, Galgahévizt 1270 akcse fizetésére kötelezik. A későbbi mezőváros, Aszód ebben az időben puszta, földjének termése mindössze 224 akcsét ér. A törökök e falujáradékon fölül a módosabb gazdáktól még úgynevezett dzsizje-adót is szedtek. Ezt arra vetették ki, aki házán, szőlején kívül meghatározott értékű állattal és egyéb ingósággal rendelkezett. Hévízgyörkön harminchat, Bagon huszonhat és Galgahévizen kilenc lakostól hajtottak be dzsizje-adót.

Ez az összeírás, ha teljes névsorát is adja a falu lakóinak, csak egyszeri történelmi emlék, mert a törökvilágbeli népesség elszéledt.

A török tisztviselők által itt talált családokból hírmondó sem maradt a 17. század végére. Nem szórványemlék viszont a korai reformátusságról tanúskodó följegyzés: 1600-ban önálló egyházuk van, ígéhirdetőjük nevét 1652-ben írták föl először. Ez a század próbára tette a györki egyházközség erejét, ám a török hittérítőktől kellett tartaniuk a legkevésbé.

Viszontagságos idők jártak ekkortájt Pest vármegye falvaira és protestáns gyülekezeteire. Gyengült a török uralom, ezért a magyar földesurak adószedői is eljuthattak a megye hódoltsági területeire. A jobbágyság kétfelé adózott, de része volt lelki, hitbéli szorongatásokban is. „A török birtokába lelkiismeretében az ember nem háborgatatik, a testibe ha megnyomorítatik is, de szabadon szolgálhatja istenét.” Vallási türelmük odáig nem terjedt, hogy lemondjanak a templomrablásokról és -pusztításokról. A zsákmányszerző kedv hajtotta őket, nem a fanatizmus. Hévízgyörkön is kifosztották és megrongálták a középkori templomot, de a lakosságot nem akarták mohamedán hitre téríteni.

A magyarországi ellenreformáció a török megszállás idején sem vonult vissza. Tettei sikerét hirdeti, hogy a 16. század első felében reformált Galga menti falvakban százötven esztendő múltán alig találni protestáns lakost és gyülekezetet. Az egykor református templomerőddel bíró Turán a török kivonulásakor már az is „kétséges, hogy vajon lappanganak-e még itt vagy végképp kiirtattak a református lakosok”...

A pozsonyi prédikátorper fordulópontja volt a protestáns gyülekezetek történetének, amikor is papjaikat és tanítóikat bíróság elé citálták. Az efféle perek célja a protestáns vallásgyakorlat korlátozása, majd megszüntetése volt. Ekkor terjedt el Kollonich Lipótnak, a bécsi udvari kamara elnökének mondása: „Magyarországot fogollyá, aztán koldussá, végül katolikussá fogom tenni.” A györkiek a katolikusságot semmiképpen sem akarták vállalni. Amikor 1674-ben prédikátorukat Pozsonyba idézték, eltitkolták papjuk nevét a perbe hívó káptalan előtt. Történet szól arról, hogy a györki papot jobbágyruhába öltöztették, s több lakos megbotoztatása, kínzása után sem adták ki.

A század vége felé a környéken mindennaposak voltak a rablókalandok, be-becsaptak a végvárok fizetetlen, szélnek eresztett katonái, a Buda fölszabadítására gyülekező császári zsoldosok, s átvonultak a területen Thököly Imre kurucai is. A falvak lakói többször elmenekül-

tek, majd visszatértek, de véglegesen csak néhány község szűnt meg a váci járásban, ahová Hévízgyörk is tartozott. Buda fölszabadulását viszont mérhetetlen pusztulás követte: a járás negyvenegy települése közül csak Vácott találtak számba vehető csekély népességet, negyven faluban senkit sem. Az 1686-os elnéptelenedés elsősorban a dúlások előli futásnak, nem pedig a lakosság lemészárlásának tulajdonítható. Az életben maradottak hamar visszatelepedtek, 1689-ben már huszonkét faluba.

Hévízgyörk később népesült be, mint a szomszéd falvak. Majd másfél évtizedig elhagyott pusztá, Bag és Galgahévíz csak három évig. Falunkban 1699-ben jelennek meg az első lakosok; *huszonkét családból tizenháromnak a leszármazottai* – hét *Tóth*, három *Gódor*, egy-egy *Kovács*, *Szárász* és *Varga* család – ma is a községben élnek. (Az ekkor nyolcvankét családos Galgahévíz Vác és Tura után a járás harmadik legnagyobb települése, Bagon negyvenketten vannak.) A kuruc korban ismét elszéled a nép, a harcok több-kevesebb esztendőre pusztává teszik a környéken Aszódot, Bagot, Galgahévizt, Gödöllőt, Turát. Ezek a falvak katonákat küldtek Rákóczi seregébe, s Hévízgyörk, ahonnan nem állt senki kurucnak, lakott maradt. A szatmári béke (1711) után évről évre gyarapszik a györki lakosság: bár 1711-ben a századvégénél kevesebb (15) családot találnak az összeírók, tíz év múlva már negyvenhármát, az új telepések között a mai *Aszódi*, *Bazan*, *Bobály*, *Fercsik*, *Kitka*, *Molnár*, *Pintér*, *Szabó* és *Sápi* családok elődeit.

A györki családok máig ágazó családfája az 1700-as évek elején kezdett terebélyesedni. A népességet összefogó, irányító szervezetek korai kialakulásának köszönhető, hogy napjainkra szinte minden községbeli kapcsolódik valamilyen szálon a faluhoz. A letelepedés utáni időkben falut igazgató gazdasági szervezetről még nem beszélhetünk, inkább követhető a ma is létező három egyház (református, evangélikus és katolikus) helybéli szereplése.

A legrégebbi a reformátusság, amely a három gyülekezet közül egyedül birt anyaegyházzal, pappal és tanítóval – a másik két egyház csak a huszadik században lett anyaegyház. A korabeli adózók lajstromán és az egyházi anyakönyvekben szereplő nevek összevetéséből látni, hogy az egyetlen katolikus, Szárász György kivételével a falualapítók reformátusok és evangélikusok. A falut, melynek a század elején földesurai is protestánsok, népes katolikus települések fogják közre.

Mintha Hévízgyörk török világot túlélő reformátusaihoz csatlakoztak volna a környék protestáns hitet megtartó lakói.

A kor törvénye szerint a határ a földbirtokos nemesé, használatért a jobbágy terménnyel, pénzzel és ingyen munkával fizet. De adóztatni és birtokolni a pusztai létből ébredező települést bajos. Ha háborgatják a bozót benötte parlag megmunkálására érkezöket, azok egykettöre odébbállnak jobb urat és földet keresni. A birtokosok majdani jövedelmük reményében mérsékelt szolgálmányokat követelnek. Úri jogait nem érvényesítik a jövő-menőkön. A jobbágyok közösségi és földesúri irányítás híján maguk döntenek el, hol és hogyan ütnék tanyát. Legföljebb egymással egyezkednek. Az elvadult határból ki-ki annyit birtokol, amennyit jószágaival megművelhet. Így akinek a legtöbb állata van, annak lehet a földje is a legnagyobb. A reformátusok nem földönfutóként, hanem vagyonosan érkeztek. Legtöbben örökös jobbágyok, „régieknek maradéki, kiknek elei a török ideibe is itt laktak”, mint például az akkor leggazdagabb Gódor Gergely. A Gódor nevet, akár ma, akkor is számos család viselte a Galga folyó mentén, Györkre egy református került közülük. 1699-ben nyolc igásökörrrel, két lóval, öt borjas tehénnel telepedett le, s a falu határának negyven százalékát foglalta le magának – nem is volt jómódban párja a györkiek között. A földet még szabadon foglaló Gódor Gergely évtizedekre rangot és előnyt szerez a családnak – fia, István 1720-ban a falu bírása. Persze ennek a Gódor bírónak nem jut a határ fele, mint korábban apjának, mert húsz esztendő múltán, 1720-ban kétannyi család él itt, mint 1699-ben.

A százötven éves török uralom után az ide vetődő hontalanok lakatlan-műveletlen vidéket találtak – akár az „új” amerikaiak. A pusztá-falu honfoglalóiként újratanulják a szántás-vetést, hisz nem évszázados művelésben tartott földet kell birtokba venniük. A termőföldteremtés nagy munkáját érzékelteti, hogy Hévízgyörkön a művelt földterület 1699 és 1731 között tizenhatszorosára növekszik, eközben a népesség csak ötszörösére. Ahogy gyarapszik a lakosság, úgy fogy a gazdátlan föld. A határ kuruckor utáni tágulását siettetette az a törvény, amely a bozótosból kiszakított földet adómentesnek mondta: ezért a későnjövőknek, akikre kisebb és elhanyagoltabb szántó várt, érdemesnek is látszott a parlagon heverő vadonba munkát fektetni. Majd mindenik letelepedő igyekezett irtásföldet szerezni – azt is

törvény szavatolta, hogy a föld saját, szabadon adható-örökölhető tulajdona lesz.

Míg a földfoglalás tart, és akad pusztá hely, ki-ki a maga javát tekinti. Nehezen szokott össze a nép. A születőben lévő közösséggel szemben sokszor folyamodtak védelemért, támogatásért a földesurakhoz. Ki-kirobbanó háborúságaik egyikéről tudósít a györki Bobály Máthé 1714-ben földesurához intézett levele:

„Mint nagy jóakaró Földes Uramnak ajánlom kötölösséggel való mindenkoron kész jobbágyi szolgálatomat kegyelmednek! Nem egyébert kintelenítettem panaszképpen mint örökös Földes Uramot... [jelen soraimmal zavarni] és alázatosan kegyelmednél instálni, hanem én Bobály Máthé, kegyelmed örökös jobbágya lévén igen nagy szorongatásban vagyok szántó földek iránt: mert az mely szántó földeket nagy munkával kegyelmed részére parlagbul fel szakajtottam, azokat az mi bírák és esköttek nagy erővel és maga hatalmával (nem gondolván az én protestációmra és Kandó István Uram tiltó levelére) elvették, és annak, akinek leg több szántó földi vannak, úgy mint: Rádai Uram jobbágyinak, Thót Mártonnak adjudikálták. Nem csak szántó földemet erővel elvették, de még vastagon meg is büntettek... Amire nézve Istenem után nincs Kegyelmeden kívül kihez folyamodom... ha Kegyelmed pártyainkot nem fog, nem tudom, hogy fogunk köztök maradni. Ezek után Isten oltalmába ajánlván Kegyelmedet mint Örökös Uramot, maradok Kegyelmednek

örökös jobbágya Héviz Györki Bobály Máthé”

Nem tudni, milyen válasz vagy intézkedés követte Bobály Máté instanciáját, az egykori adóösszeírásokból viszont kiolvasható: megmaradt hévizgyörkinek, nem hagyta magát kisemmizni. Hét év múlva neki is négy ökre van, akár a bepanaszolt Thót Mártonnak, és szántója sem sokkal kevesebb. Sőt, 1728-ra a falu ötvenkét gazdája között vagyonosságban a második, Thót Márton a hatodik.

A szatmári béke után még egy évtizedig a török idők magyar földesurai maradnak; részel például a faluból a levélben említett református nemes, az egerfarmosi Kandó István (a közeli Domonyban él) és a nagy tekintélyű Ráday Pál. Két vitában álló jobbágyuk is protestáns – a sértett Bobály Máté evangélikus, a gazdag Thót Márton pedig református. Az együttes földművelés rendje a húszas években szilár-

dul meg, amikor a protestáns többségű falu két katolikus főnemes – Eszterházy Sándor gróf és Stahremberg Tamás osztrák pénzügyminiszter – kezére jut. Immár közös a falubeliek ellensége; erkölcsi, hitbéli létüket gazdasági szövetkezéssel óvhatják.

Birtokvesztése után Kandó István már csak kegyura a reformátusoknak – és mert nemesi rangban és hatalomban nem mérközhet az új urakkal, gyöngé támasznak bizonyul. Nem védheti meg pártfogoltjait az ellenreformáció támadásaitól és a földesúri önkénnytől sem. A reformátusság elsőbbsége veszélyben van. Megmarad ugyan az első szabadfoglalók által megszerzett előny, de új gazdagok inkább az egyre népesebb evangélikus gyülekezetből kerülnek. Ezután a két protestáns gyülekezet révén erősödik a falu termelő közössége – földesurai ellenére.

Hévízgyörk (újkori) alapításakor a reformátusokkal együtt néhány evangélikus család (Dengelegi, Varga, Kollár) is érkezett. Ekkor csak egyötödét adták a lakosságnak, de harminc év múlva már a felét. Ez idő alatt kevés már a gazdátlan, művelésre alkalmas föld, jobban csak irtani való bozótosok szabadok, mégis sok újonnan érkező evangélikus meggazdagodik. 1741-re a negyvenöt evangélikus családból tíz a falu legmódosabbjai sorában áll. Honnan ez a gyorsan szaporodó-gyarapodó gyülekezet, melynek élénk vallási életéről már az 1710-es években tudósítanak az egyházi források?

Ebben a korban gyakori a szervezett telepítés. A telepítő földesurak általában írásos megállapodásban rögzítik a telepesek három-hat évi adómentességét és más kedvezéseket. Vajon kinek állhatott módjában és érdekében Hévízgyörkre evangélikusokat telepíteni? A szomszédos Aszód ura, a Felvidékről származó Podmaniczky család evangélikusokat hozatott Túróc, Liptó, Nyitra és Nógrád megyéből – de ezek a jövevények Hévízgyörkön nem kaphattak földet, mivel falunk sosem volt a Podmaniczkyaké. Más sem telepíthetett – a falu 1721-től a jobbágyvilág végéig katolikus földesúri birtok, tehát nem kedvezményekkel fogadott közösség költözött ide. Hihetőbb, hogy falunkba a néhány evangélikus őslakos, a működő protestáns (református) egyházi szervezet és a nagy hatalmú Podmaniczkyak szomszédsága, kegyurasága vonzott. Nem feltételezés viszont, hogy az 1710-es években élt Hévízgyörkön egy Tóth nevezetű evangélikus kispap, aki barátságot tartott a Podmaniczky családdal. Az ő közbenjárására fogadta Aszód fiókegyházává Györköt, így aztán 1719-től rendszeresen járt az

zodi prédikátor, a Podmaniczkyak kivánságára három nyelven hirdett ígét: magyarul, szlovákul és németül.

A györki családnevek is erre a három eredetre utalnak. Magyarinak mondható a Laczi, Maróti (ma Maródi), Pintér, Fülöp, Mártha, Rövid, úrszabó család, szlovák eredetű lehetett a Bobál, a Drahos, a Minszky, a Bazan (jelentése: bodzafa), a Cerovszki, Povasan, Mladoczky, a Mrkva (jelentése: sárgarépa) familia. Föltehetően németek Lukes, Kumher és Német nevet viselők. Persze a névmagyarázat ak eligazító a nevek erejében, nem perdöntő bizonyossága a nyelvnek a származásnak. Az 1700-as évek elején Győrre telepedő Bobál láté lehetett éppen magyar – így neveznek egy szlovák karácsonyi örösüteményt, de használatos a szó a Felvidék magyarlakta falvaiban. A Kustra családot, melyből már a század első felében reformátusok is, evangélikusokat is találunk, hangzása után hihetnénk szlovákok, de a református ág és a szó román–török eredete (egyik jelentése: zeleetlen bicska) e föltevés ellen szól.

Az evangélikusokkal egy időben kezdtek szállingózni Győrre a katolikusok. Ők eleinte gyorsan odébbálltak – nem fogadhatták őket önmel a protestánsok. Bármelyik szomszéd faluban hitfelekre találítottak, mert az egész környék az államvallást követte; mindenütt ipot, tanítót, templomot tartottak. A katolikus jövevények a környék népésülése után maradoznak itt – szórványosan, egyenként. Nincs közös múltjuk, a vallásuk sem különleges kapocs. Bevett vallásuak vén, hitük védelmére nem volt szükség, ezért kezdetben nem szerveződött erős egyházközség. A hitéletnél, a közösségi létnél fontosabb ált számukra, hogy telket, házhelyet, földet szerezzenek a maradékl.

A falu vallási megosztottságából nem következett gazdasági elkülönítés – a határt birtokló földesúr előtt mind egyjogúnak ítéltettek. zonos társadalmi-jogi állapotuk okán alakult ki a valamennyi lakos zldálkodását szabályozó földközösség. Ez a gazdasági-termelési szerzet a kora középkor óta főként ott született meg, ahol a népességet származás (rokonság, nemzetség), a számkivetettség (hajdú mezővársok) vagy a kedvezményezettség (telepesfalvak) általános volta egy zösszéggé tette. Hévizgyörk a 18. században nem a középkor óta gyütt élő nemzetségi falu, nem egy hiten lévőkvülekezete, nem is lessziről jött idegen telepesek csoportja. A györkiek a 18. századi ldközösség idején „gyüttmentek” voltak; ezt a korabeli nevek is

tanúsítják. Például a Túrócziak bizonyosan felvidékiek, a Gyügyei család Szatmár megyéből származhatott, a Sáriak és a Dengelegiek Nógrád, a Micsinszkiek Zólyom, a Saranszkiak Sáros vármegyéből jöhettek, a Kecskeméti család pedig az Alföldről. Őseik és múltjuk különféle, közös viszont a vállalkozókedv, amely innen-onnan ide szalasztotta ezeket a családokat. A vallási és nyelvi különbségek ellenére tevékeny közösséggé szerveződtek – akár Amerikában a nemzetek. Egymástól tanulva alakították ki közös szokásaikat, erkölcsüket és gazdálkodásukat.

E közös termelési-birtoklási forma mindenkor a föld és népe erejének célirányos szervezését szolgálta. Biztosíték volt arra, hogy nem marad parlagon föld, munkátlanul család, használatlanul jószág. Hévízgyörkön a 18. században az úgynevezett osztó földközösség dívott, mely csak akkor érhetett el célt, ha a családok változó nagyságát, a föld szintén ingadozó termőképességét tekintve kétévenként újraosztja a határt. (Más művelési rendszert követő falvakban más időközönként osztottak.) A földközösségi szervezet kijelölte a közös legelő, erdő helyét, megszabta a vetés, a kaszálás, a gyűjtés és a többi földművelő munka idejét, és azt is, hogy a határ melyik felébe kerüljön az árpa, melyikbe a zab. Az efféle földhasználat következményének látszik, hogy e korban nem területi mértékegységet használnak, tehát nem holdakról vagy hektárról beszélnek, hanem „vető”-földekről. Például egy györki „egészhelyes” (egy jobbágytelekkel rendelkező) gazdának 1767-ben annyi a földje, hogy abba évente huszonnyolc „pozsonyi kilát” vethet el, az ugarként pihenő másik vetőbe ugyanannyit. Mekora a rétje? „Az magunk határjában 5 szekerre való szénát kaszálhat.” Mivel a földek termőereje vidékenként változott, a mai kutatónak bajos kideríteni, hogy melyik tájon hány holdat jelenthetett a huszonnyolc vagy a huszonnégy pozsonyi kila. Ehhez nem elég tudni, hány kiló egy pozsonyi kila.

A földközösség nem csupán arra szolgált, hogy a falu népét együtt tartsa és irányítsa a határban, célja volt tagjai érdekének képviselése is. Olyan előnyökhöz juttathatta a falusiakat, melyeket egyenként nem élvezhettek volna. A györkieket, kik már kétszáz évvel ezelőtt is panaszkodtak, hogy „csak határunk volna bővebb”, a földközösség megsegítette: „vagyon határunk mellett lévő Tótfalu nevű pusztá, mellyet 200 ft-okon árendába bérelnek.” A középkori földközösség bomlását az áru-termelés növekedésével szokás megokolni. Az újkori Hévízgyörk péld-

dája ellene szól ennek a magyarázatnak. Györkön a közös birtoklás és képviselet, valamint az árutermelés alig lehetne meg egymás nélkül. Nem bérelhetnének földet, ha nem lenne pénzük a piacról (más forrása a jobbágnak nem volt), viszont nem művelhetnék piacos áruval teli kertjeiket, ha a közösség időt nem kerít az árulásra és művelésre azzal, hogy pénzen megváltja az uraságtól az olykor heteket, hónapokat elfoglaló robotot.

[2]

*„Hévízgyörk elöljárói mentegetik késedelmüket,
az érdekelt gazdák közül egyik is,
másik is ide s tova volt szekérével,
meg kellett várni hazatértüket,
hogy az összeállítás teljes legyen.”*

(WELLMANN IMRE: PEST MEGYE VISZÁLYA

PEST VÁROSÁVAL PIACRA VITT PARASZTI TERMELVÉNYEK KÖRÜL
AZ 1730-AS ÉVEKBEN.

MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI, 1965–66.)

A faluban már a 18. század elején „föltalálták” a piacozást – a mai óváros a nagyipar megszületése előtt is biztos vevője volt a környék terményeinek. Hévízgyörkön a letelepedést követő első években csak molyan „jobb híján” keresethez juttatta a lakókat a piac. Enyhítette zsellér szegénységét, hozzátett a jobbágy gazdagságához. A harmincas évekre nagyobb lett a piacolókedv: ekkor már a jó piacos zsellér eménykedhetett, hogy jobbágy lesz belőle, a kis földű jobbágyot első azdává tehetette a piacos jövedelem.

A Duna bal partján nyolcvanhét község volt, ezek lakói hordták ortékáikat a pesti piacokra. Evégett jutott hosszú pereskedésbe a század első felében Pest városa és Pest vármegye. Az árusok fölpanaszolták, hogy gyakorta méltánytalanul nagy cédulapénzt követelnek

tőlük, sőt, a vármegye nem piacolni érkező lakóit is megváltásálgatja a városkapuknál. A peres ügynek köszönhető, hogy följegyzések készültek az 1735–36-ban piacoló Pest megyei jobbágyságról. A vármegye kérésére negyven Duna-balparti falu előjárója írta össze a piacolók neveit, a piacolások számát, a terményeket, az alkalmankénti szállítóeszközt és a cédulaváltás összegét. E jegyzékből kitűnik, hogy Hévízgyörkről jártak a legtöbbször és a legtöbben piacra – hetvennégy családfő közül hatvankettő árusított rendszeresen, s ők fizették a megyében a legtöbb cédulaváltást is. A heti és országos vásárokra mindenikük káposztát vitt, ritkábban tököt és ludat.

A többi Galga menti község jóval mögötte marad: a száztizenegy turai jobbágyból csak huszonöt, a hetvennégy galgahévíziből tizen négy, az ötvenkét bagiból mindössze tizennyolc piacozott. De Györk után következett a Pesthez közelebbi Cinkota, Kerepes, Mogyoród, Rákospalota és Rákoscsaba is. A sorból még a rákoskeresztúriak emelkednek ki: a harminckét családfőből huszonhatan piacoltak. A két első falu nem vetélkedett egymással: a keresztúriak gabonával, takarmánnyal és lábasjőszággal kereskedtek, a györkiek pedig zöldséggel.

Hagyomány hát Györkön a piacozás, és nemcsak a ma véletlen egyezése tegnapra. A folytonosságra utal, hogy a 18. századi piacolók kétharmadának, mintegy negyven családnak a leszármazottai ma is gyakorolják az elődök foglalkozását. Már az ősök sem csupán az alkalmankénti fölösleggel utaztak. Árutermelésre rendezkedtek be, a többség egyféle terménnyel, káposztával batyuzott. A kevésbé piacos falvak jobbágysai nyolc-tizen négy féle termelvényük maradékát árusították.

A piacolójegyzék készítésekor a falu bírása az evangélikus Dengelegi Pál volt. Ekkor még földjük nagyságával, jöszágaik számával nem szerezhettek tekintélyt az evangélikusok, hisz alig egy-két évtizede telepedtek ide – egynegyedét adták a lakosságnak. Sok köztük a szegény, a huszonhét evangélikus családból nyolcan nincstelen zsellérek. Hogy mégis bírónak választották Dengelegi Pált, talán az evangélikus piacostehetségének köszönhető.

Az 1736-os, hatvanhárom györki piacos nevét tartalmazó listából látszik, hogy vallásra való tekintet nélkül mindenki vitt árut Pestre. A gazdag reformátusok – a régi szokást követve – sokan és sokszor járnak, a szegényebbek kevesen és ritkán. A katolikusok többnyire zsellérek, kik sokan ugyan, de jórészt alkalmi portékával jutnak el

gyszer-egyszer a városba. Az evangélikusok közül a legszegényebbek s a legmódosabbak szekerезnek a legtöbben és a leggyakrabban is. A jegyzéken nincs olyan evangélikus, aki csupán egyszer járt volna Pesten. Kitűnő piacoskedvűket mutatja, hogy mindössze öt evangélikus család (a huszonhétből) mellözi a piacot, és az is, hogy az első tíz yörki piacos közül hatan evangélikusok (három református és egy atolikus), Dengelegi bíró a harmadik a sorban.

A reformátusok és katolikusok körében nincs szoros kapcsolat a piacozás és a módosság között. A piacozásban második Gódor János-ak például 1731-ben még önálló családja-gazdasága sincs, mégis atökrös szekérrel szállít – talán „uzsorás” (kölcson)-ökröket fogott e. Bizonyára a piacosjövedelem segítette ahhoz, hogy 1741-re már két járművel, egy meddő marhával és két borjas tehénnel család-ő – vagyonosságban kilencedik a faluban. A reformátusok gazdagabb-ai viszont nem piacoltak. A negyedik legjobb gazda Gódor György egyetlenször sem fordult meg a pesti vásárban. A harmincas vekben hét református Tóth család élt Hévízgyörkön, négyen piacj-ök, ám az első gazda Tóth Márton nincs közöttük, a módosságban második Tóth István is csak olykor-olykor kereskedik.

A katolikusok egyetlen jó piacos Eleven János középgazda. Roko-ia, Eleven Mihály háromszor több jószággal és kétannyi földdel rendelkezik, mégsem indít piacos fogatot. A két Száraz család közül s a földtelen Száraz András piacozik, a négyökrös jobbágy, Száraz ános pedig nem. Mellözi a piacot a gazdag Sági András, a jómódú Gyetvan Mihály szintén.

A református és katolikus gazdák falubeli helyzetén alig változtat a piacosjövedelem. Általában elmondható, hogy a gazdag reformátu-ok vásárolás nélkül is tartják pozíciójukat, a szegényebbek kicsit gyarapodnak általa. A piacot hanyagoló jómódú katolikusok közt nem itka az elszegényedés, példa erre Gyetvan Mihály és Eleven Mihály gazdaságának gyengülése. A katolikus zsellérek a gazdagoknál töb-ör megfordultak Pesten, de rajtuk sem sokat lendít a piac: Száraz András jószággállománya tíz év alatt öt darabról háromra fogyott, nem szerzett egy vetőre való szántót sem, egyedül bortermése növekedett.

Miről ismerszik meg a jó piacos, ha sem a szegénység, sem a gazdagság nem jellemzője? A szállítási alkalmatosság minden időben nínösitette a gazdát. „Akkor néztek embernek a vásárban, ha szép ovaoid voltak, és kacskaringós menyecske ült a bakon” – mesélte egy

múlt század végén született parasztember. Száz-kétszáz esztendeje a rissz-rossz földutakon csak az ökrösszekér tudott elmenni. Az volt tehát kitűnő piacos, aki három-hat ökröt hajtott a vásárba, ha nem is éppen a maga jármosjóságait. Az a paraszt, aki a harmincas években földtelen zsellérként vagy szegényebb jobbágyként több ökröt tudott keríteni piacos fogatához, néhány év alatt saját jóságához juthatott, a szerencsésebbje a jogazdasort is elérte. A gazdagodásnak ezt az útját járták a falu evangélikusai. A Povasan család 1720 táján zsellérként, állatok nélkül telepszik le. Az évtized végére a bozótosból szakított irtás révén kevéske földhöz, így jobbágyjoghoz is jut, de jósága mindössze egyetlen öreg sertés. Az első Povasan fia, János a harmincas évek elejére két lovával, két borjas tehenével, egy meddő marhával és egy növendék állattal középgazda lesz. Jármosökre ekkor még egy sínes, pedig első piacsként hol két-, hol négyökrös fogatot hajt a vásárba. Szorgalmas piacozása következtében a negyvenes évekre öt ökrével, három lovával, két tehenével, négy növendék állatával a falu egyik legmódosabb jobbágya. Persze Povasanék karrierje nem mindennapos az evangélikusok közt sem, jellemzőbb a lassú fölemelkedés. A húszas évek elején érkező Bazan Mártonnak semmije sem volt, 1728-ra egy tehenet és egy öreg sertést kerít. A harmincas években nyolc jóságával középgazda, piacozásban az elsők között áll – 1741-re állatainak száma tizenhét. A század elején letelepedő Bobál család jó piacos fia, János, tíz év alatt duplázza meg állatállományát, akárcsak Varga Jakab, a falu öt Varga családjának legmódosabbika.

Az 1731-es és 1741-es összeírások, valamint a piacolási jegyzék összevetéséből úgy látszik, hogy a vásározóknak inkább gyarapodtak állataik, mint földjük. A reformátusok jobban arra ügyeltek, hogy jóság is, föld is legyen bőséggel, gazdálkodásuk a régi előnyök megtartását szolgálta. Övták hitüket és vagyonukat a katolikus földesuraktól és az egyre-másra érkező jövevényektől. A termelés megreformálására, a jobbító kezdeményezésre már nem futotta. Nem is gazdagodhattak úgy, mint az elősorban piacolásra tekintő evangélikusok. Ez a faluban friss protestáns gyülekezet új erkölcsre szoktatja a falut. Már nem visz előbbre az a lassú, kitarató araszolgatás, melynek célja a parlag termővé tétele. A művelhető terület megszállása befejeződik, ezután egyre fontosabbá válik a nyereség. És hogy ez ne a birtokos nemes hasznát növelje, az újító jobbágyok a termelés „mérhetetlen”, és így adóztathatatlan részére áldoznak a legtöbbet. A piacon árusított zöld-

ség után lehetetlen tizedet, dézsmát szedni, ezért azt érdekesebb termelni, mint a gabonát. A piacosjövedelemből pedig lehet árendálni legelőt és szántót, igásokrőt és lovasfogatot. Még a papnak, tanítónak járó káposztailleték is megváltható pénzen. Nem instanciázni kell a nemesúrnál, és tőle várni méltányosságot, hanem fizetni mindenért, és pénzzé tenni mindent, aminek piaci kereslete van – parancsolja az új erkölcs, amelynek megteremtője a század közepére leggazdagabbá és legnépesebbé váló evangélikusság.

Miért viheti többre a zöldséget termelő paraszt, mint a gabonával foglalkozó? Hogyan boldogulhat az egyszerre több úrnak – a nemes birtokosnak, az egyháznak, a földközösségnek, az államnak – szolgáló 18. századi gazda? Hévizgyörköt a kert váltja ki mindegyik „szolgaságából”. Pest vármegyében egy jobbágytelekhez egyholdnyi beltelek jár általában, Hévizgyörkön pedig 2,8 hold. A gazdák egynegyedének három-négy holdja van, még a szegény zsellérek is legkevesebb fél holdat művelnek. (Különös fordulat, hogy kétszáz év múlva, az 1959-es téesszervezéskor és tagosításkor még fél holdnyi házi kertet sem hagynak meg egy-egy gazdának.)

A kert jól jövedelmez, hisz a földesúr és az egyház jobbára a rég honos és tárolható terményekből részesedik, kerti növények közül a babból, lencséből, káposztából. Adómentes viszont a sárgarépa, a gyökér (fehérrepa), a borsó és a többi zöldségféle, eleinte még a kukorica is. Nem mondható tehát, hogy a beltelek teljes adómentességet élvez, de dézsmát itt nem szednek, mint a szántóföldön szokás. A zöldségfélék természete a fő akadály: az érés szinte minden kertben más a föld minősége és a gazda gondossága szerint. Ezért együttes terményadót lehetetlen a termett (mérhetetlen) mennyiség hányadában megszabni, így a kerti növényekből évtizedeken át egyannyit követel a földesúr. Az egyedüli mérce a paraszt társadalmi-gazdasági állása. A másfél telkes jobbágy ad a legtöbbet, a házatlan zsellér a legkevesebbet még akkor is, ha a zsellérnek nagyobb, a jobbágnak kisebb a kertje. Hasonlóképpen vagyoni cenzushoz kötik a földesúrnak szokásos konyhai ajándék – a tej, a vaj, a tojás, a faggyú, a baromfi, a vágóállat – mértékét. A györkiek nem szívesen szolgálnak terménnyel vagy munkával, a konyhai ajándék helyett éppúgy pénzt adnak, mint a szőlőrobot megváltásaként.

Korábbi századokban a földközösség elsődleges célja a termelés szabályozása volt, csak másodsorban a faluképviselet. A 18. századi

Hévízgyörkön megfordult a sorrend. Ez látható abból is, hogy egyedül a legelőt és a szántót művelték mindenkire kötelező rend szerint, a jó pénzt hozó kerttel ki-ki azt csinált, amit akart. A szántóföldi parcella a rendszeres úraosztás következtében alkalmi tulajdona a gazdának, így ha „rablógazdálkodik” is, leginkább a szántó jövedelméből részelő földesurat rövidíti meg. A zöldségtermő kert közösségi osztás és urasági dézsmálás alá nem esik – állandó, gondosan tartott tulajdona a jobbágnak és zsellérnek egyaránt.

Hogyan maradhatott háborítatlan a györki földközösség a földesúri nagyüzemek-majorságok születésének korában? A falu előnyös szerződésai (kontraktusai) védelmében élt, amelyeket a határát legtovább birtokló Grassalkovich családdal kötött. I. Grassalkovich Antal 1743-ban igen olcsón vásárolta Hévízgyörköt, egy holdja egy teljes forintjába sem került (ugyanekkor egy „egészhelyes” jobbágy pénzbeli adója – cenzusa – egy forint). Előbb a hatvani, majd a század végén a gödöllői uradalmához tartozó faluban készen találta a földközösséget, s hogy új szerzeményében a lakosságot (úri hasznára) megtartsa, el is fogadta. Tekintettel a lakosok gazdasági érdekegységére, Grassalkovich az egész községgel köt szerződést, egy összegben rója ki az adót. A terhek a jobbágyok összességére nehezednek: a falu gondja, hogy ki mennyivel tartozik. Grassalkovich Antal kortársaihoz hasonlóan híve a robotnak és a jobbágyföldről költségek nélkül alakítható majorságnak, de pénzváltás ellenében lemond az ingyen munkáról és a jobbágyföldek megnyirbálásáról.

Grassalkovich földesúri jövedelmének biztonsága érdekében ismer-te el és ruházta fel jogokkal a györki földközösséget, arra viszont semmi sem sarkallta, hogy védelmébe vegye a falu kis közösségeit, az egyházakat. Hiába vártak hát a györkiek a gazdasági ügyekben lojális úrtól vallási téren támogatást. A katolikus nagyúr nem volt elszánt „protestánsfaló” (a Gödöllőn élő reformátusságot még segítette is), de a háromvallású Hévízgyörkön természetesen a katolikusokat pártolta. A Grassalkovichok bizonyára nem vétlenek abban, hogy birtoklásuk idején gyarapszik a katolikus gazdagok és a protestáns szegények száma. Már a század közepén katolizál néhány gazdag protestáns jobbágy. A kiterjedt Gódor familia egyik őse prédikátor volt a török idejében, a 18. század harmincas éveiben élő Gódor Márton a református egyház gondnoka – az 1800-as évek elején mindegyik Gódor katolikus, csak leányágon tartják a református vallást. Aszódi János

elődei 1720-ban evangélikusként költöztek át Aszódra, öreg Fercsik Gergely apját, Tamást 1749-ben még evangélikusként temették – a század második felében valamennyi Aszódi és Fercsik katolikus vallású. E számbeli változás ellenére az egyházak tekintélyen nyugvó rangsora alig módosult.

A földközösség mint szervezet nem egyetlen személy alávetettje, s nem is tagjainak demokratikus szövetsége. Ez az egész falut igazgató gazdasági alakulat a kisközösségek együttműködésén alapult, a gazdálkodás célszerű és követendő irányát a legerősebb csoport (egyház) szabta meg; Györkön az ősi református gyülekezet. Elsőbbségét a katolikus földesurak is csupán megrendíthették, de megszüntetni nem tudták. A falut rövid ideig birtokló katolikus Eszterházy szívesen látta volna elenyészni a reformátusságot – a 18. század negyvenes éveinek elején bezáratta iskolájukat. Mint az alább következő jegyzőkönyvrészletből kitűnik, a Grassalkovichoktól sem várhattak sok jót:

„Utolsó prédikátora az eklézsiának 1768-ban meghalálozván a vácsi püspökség által a prédikátor behozatásában az eklézsia meg gátoltatott, ámbár az eklézsia ez eránt több ízben könyörgő levele által Gróf Gyaraki Grassalkovich Antal Eö exellentiaját behozattathatásra kényszeríteni kívánta; de a mely könyörgő levelére az a válasz adódott: »Ez a vármegyét és a püspökséget illeti, azért magamat belé nem avatom.« Így tehát szintén 18. esztendőig prédikátor nélkül voltak...”

A gyülekezet növekedése már a század első felében lelassul. 1731 és 1741 között a györki családok száma hetvennégyről százra emelkedik – az újonnan letelepedőkből mindössze ketten (Gyügyei Miklós és Kustra János jobbágyok) reformátusok. A következő évtizedekben is csak néhány új református családdal gyarapszik a falu, a máig györki Pokorádi, Szabadi (ma az egyik Kovács-ágazat ragadványneve) és a Rajkó-családdal. Új jövevények helyett jobban a régiek leszármazottai tartják össze a gyülekezetet. Kustra János után 1760-ra három fiú marad, az 1720 óta lakos Sas György örökébe négy fiú lép (a Sasok századunkra eltűnnek a községből). Kiterjedt rokonsága persze nem csupán a reformátusságnak van, jellemzőbb, hogy a más vallásúak – ha szegényebb sorban is – több utódot hagynak. A legkevesebb gyermek református családokban születik – akár a huszadik században –, talán azért maradandó gazdagságuk. Az első Gyügyei 1740 táján két jószággal érkezik, föld híján még zsellérnek sem jegyzik. 1770-ben ugyan csak egyetlen fiáról tudunk, ő viszont a legmódosabb (máské-

telkes) jobbágyságok közé emelkedett. Számos állatai és szőleje mellett harminckilenc hold szántó (kétszer annyi, mint a helybéli átlag), tíz „embervágó” rét és két hold adómentes belső telek van a nevén.

A váci püspök ellenreformátor indulata és Grassalkovich nemtörődömsége szintén oka lehetett, hogy 1770-re a lakosságnak mindössze egyötöde református. A gyülekezeti élet e kedvezőtlen körülmények között sem szűnt meg. Együtt maradtak prédikátor nélkül, s nem vonták meg a parókiális javadalmakat az özvegy papnétól, sőt később annak gyermekeitől sem, a „nép által műveltetett” papi földek termése az elhalt prédikátor családjának jutott.

Ha a reformátusság nem erősödött, gyarapodott a faluval egy ütemben, és hagyományörző maradt a község újkori történetének kezdetén, hogyan tarthatta meg községi irányadó szerepét?

Említettem: ma a hévizgyörkiek az úgynevezett öröklött gazdagokra tekintenek föl – ők a falu elei akkor is, ha csak „beleültek a vagyona”, és semmit sem tesznek hozzá. A „szerző” gazdagok, akik a semmiből – ügyességgel és munkával – teremtenek vagyont, hátrébb állnak a rangsorban. Így lehetett kétszáz esztendeje is, amikor a jómódú reformátusok mindannyian „öröklött” gazdagok – ők a mintagazdák és a választott tisztségviselők. A gyülekezet alig veszít a letelepedéskor elfoglalt földből, a vallási közösségen belül alakul és vándorol a vagyon – nem engednek maguk közé idegent. Szokás tiltja az egyházon kívüli párválasztást, majd a 18. század vége felé akad néhány vegyes házasság. Akkor már nem ők a legmódosabbak, bár inkább gazdagodnak, mint szegényednek egy-egy kívülről jött házastárs révén. Ha egyszer-másszor törvényt bontanak, leánygyermeküket adják menyecskének újjazdag evangélikus családba. Jó szomszédságot tartanak e másik protestáns gyülekezettel: egyházi szolgálatokkal kisegítik őket. A györki híveket gondozó aszódi evangélikus lelkész helyett gyakorta esket, temet, keresztel a református pap.

A „szerző” evangélikus családok egyharmada 1770-re módos (máshel telkes) jobbágy, ebben az időben a bíró is evangélikus. Sikerüket nemcsak újitó-vállalkozó szellemű gazdálkodásuknak köszönhetik, hanem konzervatív, hagyománytisztelő közösségi életüknek. A reformátusokhoz hasonlóan ragaszkodnak vallásukhoz, nem engednek más hiten lévők maguk közé, a házasodó csak a körön belül, az evangélikusságból választhat párt. A 18. század első felében, amikor Aszódon hat evangélikusból négy vegyes házasságot köt, Hévizgyörkön egyetlen

rendbontó sem akad. Az aszódi gyülekezet, amely az evangélikus Podmaniczkyak birtokán él, nem ítéli meg szigorúan a ki- vagy beházasodást, hisz a velük egy hitű földesúr szavatolja a nyelv, a kultúra, a vallás csorbitatlanságát. A katolikus nemest uraló Hévízgyörkön az evangélikusok csak egymás közt házassodhatnak, e törvény még a 19. század második felében is érvényes – ekkor az évenkénti harminc-negyven házasságból egy, legfőljebb kettő vegyes házasság. Elgondolkoztató viszont, hogy a párválasztáskor erélyes gyülekezet a névmagyarázatból ítélve a többséget adó szlovák nemzetiség nyelvéhez korántsem olyan hűséges. Már a 18. század végén kéri az aszódi anyagyházat, hogy gyakrabban legyen magyar nyelvű igehirdetés – ugyanakkor, amikor a magyar Gyalog, Koczás, Túróczi, Juhász és a német Weigel (ma Vajgel) családokkal egy időben a faluba költözik a szlovák Spisák, Kmetty, Stancsov, Szlovák, Saranszki, Matus, Novobánszki és Zlinszki család. A nemzeti nyelv lassú elhalása azt a gyanút ébreszti, hogy mégsem lehet a nevek hangzásából a szlovákság túlnyomó többségére következtetni. Aszódon oklevelek által bizonyítható az evangélikusság szlovák származása – ők még a 20. században is ragaszkodnak nyelvükhöz, 1964-ben hangzik el az utolsó szlovák nyelvű prédikáció –, Hévízgyörkön a huszadik században csak magyarul prédikálnak. Talán azért e nyelvi állhatatlanság, mert a felvidéki jövevények magyar falvakból vándoroltak ide. Ennél valószínűbbnek látszik, hogy a nyelv elhagyásában a piac a ludas.

Mai tapasztalat, hogy Hévízgyörk nyelvében is a piacról él. A györkiek meséit, vallomásait rögzítő több tucat magnókazetta legépelése után – csak olvasva és nem hallgatva az interjüket – alig észleltem különbséget a negyvenéves szegény asszony és a hatvanéves gazdag özvegy, a nyugdíjas vasutas és a középkorú traktorista fogalmazása között. Először meghökkentem, amikor a hagyományos erkölcshez, viselethez, életmódhoz, termeléshez ragaszkodó böszöknyás asszonyok a pletykát „információnak” mondták, családi viszályok helyett „problémás helyzetekről” beszéltek, könnyen barátkozó ismerősről pedig azt állították, hogy „az ángyi jól tud kapcsolatot teremteni”. Kétségtelen, hogy az „információkban” gazdag györki köznyelv a piaci árulás – a „kapcsolatteremtés” – közben deformálódott. Nemcsak az általános nyelvromlásban, de a magyarosodásban is fontos szerepe lehetett a piacnak, ahová a három egyház hívei közül az evangélikusok jártak a legtöbbit. Pest megyében ma még találni olyan

falut, ahol szlovák a népnyelv, s bizony meglehetősen nyakatekertséggel keveredik a magyarral. Ezek után nem nehéz elképzelni, hogyan romlott a györkiek magyar nyelvérzéke a piacolásban vezető szlovákok nyelvi szerzeményeinek hatására. Persze a szlovák evangélikusok a szintén a piacról élő őslakos reformátusoktól sem sok jót tanulhattak. Bár a Monarchia bukása után mindenki magyarul beszélt a faluban, a szlovák eredet máig nyomot hagyott. A szlávos szöveggyűjtemések idézik a régi nyelvet: a Bankó és Benkó neveket rövid o-val, *Banko*-nak és *Benko*-nak ejtik, a Lecso, Jano, Vetyo ragadványnevek is kurtán, magyartalanul hangzanak. Apróra ráncolt szoknyáról szólva „aprucs-kát” mondanak, a dinnyecsősz kunyhóját „gunyecnak” hívják.

Ha a 18. században a mindenkori katolikus földesúr megkészeríti is a protestánsok életét, pártolása mégsem erősíti a katolikus gyülekezetnek és tagjainak falusi pozícióját. A hatvanas-hetvenes évekre annyian vannak, mint a reformátusok, de csak életteret szereznek, vagyont nem. Ötvenhárom százalékuk zsellér. A földesúr hatása mindössze annyi lehet, hogy néhány gazdag protestáns katolizál; a négy katolikus másfél telkes jobbágyból három a század elején még protestáns volt. Az egyetlen régi gazdag katolikus Gyetvan József, aki 1720-ban néhány jószágával szabad vándorként telepszik le. Gazdálkodási képességeit a protestánsok sem vonhatják kétségbe, s talán nemcsak a földesúri erőszak műve, hogy 1760-ban bírónak választják.

Egyházi életük sem lehetett különösebben élénk. 1724-ben megkapják a falu középkori templomát, amelyet ennek előtte a reformátusok használtak. Felújítják, de nem valami nagy gondossággal-alapos-sággal, mert egy 1760-as leírás a templom omladozó állapotáról tudósít. 1770-ben a földesúr segít – Klobusiczky Teréz, Grassalkovich Antal özvegye építteti újjá. Elesettségüket mutatja, hogy még egy tucatnyi gyermeket sem iskoláztatnak. 1775-ben mindössze hárman járnak iskolába, azok is csak a téli hónapokban. Összehasonlítául érdemes megemlíteni, hogy a század közepén az evangélikusság fel-száznál több gyermeket taníttat. Pedig előnyben vannak a katolikusok, mert Grassalkovich Antal 1761-ben bezaratja a protestáns iskolákat (húsz esztendőre), s így 1775-ben csak a három gyermeket istápoló katoliku iskola működik. A vallásban urak pártfogoltja és a gazdál-

odásban hátul kullogó katolikusság a 18. században nem szerezhette
ülönös érdemeket a faluközösség előtt.

A 18. századi vallási közösségek és a köztük kialakuló hierarchia
nái rendezi-szervezi az életet. A lakosok a három egyház parancsa
zerint éltek, ritkán keveredtek egymással rokonságba vagy ellensé-
geskedésbe. Kölcsönös jó viszonyukra példa az 1788-ban megnyitott
egyes iskola. II. József rendeletét, mely a felekezeti iskolák összevo-
iását szorgalmazta, a környéken a görkiek teljesítették legelőbb, s a
rendelet visszavonása (1790) után még hét évig működött vegyes
skolájuk, ahová evangélikus, református és katolikus gyerekek egy-
iránt járhattak. (Aszódnak nem volt vegyes iskolája, csak előkészítet-
ék, de nem hajtották végre a rendeletet.)

[3]

*„Uraságunk szölleit az előtt a hatvani határban műveltük,
de mivel az nagy munkák ideibe
annak kapálása nehézségönkre volt,
már nyolc esztendőül fogva
azt kész pénzen váltjuk és 30 ft-okat fizetünk azért,
hogy magunk nem dolgozunk.”*

(A HÉVÍZGYÖRKIEK VÁLASZA
AZ 1767-BEN KIBOCSÁTOTT
KILENC ÚRBÉRI KÉRDŐPONT EGYIKÉRE.)

1770 nevezetes esztendő a magyar agrártörténelemben. Mária Te-
rèzia egységesíteni és rendezni kívánja, hogy mennyi a jobbágyföld és
mi a bére. Az Urbáriumot megelőző országos összeíráskor számba
veszik a földek nagyságát, minőségét, a művelés és a használat módját
és a vele járó kötelezettségeket is. A fölmérés után kibocsátott úrbéri
rendelet szabályozza az úr és paraszt viszonyát, a szolgálatokat és a

haszonélvezeteket: mennyi földet mondhat magáénak a jobbágy és a zsellér (a tulajdonjog persze a nemest illeti), hány nap robotot kell letöltenie, mennyi terménnyel adós földesurának.

Az úrbéri rendelet – ha sikerül foganatosítani – legtöbb magyar faluban gátat vet a földesúri önkényeskedésnek, könnyíti a jobbágy-sorsot. Nem így Hévízgyörkön, ahol veszítenének, ha bevezetnék, mert az Urbárium szerinti adó, a természetbeni járandóság és a robot kedvezőtlenebb a náluk szokásosnál. Az Urbárium szerint egy györki jobbágytelekhez huszonhat hold szántó jár, a számadók ennél jóval többet találnak. A gazdák egynegyede harminckilenc holdat művel, így másfél telkesnek minősül. A terménytizedet rendszeresen adták, de a többi természetbenit megváltották – ugyanakkor az Urbárium len-, vaj-, kappan-, csirke-, tojás- és borjúdézsmára is kötelez. A rendelet a lakosok vagyoni helyzete alapján szabja meg a robotosnapok számát, jóval többet, mint amennyit a györkiek eddig teljesítettek. Szántáskor, vetéskor, aratáskor mindenki az uraság földjén dolgozott, hogy az ottani munka végeztével mielőbb a maguk dolgához foghassanak. A Grassalkovich-birtokon a „robotának szabott napjai nincsenek”, mert az uraság szükségéhez és nem a jobbágy vélt képességéhez igazodik. Az uradalmi földek megmunkálásaért az egész közösség felelős, akár a pénzbeli adóért, viszont az Urbárium egyesekre méri ki az úrdolgát. A rendelet nem számol a földközösséggel, melyhez pedig a györkiek erősen ragaszkodtak.

Szerencsájukra az első Grassalkovich belátóbb és előrelátóbb, mint kisebb földű birtokostársai. A faluval patriarchális viszonya – a közösség pénzen szerzett önállósága és az egyházai körül zajló viták ellenére. (Ha igazán méltányos lenne a nagyúr, az általa adományozott jogok és kedvezések szerint mezővárosi ranggal is fölruházhatná a községet.)

Különös, hogy az ország egyik leggazdagabb főura figyelmet szentelt a györkiek ügyes-bajos dolgainak. Számszerű adatokat olvashatunk gabona-, állat- és pénzkölcsönökről, házipítési segélyről, tartozások elengedéséről. Aratáskor sört és pálinkát méret áldomásként a földjein dolgozóknak. És bár a környéken két majorságot tart fenn, növelésük céljából nem nyírbálja meg – jobbágyai megélhetését kockáztatva – a falu határát. Érthető hát, hogy ellenzik a györkiek az Urbárium bevezetését. Földközösségük és viszonylagos függetlenségük védelme azt kívánja, hogy maradjon minden a régiben. Az Urbárium megjelenése után kötött kontraktus ugyan a korábbinál nagyobb

terheket ró a falura, de még mindig jobban jártak, mint ha elfogadják az úrbéri rendeletet. A jobbágyok kérésére nem mérték ki a határt a családok közt, továbbra is a földközösség joga a földek alkalmankénti elosztása. Az Urbárium megszabta azt is, mennyi úrbéres föld jár a falunak. A többitel jog szerint a földesúr gazdálkodott. Törvény írta elő, hogy a maradványokból új jobbágytelkeket kell a nagybirtokosnak kialakítani. Hévízgyörkre ilyen úton nem kerültek új telepesek, mert a falu pénzen magához váltotta a maradvány földek használatának jogát. Így hát nőtt a fizetnivaló, ám nem esorbult a teherviselés és a művelés ősi közössége.

Hévízgyörk virágkora I. Grassalkovich Antal, majd özvegye birtoklásának idejére esett. A birtokteremtő földesúr 1771-ben meghalt, ezután felesége igazgatta az uradalmat 1781-ig – hasonló gazdálkodási elvek szerint. Az özvegy bizonyult az uradalom utolsó gondos gazdájának. Az őt követő II. Grassalkovich Antal idején kezdtek rosszabbodni az állapotok a gödöllői birtokon, így Hévízgyörkön is. 1782-ben, amikor a Grassalkovich-utód kezébe került az uradalom, még egyharmadrésszel kevesebb robotot kellett a falvaknak teljesíteni, mint amennyit az Urbárium megszabott. A század végére eltűnik a különbség. A patriarchális viszony (melynek egyik alapja a földesúr és a falu azonos gazdálkodási rendszere) megbomlik, 1786-ban az uradalom áttér a háromnyomásos gazdálkodásra, Hévízgyörkön marad a kétnyomásos.

II. Grassalkovich Antal és fia, III. Antal jószerivel még azt sem tudta, merre a birtoka. Gondatlanságuk és pazarló életmódjuk sok pénzt fölemésztett, nyoma sem volt már a bölcs gazda előrelátásának. Gyors pénzszerzésre törekedtek, hogy kifizethessék adósságaikat. Erre a legegyszerűbb utat választották: nagyobbították a majorság területét, de nem vásárlással, hanem a jobbágyföldek kurtitása által. Elsőnek a jobbágyok bérleteit, majd maradvány földjeit vették el, aztán a lakosok erejét az úrdolgára. 1782 és 1799 között négyszeresére nő az uradalom majorsági szántója – anélkül hogy az urak egy hold árát is megfizették volna.

A kedvezések megfogyatkozása és a növekvő teher miatt a 19. század elején Hévízgyörk fölbontja az uradalommal kötött szerződését, de nemigen boldogulhat, mert néhány esztendő múlva „nyíltan megvallja, hogy rossz tanácsadók vezették félre”. A falu ugyanis a közös teherviselés után sem vesztette el közösségi jellegét, a nyomás-

kényszer még mindig erősen összefűzte tagjait. A régi szerződés visszaállításának reményében olyan záradékot javasolnak, amelyben kötelezik magukat a majorság „szorgalmatos és serény” szolgálatára. Hiába minden fogadkozás és folyamodvány, új megállapodás nem születik, és ennek híján nehézkes egyszerre megfelelni az uradalomnak és a földközösségnek. Az új helyzetnek a falu gazdálkodása látja kárát. Gyengül a földközösség hagyományos és célirányos rendje, mely szavatolta a teljesség és a vagyonosság egybeesését. Az évenkénti fölöstáskor ugyanis minden gazda újraméretett: ha két osztás között például egy család igaerőt vesztett, egy másik pedig állatokat vásárolt, a parcellák nagyságát ehhez a módosult „tehetséghez” igazították, ugyanígy ügyeltek a családok munkabírására is. Ebben a rendszerben hasznosult minden föld, jószág és munkaerő.

A 19. század elején a földesúr nem kötött új szerződést a közös teherviselésre, tehát a gazdákra egyenként hárult minden teher. A családfőként kiszabott adó állandósította a lakosok státusát, vagy legalábbis elzárta a falusi társadalomban a fölfelé vezető utat. Mert jobbágyból kis szerencsétlenség csinálhatott ugyan zsellért vagy szolgát, de zsellér, bármily ügyes is volt, nem juthatott a jobbágyok közé. A zsellérnek kötelező gyalogrobot szinte állandó készenállást igényelt, így nem maradt elegendő idő a maguk dolgára, gyarapodására. Ez idáig munkájuk, kereskedésük révén volt esélyük a szegény sorból való kiemelkedésre, az új megszorítottságban viszont egyre süllyedtek a társadalmi-gazdasági ranglétrán. Sokuk nincstelen béres, szolga lett. Ritkán és keveset pénzelték a piacból. Ez a jövedelem már nem alapozhatott gazdaságot, csupán valamelyest enyhített a megélhetés gondjain. A jobbágyok piacozása is megsínylette a változást. A növekvő terményadó eladható árut vont el, a „marhás robot” pedig szállítási eszközt és alkalmat.

A majorság kiterjesztése és a jobbágyok mértéktelen robotja, adóztatása sem hozta meg a birtokosnak a kívánt eredményt. Az uradalom 18. század végi jövedelme még a Grassalkovich-utódok adósságait sem fedezte. A nagy birtokszerző ős, az első Grassalkovich hitbizománnyá tette az uradalmat, így magát a birtokot nem árusíthatták ki – ugyanis a hitbizomány fölött (mint lehetséges örökös) az egész rokonság rendelkezett, mindegyikük beleegyezése nélkül nem lehetett eladni. A csőd elkerülésére – királyi jóváhagyással – a familia herceg Grassalkovich Erzsébet férjét, gróf Palánkai Eszterházy Ferencet ne-

rezte ki az uradalom gondnokául. Eszterházy első teendője volt a jobbágylégedetlenség mérséklése – tizenkilenc százalékkal csökkentette a robotot. Ezután kezdte el a százharmincötezer kataszteri holdas Pest vármegyei uradalom átszervezését. Ekkora birtoktest az egyetlen gödöllői központból irányíthatatlannak, igazgathatatlanak bizonyult – sok erő és idő pocsékolódott el a robotosok alkalmoszerű kirendelésekor is. A györkiek tíz-húsz kilométereket gyalogoltak, ha például a hatvani határban kellett dolgozniuk. (Ez elég gyakran megtörtént, hisz Hévízgyörk 1795-ig a hatvani uradalom része.) Eszterházy kilenc kerületre osztotta a birtokot. Hévízgyörköt (és Bagot) a szomszédos Kartal ispánságához sorolta.

Az ispánság kialakításakor elkülönültek a falu és a földbirtokos által használt szántók, erdők, legelők. A községgel határos területek a falusi gazdák kezére jutottak, a földesúr ugyanakkor a kartali központból terjeszkedett, innen mérte ki a majorság határát. A kartali fönnhatóság napjainkig befolyásolja a község életét, gazdálkodását, mert ezt az ispánságot a későbbi tulajdonosok is megtartották. A jobbágyfölszabadítás előtt a györkiek a kartali földekre jártak robotba, utána pedig a szegényebbek napszámos és summás munkába. 1945 után itt indult a földosztás, lévén az egyetlen terjedelmes nagybirtok a környéken. De nem sokáig volt a falusi kis- és törpebirtokosok kezén, rövidesen összevonták a kimért parcellákat, hogy a régi uradalom fölszerelésére és szervezeti rendjére alapozva – a Gödöllői Agrártudományi Egyetem Tangazdasága néven – állami gazdaságot létesítsenek. A maradék kartali határból, amely a jobbágykorban úrbéres terület volt, a kartali lakosok részvételével az 1950-es évek végén termelőszövetkezetet alakítottak, rá húsz esztendőre a több ütemben végrehajtott téves összevonások után a kartali, a bagi és a györki parasztok egyetlen nagy gazdaságot alkottak. Ez lett volna Eszterházy álma is? A nagy táblákban művelhető földeket a jól szervezett nagygazdaság birtokolja központi (állami) haszonra, a kisebb szántókat, rétet, gyümölcsöst, erdőt pedig a falusiak művelik – a maguk boldogulására.

Akárhogyan ügyeskedett Eszterházy, nem tudta véghezvinni elgondolását, nem virágzott föl a gödöllői uradalom. Az első Grassalkovich birtokának jövedelmezősége részint a háborús konjunktúrának köszönhető – nagy hadseregszállító volt. Eszterházy szintén számolt a hadi kereslettel – a napóleoni háború éveiben az egész Habsburg-birodalomban fölszökkent a mezőgazdasági termények, elsősorban a gabona

és a gyapjú ára. Az uradalom nyert ugyan a háborún, de ez a nyereség nem háríthatta el a közelgő csődöt, amely 1827-ben következett be.

Hévizgyörköt a földközösség csődje fenyegette, az uradalom követelései főként a gabonatermesztést nehezítették. Nemi kárpótlást hozott a napóleoni háborúkor beváló piac, ahol nem kényszerült versenybe az urasággal; a majorságban mellőzött zöldséggel piacolt. A nagybirtokosok piacos terménye a gabona volt, amelyet az ingyen robotnak és az olcsó bérmunkának köszönhetően a jobbágyoknál olcsóbban dobhattak piacra. A majorság gyümölcsöt sem termelt, melyet a györkiek ebben az időben kezdtek árusítani. Sokan és szívesen foglalkoztak vele, ugyanis törvény tiltotta a gyümölcs adóztatását és dézsmálását. Az újabban foglalt földekbe (írtásokba) is szőlőt és gyümölcsöt tettek, ezt ritkán kebelezte be az uradalom. A szőlőt a nagybirtokosok általában terjedelmes táblákban művelték, nem háborgatták a legföljebb egy-két holdas jobbágytelepítvényeket. Ha adóztak is a szőlő után (borban), a tulajdon legalább biztos volt. Hiába kevés a jobbágyföld, az írtásból már senki sem csinált szántót. Az idők során azt kellett tapasztalniuk, hogy nem sokat ér a törvény, miszerint az írtás eladható, örökölhető és földesúri kisajátításkor megváltandó – az uradalom általában kártérítés nélkül veszi el. A kortárs Tessedik Sámuelnek nem volt egyedülálló az a véleménye, hogy „egy darab földnek jobbitása valójában a legbizonyosabb mód azt elveszíteni”.

Megingott a közös gazdálkodás ősi rendje, lelassult a társadalmi mozgás, a vállalkozókedv egyre kevésbé fordulhatott a nép javára. Úgy látszott, hogy az újraosztásos földközösségnek csak a kötelmei, hátrányai maradnak meg, előnyei elvesznek. Elvész a falu érdekeit védő gazdaszövetség, amely arányosan terheli meg a családokat, és méltányos a közös tulajdon elosztásában. A határt továbbra is – a minőség és távolság szerint – dűlőkre osztják, és teherbírása arányában mindenki kap mindegyik dűlőből. A népesség megszorodása aprózza a birtokokat. A 19. század eleji Pest vármegyében panaszozik, hogy sokan még eljutni sem tudnak minden parcellájukra a nagy távolságok miatt, nemhogy a földet gondosan megművelni. Nem egyedi annak a jobbágnak a helyzete, aki huszonnégy hold földjét hatvanöt darabban bírja. Sokasodnak a közös megmunkálás akadályai – máskor kell robotolni, mint azt a falusi földek művelése megengedné. A gazdának itt is, ott is dolgoznia kell, s már akadály, hogy a földközösség megszabja a vetnivalót.

[4]

„Magunk eleibe szólítottuk
Kubák András 80 esztendő, Gódor György 48 esztendő,
Túrótzi József mostani bíró 37 esztendő,
Bárány István 40 esztendő – mindnyájan római
catholikus,
úgy nem különben
Maródi Márton 62 esztendő,
Viczján Pál 56 esztendő, Mártha György
56 esztendő ágostai vallásbeli;
utóljára pediglen Tóth János 48 esztendő,
Nemes Selebi Kováts Mihály 41 esztendő,
Nemes Selebi Kováts András 37 esztendő református
– mind helybéli lakosokat...”

(A TEKINTETES VÁRMEGYE KÜLDÖTTSEGE ELŐTT
 TANÜSKODÓK 1795-BEN)

Hévízgyörk utolsó háromszáz évének történetében másodszor fordul elő, hogy a gazdasági tehetetlenségbe szorított falu hitélete a szokásosnál fontosabb szerephez jut. Először a 17. század második felében nőtt falut megtartó erővé, amikor a lakosok megakadályozták prédikátoruk elhurcolását. A múltban és jelenben az egyetlen biztos támasznak a vallás látszott, joggal hitték, hogy a jövőben is az lesz. A község további történetéből kitetszik, hogy a gazdasági mélypontra süllyedő falu mindenkor az egyház kebelébe menekül. A vallási kötelek különösen erős, ha a társadalmi-politikai parancsok a gazdasági és lelkiismereti szabadságot egyaránt gátolják. Az állam szankciókkal korlátozhatja a gazdasági létet, de tehetetlen a lelki szabadságot megvalósító vallásos gyülekezettel szemben.

A kettős elnyomásra példa a 17. századi ellenreformáció és az 1950-

es évek kiskisgazdaellenes és egyházat szorongató politikája. Nem véletlen, hogy a gazdagodásban kitűnő evangélikusok 1951-ben alakítanak anyaegyházat – 1719 óta nem bánták az aszódi gyülekezet gyámkodását. Az önálló egyház többre került volna, mint a kis fiókegyház. Az ötvenes években választottak hát papot, ha már gazdaságuknak ügyis befellegzett. Az egyház sohasem lázított; mint hagyományos közösség, a konzervativizmust táplálta. Hévízgyörk nem rebellis indulatú falu, legfőlőbb protestált érdekei védelmében, de a hatalommal nem háborúskodott. Ha elhajtották az állatait, maradt a portáján, és a vallásban keresett vigaszt. Ha kisöpörték a padlásáról az utolsó búzaszemet is, válaszképpen nem szabotálta a termelést – többet imádkozott, és jobban igazodott a vallási formákhoz. Az indulatok vallási vitákban törtek ki. Az 1930–40-es években, a háborús konjunktúra teremtetette gazdasági föllendülés korában elképzelhetetlen volt annyi perpatvar a házasodók azonos vallásaért, mint 1950 táján. A hit nem holmi természetfölötti lényekbe vetett bizodalom volt, inkább a közösségekben, a vallási összetartozásban rejlő erő fölismerése. A 17. században sem a dogmák mindenhatósága készítette a györkieket arra, hogy elbújtassák papjukat az ellenreformátorok elől – közösségük vezetőjéhez ragaszkodtak.

A 18. század végére kifulladt az ellenreformáció, a kapitalizálódó állam a tömegtermelő majorságok érdekeit helyezte mindenek fölé. A falusi gazdaság pangott, a termelésirányító szervezet elbizonytalanodott, az együvé tartozás megtestesítője megint az egyház lett. II. József türelmi rendelete után a protestantizmus államilag elismert vallásnak számított (a Pest vármegyei Ráday, Prónay és Podmaniczky család fontos szerepet vitt az egyenjogúsításban). A protestáns egyházaknak már nem kellett küzdeniük a pusztá létért. A gyülekezetek falubeli rangját tagjaik tekintélye és tehetősége adta. A szabad vallásgyakorlatot megelőző évek-évtizedek családi teljesítménye alapján már jellemezhetők az egy vallásúak.

A faluban utolsóként letelepedő katolikusok többségéről elmondhatjuk, hogy általában az uraság emberei. A földesúr gyakran jelöl bírót a kevés jómódú katolikus jobbágy közül – bennük jobban megbízik, mint a protestáns többségből választott tisztségviselőben. A gazdag katolikusok falusi tekintélye formális, bár tehetőségük kétségbevonhatatlan. A györki zsellérek nagyobbik fele katolikus, ők kaphatók leginkább napszámosmunkára, így kenyéradójuk az uradalom.

Az evangélikusok érdemesebbek a falusi tekintélyre. A század végén még földközösségben élő falu az evangélikus Saranszki Györgyöt választja bírónak. A Sáros megyei Saranszki először Aszódon próbált szerencsét, 1750 táján költözött Győrre. Az új lakos alig másfél évtized múltán már gazdag, másfél telkes jobbágy. Saranszki bírósága fontos volt az evangélikusok számára, hiszen valamennyiük rangosságát mutatta, azonban Saranszki személye a gyülekezet életében nem játszott különösebb szerepet – bírói mandátumának lejártá után csak egy gazda a sok közül. A győrki evangélikusok látszólag nem rendelkeztek olyan intézménnyel, amely falubeli létüket demonstrálhatta volna, sem közösségük általános megbecsülését kiérdemlő tisztségviselővel. Fiókegyház lévén az aszódi egyház erkölcsi támogatására számíthattak, melyhez a nehéz időkben gazdasági segítség is járult. (Kölcsönmagtárából mindig kaphattak kenyérnekvalót a szükséget szenvedők.) Egyházzolgákat is Aszódról várhattak. Papjuk havonta egyszer fordult meg a faluban, s bár köztisztület övezte, alkalmi jelenléte (aszódi lakása) miatt nem lehetett a helyi vallási-közösségi élet vezetője. A tanítót is az aszódiak javasolták, ám befogadásáról a győriek maguk dönthettek, s rajtuk állott lakása és élelmezése – faluban maradása is.

Az oskolamester – ahogy akkoriban nevezték – gondjaik, örömeik tudója volt, s mint ugyancsak gazdálkodó, ismerte napi munkájuk természetét és körülményeit. 1736-ban választották meg Buzalka Tamást, akit aztán a református tanítóval egyetemben Grassalkovich tiltott el a tanítástól 1761-ben. Az evangélikusok tovább gondoskodtak megélhetéséről, három év múlva a faluban temették el. A tilalom föloldása után 1780-ban fogadtak ismét tanítót Koncsek János személyében, ő negyven évig működött Hévízgyőrön. Következő tanítójukat, Horváth Mátyást harminckét évi tanítás után búcsúztatták, és sorolhatnánk még az életük javát Győrön töltő evangélikus tanítókat, mind a huszadik századig.

A törökdúlta vidéken a 18–19. század fordulójára nem szerzett olyan tekintélyt a falusi tanító, hogy a lakosok érdemesnek találhatták volna közösségük vezetésére. Egyházi szolgának vagy a szelek szárnyán járó garabonciásnak nézték – nem a huszadik század „nadrágos emberének”, ki a falusiak világmagyarázója, tanácsadója. A tanító mindenki szolgájának érezhette magát. Beleszólt munkájába a gyülekezet kegyura, papja, egyházi tanácsa. Iskolájában többször álltak

üresen a padok (akkortájt lócák), mint gyerekekkel telve. Ha valamire vinni akarta, mielőbb papi állás után nézett. A környék (a váci járás) tizenöt falujában még öt-tíz esztendőös tanítóskodás is ritka. A györkiek a szokásosnál nagyobb becsben tarthatták tanítójukat, a „rectort”, ha emberöltőnyi időkre bizalmukba fogadták. Se szeri, se száma Buzalka Tamás tanító keresztgyerekeinek, gyakorta hívják keresztapának. Lánya, Ilona 1750-ben jógazda-családba került menyecskének, az após, Varga Jakab, harminc-negyven holdat bíró jobbágy, hatökrös káposztás szekerekkel rendszeresen jár a pesti piacra.

Előbb építettek lakást és tantermet rectoruknak, Buzalka Tamásnak, mint meglehetősen épületet az istentisztelet céljára. 1760-ban még kicsiny, nádtetős fatákolmány az evangélikus templom, majd 1829-ben emelnek köegyházat.

A reformátusság, mivel helyben lakik a papja, előbb fog építkezésbe. A szabad vallásgyakorlat kinyilvánítása után, 1786-ban – 18 évi szünet után – papot fogadnak, 1796-ban templomot építenek. E gazdasági bajokkal terhes időkben is telik a költségekre. Az építkezés az egyházközség elhatározásán és anyagi erején áll, az elveszett jogok visszaszerzéséhez viszont az urak jóindulatát és belátását kell megnyerniük. Papjuk, templomuk, iskolájuk van már, de a parókiális földek tulajdonjoga és mentessége elismertetésre vár. A három egyház barátságos viszonyát, a faluközség összetartását és a reformátusok tekintélyét látszik igazolni, hogy mindannyian tanúskodnak a reformátusok mellett.

A református eklézsia kérésére 1795-ben a tekintetes vármegye küldöttséget rendel a faluba, hogy vizsgálatot tegyen a prédikatori és oskolamesteri földek ügyében.

„Magunk eleibe szolítottuk Kubák András nyolcvanesztendőös, Gódor György negyvennyolc esztendőös, Túrótzi József mostani bíró harminchét esztendőös, Bárány István negyvenesztendőös – mindnyájan római catholikus, úgy nem különben Maródi Márton hatvankét esztendőös, Viczján Pál ötvenhat esztendőös, Mártha György ötvenhat esztendőös ágostai vallásbeli; utoljára pediglen Tóth János negyvennyolc esztendőös, Nemes Selebi Kováts Mihály negyvenegy esztendőös, Nemes Selebi Kováts András harminchét esztendőös református – mind helybéli lakosokat, kik is le téven a kérdésben lévő földek szinén a hitet, egy szívvvel, lélekkel vallották a következőket: Jól emlékeznek mindnyájan, hogy midőn házhelyekre méretett a határ, ...öszve-

gel hatvan egész házhely számláltatott... Tudggyák bizonyosan a il említett tanúk, hogy a kérdésben lévő prédikátor fölgyei... sem-
képpen a mondott 60 sessiokban nincsenek belé számlálva... ezen
deket [a földmérő] meg sem illette, hanem a maga állapottyában és
vésében meghagyta.”

A tanúk elmondják még, hogy a református papok földjeiket a falu
lékezete szerint mindig birták, és dézsmát soha nem fizettek utána.
94-ben a gödöllői uraság – véteve a régi szokás ellen – megdezsmálta
redikátor földjét. Az egyházközség hiába kérte papja kárpótlását az
jordott termény fejében, még azt sem ígérték, hogy ez a jövőben
m fog előfordulni. E „felfüggesztett reménységben a tapasztalatok-
lidőhaladék nélkül a ttes nemes vármegyét” tudósították a reformá-
sok.

A lakosok fönti vallomása nyomán bizonyítást nyert az eklézsia
rvényes jussa, de a megyei határozat ellenére 1799-ben ismét sére-
m érte. Válaszul a reformátusok pert akartak indítani. Kegyuruk,
kintetes Egerfarmosi Kandó József jelentette ebbeli szándékukat
ödöllön. Biróságra nem vitték az ügyet, mert az uradalmat irányító
ndnok Eszterházy – meghajolván az eklézsia kívánsága előtt – visz-
aadatni parancsolta a földeket, „melyet azelőtt is csakugyan a prédi-
itorok birtak”.

A parókiális földekről szóló megegyezés után az egyházközség írás-
a foglalta választott prédikátora, Jónás János tiszteletes „esztendei
nventióját”. Az 1804-ben kelt konvencióos megállapodásból látható,
ogy a földesúr és a gyülekezet viszonya békés. Az uraság végzése
zerint a mindenkori papnak fa és gally jár az uradalmi erdőből, széna
legelőjéről.

A reformátusság által kikövetelt egyezség megerősítette a másik két
gyház földbéli jussait is, mert a vita során tisztázódott a katolikus és
uteránus oskolamesterek járandósága. Amikor a falu már nem birhat-
a rá a földesurat régi földközössége elismerésére, a reformátusságnak
ikerült az egész lakosságot három ágba fogó egyházak ősi jogait
ísszaszerezni. A község korabeli gazdasági veszteségeit tekintve ez a
yereség sovány vigasznak látszik, hisz nem nő a határ és nem enyhül
terhes jobbágyszolgálat. De hogy a nehéz idöket is túlélje a község,
züksége volt eddig megtúrt vagy éppen tiltott egyházközségeinek
örvényesítésére. Ez lehetett múltjuk és jelenük érvényes bizonyítéka,

valóságos létük egyetlen igazolása. Nem a véletlen műve, hogy az ősi jogokért azok a reformátusok hadakoztak, akik (mint „régieknek maradéki”) elsőként telepedtek meg Hévízgyörkön.

[5]

*„– Haj, Bangyi! Mig mink mulatunk,
ki műveli meg a földet?!*
– Hát a tarack!”

A 19. század első felében nemigen mozdít előbbre gazdálkodás, ingatag az a lépcső, amelyen följuthat a szegény zsellér a jobbágyok közé. Országszerte szegényedik az agrárnépesség – a zsellérek száma 1775 és 1828 között megháromszorozódik. A hévízgyörki zsellérek sokasodása egyúttal a katolikusok „elnépezését” is magával hozza – a felekezetek falubeli rangsorának változása nélkül. Folytatódik a vetélkedés a református és evangélikus elsőgazdák között, mivel az utóbbiak többen vannak, több köztük a példás gazda is. Sorra foglalják el a főutca portáit, ahol nekik jut az értékesebb Napsor. A katolikusság adja a napszámosság zömét, uradalmi tanyásnak, falusi gazda bér-munkásának is elállnak. E kényszerű megállapodottságban az egyház-községek uralkodnak a falun. Öröködnék közösségeik épségén, nem házasodnak a különböző vallásúak egymással. A gyülekezetek erejét a bíróválasztás teszi próbára, itt érdemes erősködni, mert nem mind-egy, kinek kedvez majd a faluvezetés. Még minden család része és alávetettje a faluközösségnek, nincs hova szabadulni a régi kötelekekből. A közösség irányításával a szűkülő határ jövedelméből kell megélni, és ez egyre nehezebb.

Az országvezetés látta-ismerte a falvak nyomorúságát, de segíteni nemigen tudott. Az országgyűlés 1836-ban törvényt hozott a tagosításra, melynek végrehajtása megszabadíthatta volna a jobbágyot a földesúri és az időközben terheissé vált faluközösségi korlátozások alól.

A törvény az első lépésben a földesúri és paraszti földek elkülönülését mondta ki – ez Hévízgyörkön már a 18. század utolján végbement, amikor az uraság megszervezte az uradalmi ispánságokat. Az eredmény? Szabott napja lett a robotnak, de jóval több, mint amennyit a falusiak korábban teljesítettek. A tagosítás törvény szerinti következő lépcsője a gazdák földjeinek szétválasztása volt, hogy ezután mindenki a maga esze-tudása után művelhesse birtokát. Oszolják hát fel a faluközösség? A törvény egyelőre erre nem bírhatta rá a parasztot, pedig a mindenkinek előnyös földközösség már a múlté. A közös művelés kényszerénél súlyosabb teher a földesúri robot és terményszolgáltatás.

Az 1839–40-es országgyűlésen az örökváltságról tárgyaltak: eszerint ha a falu a földesúrnak egy megállapodott összeget fizet, magához válthatja a földek tulajdonjogát. De honnan vegyék a váltságdíjat? A zsugorodó piacos jövedelmekből ebben az időben még a robot alól sem tudják magukat pénzzel kimenteni.

Az 1840-es év másik törvénye a földek aprózódását siettette – megszünteti az elsőszülött fiú többi utódot kizáró öröklési jogát. Ezen túl a szülők vagyonában valamennyi fiú- és lánygyermeknek része van. Egy 1842-es törvény a jobbágy munkaerejének védelmére született: a robot egynegyedét az uraság csak a téli hónapokban követelheti.

Az 1848-as év jobbágyfelszabadítási törvénye – az ország legtöbb falujához hasonlóan – Hévízgyörkön sem borította föl nagyon a régi rendet. Továbbra is elérhetetlen a szabadság, hisz fizetni kell érte. Jó néhány község évtizedeken át perlekedett földesurával önállóságáért. Eközben a györkiek urat cseréltek, és reménykedtek az egymást változó birtokosok jóindulatában. Az utolsó Grassalkovichok csődjé után több kézen fordult meg a birtok, míg végül 1851-ben Sina György vásárolta meg, kinek örökébe rövidesen fia, Sina Simon lépett. Ez a görög származású bankárcsalád, amely többek között sok pénzt áldozott a Lánchíd fölépítésére és a Magyar Tudományos Akadémia megalapítására, mérhetetlenül gazdag, nagyvonalú és ügyes pénzkereső familia volt. A 19. század közepén 240 000 holdnyi birtokukon huszonkilenc uradalmat igazgattak. A györkiek is kihasználták az új nagyúr bőkezűségét: 1856-ban az evangélikus egyház iskolát épített, mely nem készülhetett volna el Sina báró hozzájárulása nélkül. (Az aszódi Podmaniczky báró háromezer-hatszáz téglat ajándékozott a gyülekezetnek.) Az egyházi tanács 1856 januárjában határozta el egy

legalább hétöles (tizennégy méter hosszú) iskola építését – az urak és a hívek „gyámolítása” révén már októberben megnyitották.

Ekkortájt az egyházak még sikerrel őrizték egységüket, 1861-ben az evangélikusok vegyes házasságának aránya alig két és fél százalék. Ez az arány ugyan elég alacsony, de jelzi a hívek, egyúttal valamennyi györki kitörési kísérletét. Milyen nevezetes esemény bontotta meg a kötelékeket?

Sina báró mondhatni ugyanolyan gazdag és előrelátó, mint volt az első Grassalkovich, de nem a földdel gazdálkodó, patriarchális nemes, ki jobbágysai munkájától várja fölemelkedését. A báró pénzember, aki nem tanácsokkal és politikai manőverekkel segíti a Habsburg-házat, hanem kamatos kölcsönrel, és gondja van rá, hogy a francia császárság is nélkülözhetetlen támaszának tartsa. Grassalkovich olyan áttekinthető uradalmat akart, amelynek belső igazgatásában nem kell egyezkednie senkivel. Sina bárónak viszont a Felvidéken és a Délvidéken is akad birtoka, s aszerint veszi és cserélgeti ezeket, hogy a föld tiszta jövedelmén felül is pénzeljen belőlük. A gödöllői uradalomból szintén külön hasznot remélt.

A magyar országgyűlés különböző bizottságai már az 1840-es évek óta tárgyaltak a Pest–Hatvan–Salgótarján, illetve a Hatvan–Miskolc–Kassa vasútvonal megépítéséről. A vasútépítés tekintélyes summához juttatta azokat a birtokosokat, akiknek a területén áthaladtak a sínek. Az állam, illetve a vasúti társaság fizetett e földek kisajátításáért. Az 1851-ben szerzett uradalmat a tervek szerint átszelte az új, fontos vasút, s az építési munkálatok idejére Sina báró joggal számíthatott a kisajátításból származó busás jövedelemre.

Persze a falut sem hagyta érintetlenül a vasútépítés. A fogatos jobbágysok fuvaroztak, a zsellérek napszámba álltak, s így már nem csak a határ hozadékából kellett megélniük. A lakosság több pénzhez jutott, így most már könnyebben szabadulhatott a jobbágysorból. Sina báró nem ragaszkodott mindenáron „ösi, nemesi jogaihoz”, ezért aztán nem volt hosszadalmas az úrbéri per, amelynek befejezése után, 1863-ban tagosították a határt.

Sina Simon 1864-ben túlad a birtokon, egy belga bank, utána pedig a Schossberger család veszi meg. A hatvanas évtized eseményei hosszú időre irányt szabnak az emberi-közösségi viszonyok szerveződésének és a gazdálkodás módjának. 1867-ben átadják a Pest–Hatvan–

lalgótarján vasútvonalat, három évvel később a Hatvan–Miskolc közötti szakaszt.

A régi szabályozó-megtartó erő gyengülését ezután is az egyházi öljegyzések tükrözik. 1877-re eltolódik a felekezeti arány: hatszáz katolikus, ötszáz evangélikus és kettőszázhusz református lakja a községet. Tizenhat év alatt több mint háromszorosára nő a vegyes házasságok aránya. Szintén befolyásolja a györkiek sorsát az 1889-ben megnyíló hatvani cukorgyár.

A vasútépítés ugyanúgy alkalmi munka a földtelen parasztnak, mint a húsz-harminc holdas fuvarozó gazdának. A cukorgyárba sem gépi vagy segédmunkára, hanem répa fuvarozásra jelentkeznek. A megélhetés alapja a föld marad, mint ahogy a vetélkedése is. Most már a falusiaké a föld, adhatják-vehetik egymás közt. Új keletű gond, hogy kicsi a kínálat és nagy a kereslet, pedig lenne pénz földre; Hévízgyörknek a század elején nagy forgalmú hitelszövetkezete van, háromszor annyi tagot tartanak nyilván, mint a hasonló lélekszámú Galgahévízen. Föltűnően sok a pereskedés a földörökségek körül. Testvérek, szülők és gyermekek fordulnak egymás ellen, és egyre kevésbé számít, hogy ki milyen vallást követ.

A tizenkilencedik század utolján mintha szertelenkedett volna a jobbágyvilágból kifelé tartó falu. Próbálgatta új lehetőségeit, parasztszabadsága határait az egészhelyes gazda éppúgy, mint a napszámoskodó zsellér. Miközben az állam tulajdont adott, tulajdonjogot rögzített, a parasztnép immáron nemcsak a rá testált birtokkal, hanem személyével és munkaerejével is rendelkezni akart. Kétségbe vonta az örökölt, államilag fémjelzett birtok- és faluszerkezetet. A történész Galgóczy Károly a tagosítás utáni helyzetről, a falu „kiszabadulásának” történelmi pillanatáról jegyezte föl 1877-ben:

Hévízgyörk „határa négyezer-egyszázkilencvenöt katasztrális hold. Nagyobb részben dombos, részint agyagos, részint homokos szántóföld. A Galga mentén kövér rétjei vannak, erdeje kevés. 151 hold szőlője van. Volt a Mária Terézia úrbárium szerint hatvanhét $1\frac{1}{32}$ úrbéri telke, akkor egészen gróf Grassalkovich Antal gödöllői uradalomához tartozott. A tagosítás 1863-ban ment végbe. Már több év óta sok törvényes végrehajtási árverelés fordul elő a községben élő, a nép kezén lévő birtokok körül.”

E „szabadság” okozta megrázkódtatást a mai györkiek legendái is fölidézik.

„Még hatesztendő sem voltam, amikor apám, anyám meghalt, nagyon kaszált akkoriban a tébécé. Hatan lettünk a szüleimnek, de árvaságra csak ketten maradtunk. A húgomat meg engem a nagymama nevelt föl. Ő 1840-es születésű, még a robotvilágban nőtt fel. Házasember voltam, amikor meghalt. Én mindig kérdezgettem a régi időről, hogyan volt az ingyenmunka az uraságnak. Úgy mesélte, hogy megszabták, mennyi gyalog- meg kocsinapszám a köteles, mennyi jércét, kakast, tojást, icce vaját kell leadniuk. Nagymama elbeszélése után nem tartom valami elhagyatottnak a mi őseinket, öregjeinket.

Minden termésük után vámot adtak, mégsem volt kétségbeesett a nép. Elmondta, hogyan ment a krumpliszedés. Krumpliásás után a javát mindig visszatették a földbe. Jött az uraság vámolni, hát ami kupacokat látott, abból válogatott. Aztán amikor befejeződött a must-ra, a népek kiásták a szebbjét magoknak, oszt vitték hazafele. Ugye 1863-ban ennek vége szakadt, tagosították a határt, akkor mindenki megvehette valami csekély váltságért azt a földet, amibe volt.

Sokat faggattam én a szülét: Öregmama! Hogy lehet az, hogy itt, a györki határban van kartali, hévízi, bagi? Ő mondta azt, nyugodjon békében, hogy volt itt a közelben egy cukorgyár, és ott kocsival olyan jól kerestek a parasztok, hogy a földre rá se fűtyöltek. Kicsúszott alólok. Eladták! Á, minek a föld, én többet keresek fuharral! Volt egy ősi mondás, amikor mulattak a kocsmában: Hej, Bangyi! Míg mink mulatunk, aszongya, ki műveli meg a földet?! Hát a tarack! Olyat is elhagyott a vagyon, akinek négy ökör járt be a portájára. Később aztán látta a parasztnép, hogy nagy hibát követett el, amikor engedte kicsúszni a lába alól a földet.

Soknak meg kénytelenségből szakadt meg a gazdasora. Nem két-három gyerek született akkor egy családban, hanem kilenc meg tizenkettő! Aztán az öregek halála után veszködtek az örökségen, nem röstelltek perre menni. Ritkán jutott annyi egy testvérnek, hogy az gond nélkül kitartson egy családot. Legtöbbször odajutottak, hogy eladták a földet, és a pénz ment széjjel. Az a rangos gazdahely se haladt sokra, ahol csak gabonából pénzelték valamennyit az aszódi kereskedőnél, hiába volt barázda bőséggel, nem szereztek az örökséghez. Télen nem dolgoztak az emberek, elmentek diskurálni a kovácsműhelybe. Inni meg dohányozni nagyon szerettek. Az öregmama mesélte, hogy bizony sok asszony volt akkoriban hátaló. Vitték a portékát Aszódra, hogy az embereknek meglegyen a dohány- meg a pálinka-

pénze. Ma meg asszony, ember, mindegyik csúszik-mászik, mindenik spekulál, fölfelé mèn, cserélgeti az autóját, házát, de akkoriban könnyen elamerikázták a vagyont. Aki csak gabonával foglalkozott, megélhetett szépecskén, gyarapodásra a sok jószág vagy a kertészkedés vihetett. A hamarkodó gazda gépre, cséplőgépre tette föl a jövőjét. Bízta benne, akár egy istenbe, de nagy szerencse köllött ahhoz! Soknak megette a földjét.”

A századfordulón sok falu idegenek birtokává, cseléd- vagy napszámokösszeggé lett. Hévízgyörkön a veszteségek találékonyságra sarkalltak.

„Az öreg Ferenc Jóska idejibe nem volt háború, és ez igen föllendítette az életet. Építkezés, vasútépítés volt mindenfele. Így aztán ezek az öröklött, de vesztes gazdák bekaptak Pestre a Beszkárthoz. Oszt úriemberek lettek. Még Bécsbe is kimentek villamosvasutat építeni, specializáltak magokat. Volt köztük sok, aki hat-nyolc holdat összevásárolt a keresményiből.

Az asszonyok, míg semmi föld nem volt, úgy mondták, nyergelik itthon a küszöböt. Mire a férj hazajött – hetenként egyszer –, kikészítették neki a beráncolt gatyát, az fehér volt, akár a hó, kicsicserítették a bugyogós inget, a pakfontos kislajbit...”

A huszadik század elején, amikor a férfinép elindult a város felé, új törvények, szokások születtek a pillanatnyi birtokeloszlás védelmére – mintegy fölidézve a régi robotvilágot. A földesúr helyébe a „maguk gazdái” léptek. Csökkent az átlagos birtoknagyság, és gyengült a szülői méltányosság. A cél nem az volt, hogy mindenképpen méltó gazda legyen az utódból – a házasodó fiataloknak csak akkor adták ki a jussot, ha elegendő föld maradt a szülőknek. Ha a fölosztás életképtelen kisbirtokokhoz vezetett volna, a szülők „visszatartották” a földet: vagyis a birtokos (többnyire egyik oda házasodó gyermekével) haláláig maga művelte a házas fiaira, lányaira kinéző földet. Nem tagadták ugyan ki a gazdák utódaikat a vagyonból, de az örökség hasznát nem engedték át – míg éltek. A visszatartókat „túlkorosnak” nevezték. Gyakori volt a túlkoros a szapora és jól gazdálkodó családokban, hisz még húsz-harminc hold sem sokat ért – testvérkézen, hat-nyolc felé.

A parasztvilágban nem vált be a polgári jog, mely minden leszármazottnak egyenlően mér – visszatért (immár íratlanul) a jobbágytörvény, mely csak egy gyermeket (1842 előtt a legidősebb fiút) fogadott

el jogos örökösnek. De mielőtt szokásba jött a föld visszatartása, számos aprógazdaság keletkezett.

A kis- és törpebirtokosok munkával fizettek gazdaságuk megmaradásáért – „naptötésbe” jártak a nagygazdákhoz, akik gyalognapszámmért kocsinapszámot adtak. (Tán örök életű ez a „naptötés”: a jobbágyok az uraságnak „töltöttek” úrbéri parcellájukért, a szegényparasztok a gazdagabbaknak földjük fogatos megműveléséért, a técesztatok a közösnek a szabad használatú háztáji földért.)

Az új helyzetben új törvény kell. A megtartó ezentúl nem az egyház, hanem a rokonság. A gazdálkodó családok dolga a földet megtartani és hizlalni, ehhez úgy választani a rokonságot, hogy vagyona, munkaképessége biztosíték legyen a jövőre nézve. Az új falutörvény: a hasonló tehetségű családok összefogása, házasodása. Mit mutatnak az egyházi följegyzések? 1900-ban a vegyes házasságok aránya már harminchét százalék, 1923-ban a házasulók fele választ más hiten lévő párt (országosan egyötöd az arány).

A születendő gyermek vallását az 1894-ben életbe lépő úgynevezett reverzálístörvény szabályozta. Ezután a különböző vallású jegyeseknek a házasságkötés előtt nyilatkozniuk kellett a majdani utódok vallásáról. Az országos gyakorlat szerint a fiú az apja, a lány az anyja vallását követi. Hévízgyörkön is többnyire így történik, a huszadik század első felében nemigen hallani vallás okozta családi viszályokról. Gyakori, hogy a más egyházi iskolába járó testvérek még a hittanleckét is kikérdezik egymástól. A családok vallási békéje persze nem jelenti azt, hogy állandósult volna a felekezetek falusi aránya.

Az egyházközségek közti forgalmon a legtöbbet a katolikusság nyert, mert a vegyes házasságokból születő gyermekek jó részét a katolikus templomban keresztelték. Nem györki különlegesség ez – Magyarországon a harmincas években szinte ellenreformációs méreteket öltött a hitbuzgóság. Legerőteljesebben a katolikus papok ragaszkodtak a reverzálishoz, vagyis kikövetelték, hogy a házasság katolikus oltár előtt köttessék, s minden gyermeket itt is kereszteljenek. Ahogy az öregek mesélik, a györki plébános érvénytelennek hirdette a református vagy evangélikus esküvőt, s nemegyszer fenyegetőzött azzal, hogy ilyen „hitehagyott” gyermeke nem részesülhet katolikus „keresztvízben”. A harmincas évek prédikációiban sokszor öltötte ördög képét a protestantizmus. A hívek nem vették szívükre az átkozódó szentenciákat, a többség úgy gondolta, hogy mindegyik temp-

lomban ugyanaz az isten lakozik. Volt, aki nem szerette a pap beszédjét, s anélkül hogy áttért volna, másik templomban ült vasárnaponként. És senki sem talált kivetnivalót abban, ha valaki katolikus létére például az evangélikusokhoz jár – minek olyan messzire gyalogolni, ha az ő templomuk éppen a szomszédban van. Beszélnek olyan házaspárról, amelyik egyik vasárnapon a férj, a másikon a feleség hite szerinti igehirdetést hallgatta. Ha nem tettett a pap, akár katolikus volt, akár protestáns, egy valláson lévő házaspárok is kitértek a hitük-ből.

A század első felében a vagyoni helyzet és a gazdálkodás döntött a házasságkötésekben, s hogy mi lett az utódokkal, általában a gazdagabbik fél határozta el. A gazdasági célszerűség elsőrendű lévén, még a plébános sem tartott ki mindenkor „protestánsfaló” elvei mellett. Az ötvenes évek tüzes vallási vitáit elbeszélve sokan emlegették, hogy „bizony a háború előtt másképpen volt. Nem számított a papnak, hogy milyen vallású a keresztszülő, mostanában meg a keresztlevelét is elkéri”. Azt is figyelemmel kísérte a falu, amint a plébános evangélikus félárva gyereket tanítgatott, ruházott, „melengetett a szárnya alatt”, bízva abban, hogy ha pártfogoltja főlnő, megtér a katolikus nyájhoz. (A plébános szerencsétlenségére neveltje 1945 táján legénykedett, politikai funkciót kapott, és „istentelen” lett. Följelengette egykori papi pártfogóját „rendszerellenes” könyvei miatt.)

A vallási endogámia megszűnése kikezdte a régi gazdarangsort. A katolikusok és a faluba újonnan érkezők jogazda-múltú, ám szegényedő családokba házasodtak, így fogtak maguknak helyet a Gazdagsoron, a főutcán. Fogyott a reformátusság, maradt az evangélikusság, szaporodott a katolikuság – eközben alakult ki a ma is elsőnek számító gazdacsaládok rétege. Az ötvenes évek kuláklísta végeredménye a falu csaknem egy évszázados átszerveződésének. A kilenc kulák közül egy, *F. Kustra Mihály* református. A három evangélikus: *Mrkva András* (1945 előtt a falu bírása), *Szlovák Gábor* és *Kustra János*. Az öt katolikus: *B. Kovács Gábor*, *B. Kovács András*, *B. Kovács Ferenc*, *Balázs Gábor* és *Bankó János* (45 előtt törvénybíró).

Milyen rokoni szálak, családi események révén jutottak nagygazdasorba? A református *F. Kustra Mihály* vagyonának magját az apja szerezte, aki gondatlan testvérétől visszavásárolta az öröksézt, újból egyesítette szülei gazdaságát. Az evangélikus *Mrkva Máriát* vette feleségül, a kevésbé rangos Újsorról a főutcaába költözött. Így mentette

át a jövőnek egy ősi református család gazdasági rangját és tekintélyét. Az öreg Kustra Mihály fia, F. Kustra Mihály lett a „kulák”. Ő szintén evangélikus lányt választott, és új, rópatéglás házat emelt apja öreg hosszúháza helyébe.

A györkiek családfái a múlt század közepén kezdtek egyetlen terebélyes fává összeakaszkodni. Enyhült a vallási közösségek szigora, s vérségi kapcsolatok szőhették át a falut. Néhány család még ma is következetesen ragaszkodik hitéhez; a Mrkvák, Lukesok, Bazanok, Vajgelok általában evangélikusok, az Aszódiak, a Sápiaiak, a Fercsikék katolikusok, a Gyügyeiek, a Kmettyek reformátusok. De még ezekben a családokban sem szab határt a vallás a rokonságoknak. Így aztán semmi különös nincs abban, hogy a református Kustra Mihálynak „atyafia” két más vallású „kulák”, az evangélikus Mrkva bíró és a katolikus Bankó törvénybíró, nem rokona viszont az evangélikus Kustra János.

Az egy vallást követőknél gyakoribbak azok a családok, amelyek több ágra szakadva más gyülekezetbe kerültek. Ez jellemző a Kovácsokra is. A 19. század elején öt református Kovács családról tudunk, száz év múlva már tizenkettőről, de nem mind református. A kuláklisztára kivétel nélkül katolikus Kovácsok kerültek föl. A nem „kulák”, főutcán lakó Kovács Mihály is katolikus, de apai ágon nem rokona az ugyancsak katolikus Kovács Pálnak, ki szintén a főutcán lakik, és mégis rokona, mert Kovács Pál fia feleségül vette Kovács Mihály unokáját. Kovács Pálnak pedig rokona az evangélikus Kovács Ferenc, aki a Tószögről nősült főutcai portára, ám őket sem a nevet örökítő apák kapcsolják össze – a két férfi anyósa evangélikus Lukes lány, édestestvér. Ez az evangélikus Kovács Ferenc viszont sehogyan sem rokona a másik főutcai és evangélikus Kovács Ferencnek (ragadványneve: Vince Feri).

A vagyonukat veszített ősi családokban inkább előfordult, hogy rangjuk visszaszerzésének reményében vallást változtattak. A Sápiaiakat a falu emlékezete régi, gazdag kutyabőrös nemeseknek tudja, a 18. századi összeírók adózásra köteles jobbágnak tekintették. A katolikus Sági János az 1700-as évek elején szabad vándorként telepszik le, ősei a török idők előtt nem voltak györkiek. Az 1730-as években Sági Jánost törvénybíróként választják, fia, Sági András is vezető gazda, a pesti vásárokra hatókrös fogattal jár. Nem hagyják szétfutni a vagyont – a század végén ugyanúgy két család kezén van, mint az első Sági bíró

választása idején. A tizenkilencedik században népesítik be a falut olyannyira, hogy napjainkban már számos, az egymással való rokon-ság fokát és eredetét nem is ismerő Sági-ágazat él egymás mellett. A huszadik századra kiesnek a módos gazdák köréből, sok a vasutas családfe. Régi hírüket a szájhagyomány tartja meg, nem a gazdasági teljesítmény.

A több ágra bomlott család egyik fia, *Sági György* a 19. század utolsó éveiben házasodott, tán a familia elszegényedése az oka, hogy a szomszéd faluból, Bagról hozott menyecskét. A házaspárnak valamiske földje még lehetett, gazdálkodhatott, de hét gyermekét már nem indithatta érdemes örökséggel. A négy fiú mindegyike falun kívül keres munkát: József beszkártos, János és Ferenc vasutas, Mihály kövező (vasútépítő) lett. A lányok sem kezdtek jobban; Máriát és Borbálát vasutas vette feleségül (a harmadik lány nem ment férjhez). Két Sági fiú a vallás által igyekezett előbbre lépni. József a református Harányi Klárát kérte feleségül, és áttért párja hitére. Az 1902-ben született *Ferenc* evangélikussá lett, amikor összeházasodott az evangélikus *Varga Borbálával*.

Sági Ferenc előmenetelén nem sokat mozdított a Varga lánnyal kötött házasság, mert felesége testvéreinek sem sok jutott a szülői vagyonból. A hatgyermekes *Varga házaspár* (az asszony Mrkva Erzsébet) egyetlen fiát, Gábort vasutasnak adta, s összeházasította a jó módban élő Kustra István és Mrkva Erzsébet lányával, Kustra Máriával. Vargaék lányaikat is szerették volna jó családba adni: Erzsébet és Mária gazdafeleség lett, Judit és Júlia férje vasutaskarriert futott be.

Ahogy a Ságiak, úgy a Vargák sem szerezhették vissza régi társadalmi állásukat – elkésett a rehabilitáció, mert 1945 után (amikor „beérték” volna az előrelátóan tervezett házasságok) vége szakadt a vagyoni versenyének. A mai leszármazottak sokat mondogatják: „Mennyi földünk lett volna, ha az új világ nem viszi el az örökségünket!”

A régi faluban a zárt egyházközségek nem csupán a vallási együvé tartozás keretei voltak, hanem a család teljes rokon-sági körét is felölelték. Mondhatnánk azt, hogy akik rokonok voltak, azok hitfelek is. A huszadik század elejétől fontosabb szerepet játszik a korábbinál a párválasztás és a rokon kapcsolat. A rokon-ság szoros közösség, amelyre egyre kevésbé jellemző a vallás. A jó gazda cím elnyeréséhez azonban még mindig nem elegendő házasodáskor a leggazdagabb

lányt vagy legényt kiválasztani. Így tudta ezt az evangélikus *Babinec familia* is, nem kellett egy emberöltő, és az élre kerültek.

Az első györki illetőségű Babinecz Aszódról jött vőnek a *Luke* családba. (Az első Lukes 1720-ban fogott földet a határban, leszármazottai evangélikusok maradtak.) A Babinecz fiú és a Lukes lány házasságából két lány és egy fiú született. Az 1905-ös Babinecz Júliát a jégygazda katolikus F. Kovács Mihály vette feleségül, aki később község gazdaelöljáró és a falu tejszövetkezetének irányítója lett. (Kovács Mihály a maga familiáját a református nemes Selebi Kovácsoktól származtatja.) A második Babinecz lány, Erzsébet a példaadó gazdálkodásáról neves református Kustra családba ment menyecskének. Az első Babinecz harmadik gyermeke, az 1909-ben született Pál az evangélikus Szlovák Erzsébetet választotta. (A Szlovákok az 1760-as években költöztek Aszódról Hévízgyörkre.)

A téesszervezéskor ezek a szerencsésen házasodó Babineczek földjüket veszítették, de fél évszázados falusi tekintélyüket a ma szép haszonnal piacozó utódok öregbitik. Leginkább Babinecz Pál és Szlovák Erzsébet tűzoltó fia, aki feleségével, az 1947-es születésű evangélikus Kustra Erzsébettel gyümölcsöző piacos gazdaságot teremtett.

[6]

„– Miért házasította össze a lányát
a másod-unokatestvérével?

– Dologra való legénynek láttam, sajnáltam a mihaszna
apja mellett.

– Nem tartott attól, hogy a fiú az apjára ütött?

– Úgy gondoltam, én külön embert faragok belőle.

No meg apjáról,
az unokatestvéremről is le akartam venni a gondot,
hogy tudja jó helyen a fiát.

Mert náluk hiába volt a nagy tulajdon, csak
kényeskedtek benne.”

Hévizgyörkön a nagy rokonság ma nem csak annyi, hogy névnapokon sok a köszöntő, „szilviszterkor”, lakodalomban zsvajog a nép – a testvér és szülő, a sógor és após, a harmad-unokatestvér és nászaszszony bejáratos a házba. Az idegen első tekintetre bajosan állapíthatja meg, hogy a konyhában foglalatосkodó nők közül melyik a gazdaszszony, a párbeszédеkből sem derül ki, mi a be-betérő férfiak családiházbéli szerepe. Nincs vendégváró sütemény, nem szokás a rokon kínálgatása, marasztalása. A megszólítások rendje az egész falura érvényes, így ez sem jelzi a rokonság fokát; az egykorúak tegeződnek, a fiatalok magázzák az idősebbeket, az idősek tegezіk a fiatalabbakat. Még az ötvenéves asszony sem mondja „tenek” hatvanéves sógornéját.

A korosabbnak kijáró általános tisztelet nem jelzi a családtagok rangsorát – mindig az parancsol, aki a legtöbb pénzt tudja kiteremteni a kіsgazdaságból. Az újabban honosodó természetі technológiákhoz a fiatalabb gazdák jobban értenek, mint az őсök termelésі módjában otthonos öregek. Tiszteletük mégsem csupán formális, hiszen munkájuk, segítségük nélkül alig boldogulhat a család. Ha meghal az öreg-

szülő, nagyobb gazdasági veszteségnek tartják, mint ha munkabíró fiatal hagyná el a portát. „Mindenki tudja, aki benne volt, hogy százezer forintot visz el egy fiú kétéves katonáskodása” – hallani faluszerte, ám az öregszülő halála nemegyszer a családi termelőszervezet végleges fölbomlásához vezet. Mert nincs már, aki ellássa az állatokat, megfőzze a vacsorát, bekapálja a szőlőt, kimossa a szennyest, vigyáz az apró gyerekekre, és sorolhatnánk tovább, milyen munkákat vállal át az idős anya vagy apa, hogy a fiatalabbak csakis a jól fizető piacos termeléssel foglalkozhassanak.

A kiterjedt rokonságokban különösen ritka a tévé és az olajkályha közt melegező, magára hagyatott öregember. Ősztől tavaszig, amikor kevesebb otthon a dolog, hol ennél, hol amannál a családnál segédkeznek: burgonyát válogatnak, diót törnek, kukoricát fosztanak, disznóöléskor töltik a hurkát, keverik a belevalót... Közben hozzák-viszik a híreket a nászasszony új, talpraesett menyéről, a szomszéd falusi sógor zárszámadási pénzéről, az unokatestvér lányáról, aki megint fölbukott részegségében, egy új kofáról, aki pattogatni való kukoricára vevő, és rendre előkerülnek a régvolt családokról, házasságokról szóló példás történetek.

Piacosok házában mindig lelhet munkát és társaságot a hivatlan szomszédoló. A régi falusi tollfosztónak és fonónak szabott rendje és „nyitvatartása” volt, a tulajdonos gazdának járt a „petláriumpénz”, a vendégeknek pedig a cukros-mákos kukorica. Az ősi intézményeket a multság éltette, hisz kendert fonni, tollat fosztani magánosan is lehet. Ma az együttes munka, az alkalmi „besegítés” a fontos, és a szórakozás csak másodjára jöhet.

A konyháknak nagy kultusza van a faluban, az egyik főutcai családnál hármat is láttam. A legnagyobbat a lakóházban alakították ki, itt alszik a tulajdonos házaspár, főzésre, evésre nemigen használják. Az udvar túlsó felén álló kisházban van még kettő, az egyiket eredetileg „kiskomranak” szánták, a másikat hatalmas kemence fűtötte. A szövetkezet megszervezése előtt nagygazda parancsolt itt, kinek még 1945 után is volt módja és mersze het-nyolc szarvasmarhát, két pár lovat, két anyadisznót tartani. A kisház alatt bolthajtásos pince, harminc-negyven hektónyi bornak elegendő. Az öregek úgy mondták, húszezer téglá van ebben az épületben.

A néhai gazdának szerteágazó volt az atyafisága, katolikusok, evangélikusok és reformátusok is megfértek benne. Ma, harminc esztendő-

vel a halála után sem futottak szerte, ha nem is maradt mindegyik ágazat jómódban, gazdasorban. A nagy gazdaságra méretezett portán ma középkorú házaspár lakik két gyerekkel.

A kisház kemencéjét azóta szétszedték, tágas lett a konyha, amelyben esténként sokan megfordulnak, itt teritenek a disznótorhoz is. Aprómunkákra a kamrából lett gázkonyha szolgál. Itt tisztítják, válogatják a piacra szánt zöldséget, kötözik csomóba a friss petrezselmet. A ház gazdaasszonya nem győzné egyedül a piaci csomagok elkészítését, néha bizony elkél a barátnék, sógornék segítsége. A kiskonyha gáztűzhelye mellé kuporodnak, gyakran kell ajtót nyitni, mert eszi az oxigént a sütőből világító tűz.

GAZDAASSZONY. Anyósommal sok estét szoroskodtunk itt, a kisházban, végigvettük az összes evangélikus meg katolikus szenténekeket, ami csak eszünkbe jutott. Kérdezték is asszonyok evangélikus temetésen:

– Hát te honnan tudod ezeket?

– Evangélikus volt az anyósom.

– Igen kemény asszony volt, nem ijedt meg a maga árnyékától. Hány éjszakán behurcolt minket a rendőr a tanácsba! Éjjélkor megverte az ablakot, oszt menni kellett. Sokat faggatóztak, egyszer anyósom nyakából leszakították a kisbúkszáját. Jobb rá nem gondolni. Ugye ketten maradtunk a nagy gazdasággal, apósom meghalt, az uramat elvitték katonának. Higgyc meg, én annyit dolgoztam, mint egy állat! A nénike is láthatta, hogy minden embermunka rám jutott. Befogott a sógor hajnalban, reggel hat órákor a házunk előtt állt a kocsi, aztán indulás. Én hajtottam a lovakat. És mi voltam akkor. Tizennyolc-tizenkilenc éves? Nagy teleken az ángyommal vittük Aszódra a portékát. Ő mindég leszállt a kocsirol, mellette kocogott, de én megfagytam odafönn. Mire odaértünk, nyólni se tudtam semmihöz. No, az ángyom nem is igen kívánta el, hogy én áruljak. Mindene volt a kofálgodás. Abba én se maradtam volna alul. Anyusék tizenhárom-tizennégy éves koromban már küldtek a Garayra. Kocsit-lovat nem tartottunk, az apus vasutas, olyan zsellérféle volt, oleső jegyen szereztünk össze valamennyi földet. Apósomat első gazdának mondták, rátarti ember is volt, isten nyugosztalja, bizony fölbosszantott, mikor mondogatta: „Jó menyünk leszel, lányom!” Gunynak vettem, másnak nem is vehettem, a mi időnkben gazdag legény rá se nézett a szegény lányra. Mégis igaza lett aztán. – Derék, munkas

család, a semmiből is piacol, innen kell nőszülni – mondta anyósom. – Ez a jó erős jány közénk való.

NÉNIKE. Az öregnagyapa felesége is csak az erejít vitte a házasságba. Hamar gazdagodtak, tehenekkel, lovakkal bajlódtak sokat, közről láthattam az életüket. Amikor ide jöttünk lakni, mindenben az öreg tanácsát kértük, ő mindig eligazított, hogy mitévők legyünk, pedig nem volt édesrokon, csak oldalágról. Olyan volt ez a faluban, mint egy ügyvéd. Ha azt mondtam, írjon egy levelet, vagy keressen meg egy törvényt, soha nem mondta, hogy nem. De a felesége tudod, mi volt? Utolsó szolgáló! Az, kérem szépen, ganajt hordott, fejt, etetett, az úgy lehet, mindent csinált, tán csak a főzést hagyta a lányára. Azon én egy becsületes kendőt nem láttam. Ha jött a tél, az gumicsizmában, egy szál szoknyában, embersapkával a fején hányta a havat. Reggel, amikor keltünk, mondtam az uramnak: nézd már meg, hát jó, hogy meg nem fagy. Majdnem meztelen volt, csak az az embersapka meg egy bekecs melegítette. Sokat szenvedett. A nagyapa játszott a urat, tudja? Nagyeszű volt, kihasználta az asszonyt! Pedig ugye gazdalány volt, csodálkozott is mindenki, hogy így elhagyja magát. Az urát, a fiát meg a lányát nagyon szépen járatta, de ő, akar egy szolgáló, úgy nézett ki.

GAZDAASSZONY. Most annak az áldozatja, nagybeteg. Idejire nem emlékszem, mikor láttam az utcán. A lánya se pártolja. Én itt lakom vagy húsz esztendeje, de még egyszer se láttam bemenni a házba. Az olyan, mint egy primadonna. Az úton, ha elmegy, „ki vagyok, mi vagyok”, föltartja a fejét, nem köszönget az biz senkit. Haragszik arra a lányra. Otthonról nem kapott semmit, a vagyont szétvitte a téesz. No jól van, más gyerek sem kaphatott, mégse hagyja gondozatlan a szüleit.

NÉNIKE. A mi vejünk is lassan megöregszik, tán meg is hal, de az se egy villát, se egy kanalat, se egy forintot nem hozott még a szülői háztól. Ők négyen voltak testvérek, jó ingyenmunkások az apjoknak, mégse vitte semmire a család. Rájuk illik anyósom mondása, hogy az egyik dőgatlan, a másik gondatlan. Pedig földjük volt elég, de csak fogyasztották, semmit se gyarapodtak. Ugye a nászom ivott, iszik most is, már egy lába sincs neki. És képzeld el, még meg is veri az anyját!

GAZDAASSZONY. Ne idegesíjjen!

NÉNIKE. Az asszony mesélte.

GAZDAASSZONY. Hogyan? Odaáll neki?

NÉNIKE. Mondtam is a nászasszonynak: Hülye vagy? Vigy neki annyi bort, hogy ne tudjon verekedni. Én úgy megfogná, hogy ott maradna a székbén.

GAZDAASSZONY. Hogyan? Odahajul? Még ilyet!

NÉNIKE. – Mit gondulsz, te – mondtam az embernek –, mi eljárunk kapálni, te meg iszol? – Nem tudott magának parancsolni. Mikor az egyik lábát levágták, megmondták neki, ha jót akar, hagyja el a cigaret-tát meg a pálinkát. Nem hagyta el, ivott tovább. Elment a másik lába is. Szégyen, mire jutott gazda létire! Voltak neki lovai, földjei, szőlője, megymás, a téesz jó sokat elvett tőle. Onnan ment nyugdíjba, kap vagy kétezer forintot. Számítsad ki, kell neki mindennap két féldeci, az még keves is, belekerül legalább harminc forintba, két liter bor, az negyven forint, még két pakli dohány tizenhat forintér. És még akkor nem is evett. Oszt veri a mellét, hogy itt minden az övé. Mondtam neki: – Mér nem húzod be a farkad? Tiéd a nyavalyát! A legkisebb fiuk tartja el őket.

GAZDAASSZONY: Neki jól sikerült a nősülés, olyan helyes az az asz-zony.

NÉNIKE. Én is jófajtanak nézem. Tudja majd az urát kormányozni. Most beszéltük éppen, hogy ez a legkisebb fiú mindegyik testvértől különb. Csöndes gyerek, nem ütött az apjára. Nem iszós egy cseppet sem. A mi vejünk bizony sokszor tele van. De ha beiszik, utána napokig szava sincsen, úgy szégyelli magát. Sokat elmondom neki: – Fiam, ha jó vagy, a jónál is jobb vagy, de ha bolond, akkor a bolondnál is bolondabb. De azért ő se kibírhatatlan. Az anyjukat kislány kora óta ösmerem, anyám ágán rokon. Igen nagy adósságba estek, oszt megsaj-náltam, idefogadtam a fiát vőnek, így levettem róla a gondot. Jó erős gyerek volt a vejem legénynek is, úgy gondoltam, különb embert nevelek belüle, mint aminő az apja. Mi, hála istennek, jó helyzetben voltunk, nem uzsorára kellett iparkodni, a magunk hasznára dolgoz-tunk. Engem is anyósom nevelt, több időt töltöttem mellette, mint édesanyáméknál, huszonhat esztendeig voltam menyecske. Elég baka-fántos asszony volt, de megtanított dolgozni. Ő parancsolt a család-ban, mert apósom egy kicsit kótyagos volt.

GAZDAASSZONY. Inkább úgy mondja, hogy néha be szokott rúgni!

NÉNIKE. Szerette a bort, hát anyósom volt a gazda.

GAZDAASSZONY. Az én lánykoromban sem volt ez különös dolog. A nagybátyám négy-öt liter bort ivott meg mindennap, tán köllött is

neki, mert az annyit szántott, hogy az fogalom. Nyáron kiment a cseléddel tarlót ugarolni, oszt a harmincöt fokos melegben járt a ló után azon a poros tarlón. Vásári bakancsot húzott, estére mindig kivarasodott a lába. Mezitláb nem mehetett, mert akkor meg a tarló szúrja. Neki ez volt az élete, dolgozni, enni meg inni. Ha a cseléd nem volt ott, az istállóban aludt az állatokkal.

NÉNIKE. Bizony így volt. A priccset fölkötték a gerendára, öregapámé alatt borjúk szunnyadtak. Mondta is mindig, hogy azokat se szereti kevésbé, mint a feleségit. Mert hogyha sok állat van, akkor sok a trágya, és ha sok a trágya, akkor már nem kell a gazdának kétségbeesni.

GAZDAASSZONY. Mi most háromévenként veszünk istállótrágyát, jobban a műtrágya megy. Ugye ami a malacok után marad, az csak ide a kertbe elég. A régi nagy istállókból garázs lett, ha ugyan le nem bontották.

NÉNIKE. Most mindent szétszednek, hogy helye legyen az új háznak, abba teszik a pénzöket. A gazdavidágba kevesen építkeztek, nem álltak elhagyatottan az öreg porták sem. A szüleim házat a nagyanyám szerezte a két gyerekének. Velünk lakott egy gyerektelen nénénk, igen kacifántos asszony. Olyan hétesztendő lehettem, amikor egyszer ösz-szeszólalkoztak édesanyámmal. Édes nénike nagyon verte az asztalt, oszt kiabálta: – Tudd meg, te csak az én cselédem vagy! – Édesapám nem szólt az asszonyok dolgába, engem szólított: – Eredj már el öreganyádér! – Az elgyütt ide, oszt eligazította a nénikét: – Ezt a házat nem neked vettem, hanem mindnyájatoknak! Itt te nem nagyon verheted az asztalt, itt csak egyformán verhetitek! – Igen nagypofájú volt a nénike, nem is köllött az, csak egy szegin legénynek. Az se a szépségéért vette el! Olyan sovány volt, akar a gereblye. Még ezt az urát sem állhatta, merthogy az szegin volt hozzá. Szóba az se maradt el tőle, az is olyan nagypofájú volt. Ha nem jól ment az ének a templomban, odakiáltott a kántornak: – Ha nem tudod, ne fogj hozzá! – Amikor meg a nénike a halálán volt, nagyon megértették egymást, a sógor az utolsó két napon el nem mozdult az ágya mellől. De tudod, miért? Mert a nénike élvezetet hagyott neki. Beiratta a végrendeletibe, hogy a sógor használhatja a vagyonát, amíg él. Ez meg aztán mit csinált? Még egyszer megnősült, özvegyasszonyt vett második feleségnek. No, ez a második asszony igen jó legényfogó volt, mesélte is a sógor: – Amint beértem, rögtön megmosta a lábamat, tette ki a vacsorát, aztán meg

ott volt a vetett ágy. – Hát gondolhatod, hogy meg volt fogva a legény! Az esküvőjüket sose felejttem el. Aszódra mentek el a papho', utána nálunk vacsoráltak, igen csöndes volt mindenki. Amikor mosogattunk a konyhában, sok asszony volt ott, édesanyám meg a másik testvére is. Azt mondja ez az „új” asszony édesanyámnak: – Jaj, lelkem, csak nem betegség ért, hogy olyan szótalan vagy? – Betegség bizony – mondta édesanyám –, mert annyira nem nézhetek rád, akár egy rakás szarra! – Én tizenkét esztendő voltam, de erre úgy emlékszem, mint-ha ma lenne. Hát gondolhatod, milyen kedve volt. Meghalt a néneje, a sógor meg idehoz egy idegent, annak meg annyi esze volt, hogy idegyűtt!!

GAZDAASSZONY. Én sose hallottam, hogy maguknál laktak!

NÉNIKE. Nem is hallhattad, mert nem honosodtak meg nálunk. Hogy elmenjenek innen, az én szüleim vettek nekik házat, de tengersok pénzért! Ez még nem volt minden, mert ugye föld is járt a sógornak. Oszt édesanyámék törvényt tettek, hogy a termést a sógoréknak adják, így a föld nekünk maradhatott. De mire gyűjtögették? Életük végén megszorongatták őket, te is tudod a kuláksorukat.

GAZDAASSZONY. Higgye meg, néni, ma, ha engedély volna rá, akkor se szereznének a népek földet. Akinek szükséges, megveszi azt a pár száz négyszögölt, de többre nem is futná. A házak meg a lagzik mindent elvisznek. Már olyan távoli ágazatból is hivatalosak a lakodalomba, ahonnan valókat az én lánykoromban még rokonnak se vettek. Az este számolgattuk a komaasszonyéknál, hány házhoz megyen a lakodalmas hívogató, és mennyi nyomtatott meghívót kell csináltatni. Hát a komaasszonynak csak az apja részéről harmincon fölül vannak az unokatestvérjei.

[III]

PIACOSOK

[1]

„Bencze Jóska itt, Galgahévízen született,
ismertem jól.
A feleségét Györkön találta, az Aszódi lányt.
Az nagyon szép kis asszony volt!
Tudta gardírozni az urát.
A lányai is erre a világra valók, hát gyarapodtak
ügyesen...”

Ma kevés a kétszázötven teríték egy hévízgyörki lagziban, ötven évvel ezelőtt még a száz is sok lett volna. Pedig a parasztlakodalom nem csupán az utóbbi évtizedekben nőtt a falu erejét meghaladni látszó mulatsággá. Régi leírásokból tudjuk, hogy az utódok kiházásitása minden korban próbára tette a családok teherbírását. Az egykori napszámos vagy kiscgazda lehetőségeihez képest nem hozott kisebb áldozatot egy harminc-negyven személyes lakodalomkor, mint a mai piacos györki, aki négyszáz vendéget fogad az ünnepi sátorban. (Kivált nem, ha azt tekintjük, hogy a század elején többnyire hat-kilenc gyereknek, ma meg legfőljebb kettőnek-háromnak kell „megtenni” a lagzit.)

A lakodalom mindig közösségi demonstráció is volt, és ha korábban az együtt élő és munkálkodó családok összetartását fejezte ki, ma inkább a közös ősök emlékének szól a muzsika. Olyan ellenkező bál ez, amellyel egy bomladozó közösség a maga újrateremtésén fáradozik – a vérségi kapcsolatok szálaiba kapaszkodva. És nem azért sokasodik a násznép évről évre, mert több a lagzira való pénz, hanem mert fogynak a munkában, mindennapi tevékenységben egymásra utalt rokonságok.

Napjainkban a termelő családok nem boldogulhatnak az atyafiság közreműködése nélkül. Századunk elején a földművelés alapja még a „faluméretű” együttműködés volt. A föld mellett kitarató családok között általános a munkában való kölcsönösség, ebben alig játszik szerepet a rokoni kapcsolat. Akinek kocsija, lova volt, győzte a szántást

és a vetést, de a gyalogmunkára (betakarításra, aratásra, szedésre, gyűjtésre) még éves cseléddel sem volt elegendő a család. Szükség szerint fogadták a falusiakat „naptötésre”, akiket – idegeneket, rokonokat egyformán – fogatosmunkával fizettek ki. Az oda-vissza segítés a külön gazdaságban élő rokonságon belül is szokás volt. Még a más családban házas testvérek sem tértek-térhettek el ettől a gyakorlattól. Akkoriban „kölesönbe dolgoztak a népek, nem pénzért”. Persze csak azok a „népek” jártak „naptötésbe”, akik kevesellve a férfiak városi-vasutas fizetését, csekélyke földjüket megtartva a gazdasorba szerettek volna visszatérni. A napszámosságból élő földtelenekkel nem számoltak a falusi gazdaságok, mert azok az uradalomba szerződtek. A gazdák gyalogmunkásai elsősorban a földdel bíró családok asszonyai, gyermekei voltak, a férfiak a nyári nagy munkák idején jelentkeztek.

A férfiakat fő érdekük a városhoz kötötte. A községen átvezető vasút múlt század végi megindulásakor eleinte „beszkárdisták”, vasút-, villamosvasútpálya-építők lettek, de nem alakult ki számottevő pályamunkásréteg. Ezt a foglalkozást tömegesen inkább a szomszédos, gyengébb és kisebb termőföldű Bag férfiai választották (a talpfák közötti zúzott követ bagi könek is nevezik). Huzamosabban csak azok a györkiek maradtak a Beszkártnál, akik elérték a pályamesteri, főpályamesteri rangot. Hetenként egyszer jártak haza, munkarendjük különbözött a falusiétól, a hosszú távollétek kiszakították a családi termelőszervezetből, amely kivonulásuk után is működött – néhány holddal, pár száz négyszögöles, kertészkedésre alkalmas belső telekkel, szőlővel minden család rendelkezett. A század elején még ennyi örökség a férj vagy a feleség ágán mindig jutott.

Az első generációs beszkártos bízott a földben, a parasztgazdaságban. Városi keresetéből gyarapítgatta a kisbirtokot – beszélnek a faluban olyan főpályamesterről, aki négy gyermekének tudott építőanyagot adni esküvői ajándékkul. A „beszkárdista”-fizetésből növekvő birtok megművelése a család dolga lett, a városi alkalmazásban álló családfő hétvégi munkása tulajdon földjének. És hiába hizott a kisbirtok közepes gazdasággá, a férfi nem adta föl a biztos állást – így hát otthoni családfői tisztét kellett föladnia. A század első évtizedére, miután kiesűszott a föld a hűtelen-gondatlan-rosszesillagzatú gazdák kezéből, a visszaszerzett gazdaságot a feleségek – az asszonygazdák – vették birtokukba.

A második generációs beszkártosok (ha jutott is nekik hat-nyolc hold)

nem gyűjtöttek földre, nem számoltak a földműveléssel, mint megélhetési forrással. Fizetésük ritkán élesztgette a gazdálkodást. Segítségük, hozzájárulásuk nélkül bajlódott a család.

„Édesapám tizennégy-tizenöt éves korában már Pestre járt a Beszárkóhoz, soha nem dolgozott ő idehaza. Hogy nyugdíjba ment, most tanult meg dolgozni a földbe. Nagyon érdekes alkat volt, a mai napig nem tudom megérteni a kétféleségét. A munkahelyén nagyon megbecsülték, szerették, egész vágányeseréket irányított egyedül. Ott értett mindenhez, itthon meg könnyelmű és megbízhatatlan volt.

Amikor jött haza szombaton este, mindig leszállt Bagon a vonatról, ott két kocsmá is volt, igen nagy pénzbe kártyáztak, sokszor ott hagyta a fizetésit. Nem volt iszós ember, de a kártyának nem tudott ellentállni. Még én is emlékszem rá, hányszor megfogadta, hogy igyekszik majd, megváltozik majd, mégis amikor elérkezett a legközelebbi fizetés, megintcsak úgy volt. Na nem mindig ment el az egész pénze, tudom, egyszer örültünk, hogy no, most milyen szépen hozott! Aztán megtaláltuk a kutyanyelvet a zsebibe, láttuk, hogy csak a fele fizetés jutott mincünk.

Pedig olyan rossz helyzetbe voltunk, akár a zsellérek, és talán mondhatom, éppen édesapám miatt. Anyai nagyanyám igen nagy természetű asszony volt, és velünk nemtörődöm lett, mert apámat a kedve ellen választotta édesanyám. Nagyanyámnak sok jószágja, földje volt, és minden a maga gondjára – nagyapám korán meghalt. Majd tíz esztendőn hányódtunk, a lakásunk évekig idegenek házában volt. Hát látta az én anyám, hogy csak a maga erejére számíthat, s hogy szabaduljon a házbértől, házat kell építsen. Kölcsönt vett fel a rá kinéző apai örökség terhére.

Úgy képzelje, hogy a nagyanyám meg se tekintette a mi házunkat, pedig ott állt a kertje végibe. Édesanyám az építőmesterrel napszámost is fogadott, mert édesapámra még a házépítésben sem számíthatott. Nagyanyám halála után földünk meg állatjaink is lettek, de csak mi, gyerekek küzdöttünk odahaza édesanyámmal. Tudom, egyszer kérte édesapámat, hogy itasson meg, az meg olyan káromkodva, mérgesen jött be, mert az a kis éves-másfél éves bikaborjúnk valósággal nekiment – hát nem ismerték az állatok!

Ha itthon volt vasárnap, néha hívott segítséget, hogy a rétet lekaszálják, de mi gyűjtöttünk, rakodtuk a kocsit, tehenekkel hordtuk haza a szénát. Volt, hogy elszaladtak, egyszer még az árokba is fordultunk. Nagyon sokszor eszembe van, hogy nagy zivatarok elől mentettük a

búzát meg a szénát, igyekeztünk, hogy no, majd ráhúzzuk a ponyvát. Birtam is, meg nem is. A szél kikapta a kezemből. Megint kezdtek előlről édesanyámmal. Mentünk a létrára föl, vittük a ponyvát. Mi tényleg úgy nőttünk föl, hogy nekünk minden munkában részt kellett venni...”

Mire jutottak ezek a gazdátlan családok asszony- és gyerekmunkával? Férfi- és igáselő híján aligha élhettek meg a szűk határú szántó-föld gabonajövedelméből. Ha gazdálányok érdemes földörökség nélkül lettek kényszerű asszonygazdák, szüleik példáját a kis területen csak a kertészkedésben, piacolásban tudták követni, ehhez igazították a kistermelést és a családi munkamegosztást. Eleinte hátikosárral, gyalogosan jártak Aszódra, ahol ugyan keveset, de gyorsan lehetett árulni. A házikertet még nem állították be piacos növénynek, csak a zöldség fölöslegével kereskedtek, leggyakrabban szőlővel, gyümölcs-csel és tejtermékkel. Sok gyerek lány indult hajnalonta aszódi tisztviselőházakhoz a friss fejéssel.

Aszód, Gödöllő, a két közeli város volt az úticél, Pestre nem pályáztak – a hátan elvihető harminc-ötven kiló a fővárosból kevesebbet hozott –, a vonatköltség jócskán apasztotta volna a jövedelmet. Lóval, kocsival könnyebbnek tetszett, de az asszonyok ritkán vállalkoztak egyedül istállózásra. Az már inkább előfordult, hogy két asszonygazda (testvér, sógorné vagy komaasszony) összefogott, és közösen abrakolt, gondozott egy-egy lovacskát. Viszont lehetett kocsis a jobb módú asszony legénysorba lépő fia.

„1911-ben, 64 éves korában halt meg a nagyapa. Pontosan emlékszem, hogyan volt, mert éppen kukoricát vetettünk. Ő rám bízta, mondta, eredj fiam, kerülj egyet. Ő közben lefeküdt a kocsi mellé, és alaposan megfázott. A tüdőgyulladás két hét alatt elvitte. Gondolja el, rám maradt minden, tizenkét éves fejemre. A nagymama, nyugodjon békében, azt mondogatta: édes fiam, nem adunk el semmit. Volt két tehén meg egy ló.

Egy nagygazda volt a szomszédunk, amazzal fogtunk össze, velük mentem szántani. A szüle mindig azt mondta, vigyétek, hagy tanuljon. Hét-nyolc holdból éldégtünk hárman, a nagymama, a húgom meg én, de az ilyen kisparasztok semmire se mentek, ha mellőzték a piacot. Az én nagymamám nagy konyhakertész volt, zöldséget, burgonyát, borsót termeltünk. Gödöllőre jártunk hátikosárral, a nagyapa életében is elég gyakoriak voltunk ott, már ismertek a vevők. Ez talán

1915-ig tartott. Eleibe mindig pontos utasítást adott a nagymama. Emlékszem, egyszer egy hátikosár meggyel készülödtünk, és én kérdeztem a szülét: hogy adjam kilóját? Megmondta, én azt szigorúan vettem, és mert nem adtak annyit érte, hazacipeltem, tessék elképzelni. Aszódon leszálltam a vonatról, oszt jöttem erre keresztül a réten. A szüle látja, hogy cipelek.

– Mit cipelsz? – kérdi.

– Meggyet.

– Miért?

– Hát mert nem vitték annyit, amennyit maga mondott.

Pedig nekem, gyerekek nehez volt még az a meggy, tudom, begörnyedtem odafele meg visszafele is. De még egyszer nem jártam így. A nagymamámnak koraülös tyúkjai szoktak lenni. Korán keltek a csibék, úgyhogy pünkösdre már vittünk csibét a húgommal. Akkorra eszesebb lettem. Nagyon sokan vitték, ezért többet kértem, mint amennyit a szüle mondott.

– Misa – szolt rám a húgom –, a szüle nem ennyiért mondta!

Mire süldő-, kamaszkorba értünk, a húgommal már az tetszett nekünk, hogy menjünk mi is Újpestre, innen sokan jártak be kocsival. Volt két lovunk, a húgommal kigazdálkodtuk. Fogtuk magunkat, fölpackoltunk, szombaton elmentünk. Újpesten voltak ilyen beszállócsárdák, volt vagy négy, akkor oda beszálltunk, oszt onnan hajnalba fogtunk be, és mentünk a piacra.”

A föld mellett kitartó, szerencsés gazdák gyarapodása példa volt rá, hogy sikerre vihet a piacozás. Hévízgyörkön a ma is lakos *Kustra család* őse, Kustra János 1736-ban kétökrös szekérrel hordott káposztát Pestre. Harminc év múlva már hat ökröt és négy lovat mondhatott magáénak, az elsőrendű másfél telkes jobbágyokhoz tartozott. Eközben persze szaporodott a család, s az egyetlen örökös fiú, Kustra Márton maradt első gazda, a másik két fiú, János és György mindössze fél-fél telket tudott szerezni. A 19. századra több, egymással a rokonságot sem számon tartó Kustra-ágazat élt Györkön, különböző birtokosi rangban. A huszadik század elején élen álló bíró és beszkártos, nagy gazdaságot férfi nélkül irányító asszony és vagyonát kocsmában elmulató hűtlen gazda is akadt közöttük – a falu számára érvényes, tehát követendő mintát az igyekvő Kustrák adták. Például az a *Kustra Mihály*, aki a múlt század végén tizenkét-tizennégy holddal indult, gyümölcsöt és zöldséget hordott Pestre, lovas kocsiról káposztát árult

a zöldséget nem termesztő községek főutcáján – az 1920-as években három gyermekét módos gazdának indíthatta. *Mihály* nevű *fiára* huszonkét hold jutott, ő szívesen és sikerrel gazdálkodott az örökségből.

„Egyik papunk azt mondta apámnak:

– Engedje a Miskát fölsőbb iskolába!

Szerettek a tanítóim, mert jó kedvvel tanultam. De én szerettem a gazdaságot meg a lovakat is. Apám öregedett, kellett az erő, ezért ő úgy mondta:

– Inkább kocsisom legyen!

Gyerekkoromban löcsös kocsin jártunk Újpestre. Az elsőt apám kézen vette, majd csináltattunk a javítóban korszerűbbet. Később az sem felelt meg, gumis kerekű kellett.

Engem apám és anyám is tanított. Lehettem vagy tizennégy éves, amikor először vitt édesanyám piacra. Mogyoród, Fót, Palota, Újpest volt az útvonalunk, Mogyoródon álltunk meg etetni. Ha zöme volt a piacnak, délután négy-öt órakor indultunk, így őszi időbe hat-hét órákor. Hogy jó helyet fogjunk, a piacon vártuk meg a hajnalt. A kocsi farába dőltünk le.

– Szegény parasztok – mondogatták a pestiek, ahogyan jöttek arra, de én bírtam egészséggel, nem volt érdekes, hogy éjjelt nappallá teszek. Sok volt a tulajdon, és én nem engedtem semmit elhagyatottan. Aki csak a kertekben termelt, az nem tudott hat-nyolc mázsát fölpackolni egy-egy piacnapra, nekünk összejött, mert a szántón is engedtünk helyet a zöldségnek. A mák, a karfiol és nagyon nagy mennyiségben a hagyma ment, egy-másfél holdon borsó termett. Uborkára a konzervgyárral szerződünk, de nekünk is, mint a legtöbb györkinek, sokáig a szőlő, cseresznye, szilva, barack volt a legpiacosabb áru. Nyáron, mikor már takarmánnyal is kereskedtem, hetenként kétszer mentünk. Télen ritkábban, mert kevés volt a téli holmi, a burgonya, a baromfi, az aszalt szilva. Sokszor nagy hóba hajtottam a lovakat, vittük a lapátot meg a söprűt, le-lekászálódunk, hogy utat ássunk magunknak. Ha jó árat tudtunk elérni, nyáron hatvan-hetven pengőt is hazavittünk egy napon, persze abból még ki is adtunk valamit. Mert patkó köllött, a kocsinál szakadás volt, de hát ilyeneket nem számoltunk, mert ha annyira fölszámolja az ember a dolgát, akkor nem érdemes élni...”

A TYÚKKOPASZTÁS
- NŐI MUNKA

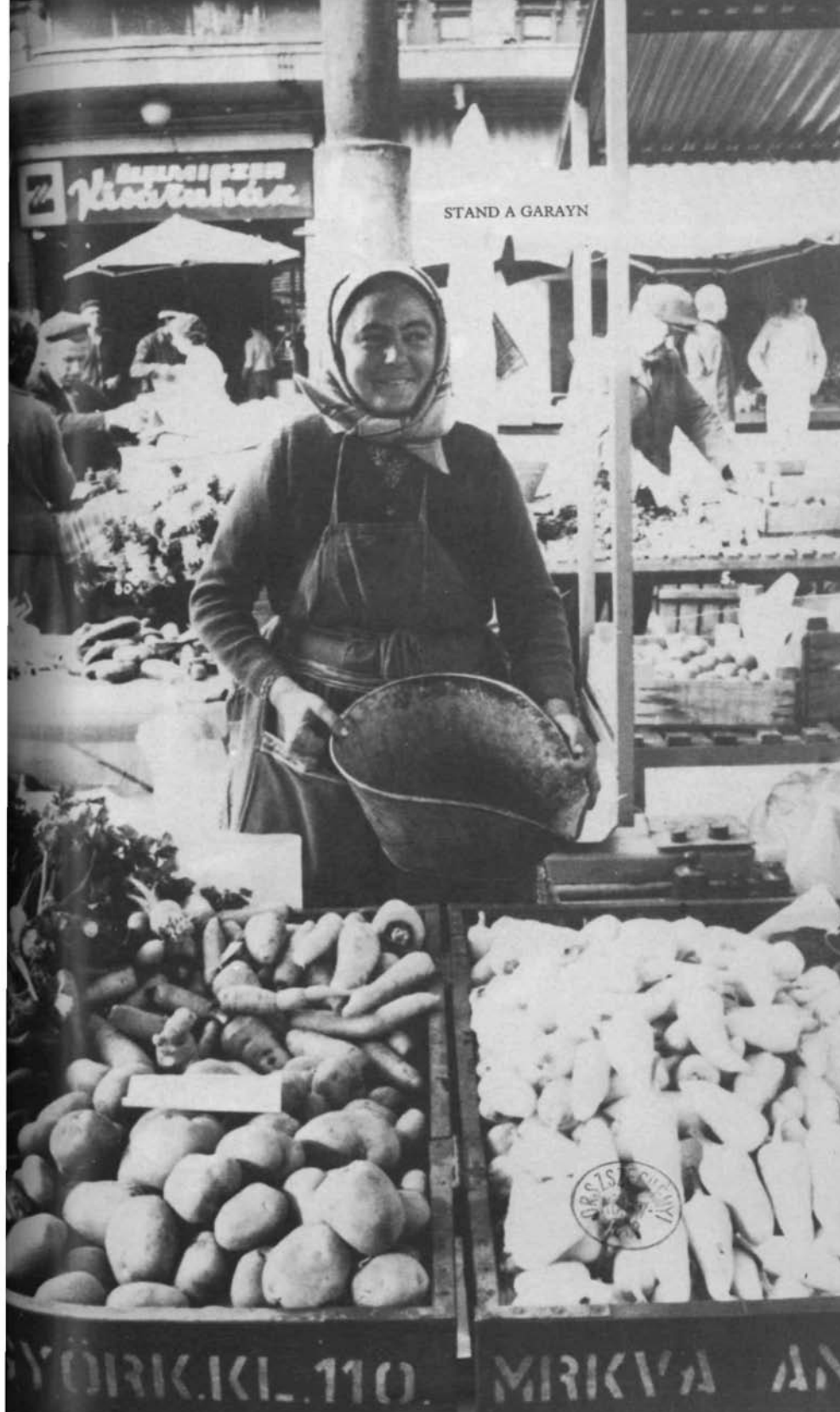

HA A FÉRFIAK ÖSSZEFÓGNAK

STAND A GARAYN

YÖRK.KL.110.

MIRKVA AN

KIÉ AZ ELSŐBBSEG

ÉPÜL A VENDÉGFOGADÓ SÁTOR - EZ FÉRFIMUNKA

HAZAFELÉ A „CSESZ-BANDA” KISÉR

Az asszonygazdák vállalkozókedvét egyként élesztgette a nagygazdák és a jó gazdaságból kicsöppent, ám törekvő férfiak piaci sikere. Azoké, akik kis földjüket nem a termelés jövedelméből, hanem a (sokszor engedély nélküli) kereskedésből gyarapították – a tehetetlenebbek, a piacra nem járók árujából pénzeltek. Bár a fő cél mindig a földszerzés volt, többet ért, mert több hasznot hajtott egy jó lovasfogat, amivel elvihették maguk a kertben vagy a máséban termett zöldséget. Az 1910-es, 20-as években számos nincstelen parasztot egyetlen lova közepes birtokhoz segített. A szabad mozgás és szállítási lehetőség minden időben feltétele volt az eredményes piacozásnak. A jobbágykorban az összeírók még följegyezték uzsorás ökröket, mit kölcsönbe használtak a rászorulóknak, de a századfordulón már kamatra sem akadt kölcsönfogat.

A piacolókedv a harmincas évek elején megélénkül, amikor a faluból elpályázó férfibanda a Beszkárt után a MÁV-hoz szegődik – így olcsó jegyhez, egyúttal fuvarhoz jut a család. Megjelennek a hátikosaras györkiek a fővárosi piacokon. Legtöbben a Keleti pályaudvar környékén, a Garayn, a Telekin, a Halleron kötnek ki. A vasutasságra váltás után szembeszökő a föllendülés: az Aszódtól elpártolt asszonyok többet árultak Budapesten, és megint számolhattak némi férfigeiséggel. Sok vasutas kötötte föl a zöldséggel, gyümölccsel teli hátikosarat. Mások kannás tejet hordtak a vonaton „kész helyekre” (megrendelésre). A vasutasszolgálat nem csupán a hétvégéket hagyta szabadon, az úgynevezett „fordás” (fordító) rendszer tizenkét óra munka után huszonnégy óra pihenőt adott. Ez a munkarend engedett időt földművelésre, így a férfi a családi gazdaságnak többszörös „besegítője” lett. Családfői tisztre amúgy is csak akkor pályázhatott volna, ha a gyarapított birtok műveléséért érdemes lett volna ott hagynia a vasutasságot. A visszatérés nem volt általános, nem is mindig vezetett a férfi családi-falusi rehabilitációjához.

Már álmosan gunnyaszt a golya az öregtemplom omladozó tornyán, amikor Bencze Józsefné hazatér a földekről. Egyedül él tornácos parasztportáján, otthon ráérősen tesz-vesz, csak a kertekben volt sietős a dolog. Szemesedik a borsó, hol egyik, hol másik asszonylányá-

nak segít a szedésben. Magányos özvegyasszony, mégsem elhagyatott. Öt gyermeket nevelt föl. Csak egyetlen fia költözött el a faluból (a közeli Zsámbokra), négy lányából Györkön lett gazdálkodó asszony. Háztáji földjén maga is termel, áruját a lányai viszik be a pesti piacra.

Az 1909-ben született Benczéné (Aszódi Borbála) vasutas rokon-ságból emelkedett gazdarangra a harmincas években. Ehhez vajmi kevéssé járult a földörökség, előrehaladását a piacozás és a vasutasság, majd a vasutasságot odahagyó férje segítette.

„A mama apja vasutas volt. Nem mondták ugyan zsellérnek, de nem lehetett egy családot kitartani az ő földcskéjéből. Képzelteri, mennyi volt neki, ha édesanyám egy holdat jussolt. A mama testvérei mind bejártak, egy se lett földműves. Mihály a gödöllői bíróságon irattáros, a Pali meg kézbesítő egy budai bíróságon – mondtuk is mindég, hogy az iskolában nem volt jó tanuló, oszt mégis hogy fölkerült. János és Gábor a Beszkárttól ment nyugdíjba, Julisnak az ura ugyanúgy, Mari meg a Boris néném vasutashoz ment férjhez.

A mama gazdahelyre került menyecskének, mégis vasutasfeleség lett. Az apai nagyapámnak a Hévízi úton volt földje, két lóval dolgozgatott. Akkor a káposzta volt a minden, ősszel meg télen kocsiszám hordták a piacra, a nagyapa is foglalkozott vele. Míg széjjel nem szakadt a család, öt gyereke segédkezett, aztán ahogyan feleségesek lettek a fiúk, elhagyogatták a portát, megszegényült a gazdaság. Mi is csak addig voltunk velek, még én iskolába jártam, édesapámék aztán Tószögön vettek egy házat, de oda minden örökség nélkül mentünk. A nagyapa visszatartotta a földet, így aztán mindenik testvér gyöngén kezdett. A Pali bácsi élete végéig vasutas volt, Teréz néninek vasutas ura lett, Mihály és Mátyás olyan helyre ment vőnek, hogy idehaza, a földben maradhatott. Gábor bácsi ment apámmal a vasúthoz. Benünket még az lendített egy kicsikét, hogy Gábor bácsi itt volt a szomszédban. Tartott egy lovacskát, azt mi is használtuk, összefogtunk apámnak ezzel az öccsével. Mikor emez ment a vasúthoz, a másik hajtotta a kocsit, mikor emez megjött a szolgálatból, az ült föl a bakra. Gondolhatja, milyen semmi termelést vihettünk.

Huszonötbe került ide az én uram, aztán kezdtünk haladozni. Neki anyai örökség járt, olyan három és fél hold Galgahévízen, meg belsőségek, aztán egy darab szőlő, de azt, hogy messzire esett, eladtuk. Mindjárt lett helyette másik, több mint egy hold. Közös munkálkodá-

sunk kezdetibe sok földet pereltek, mi veszegettünk belőle. Az uram, Jóska is a vasúthoz járt, de nem sokáig, mert a mama azt mondta: – Nézd, ez így nem mén, föl köll hagyni a bejárással. Apa ne vesse már el a vasutat, annak több a nyugdíjas éve, te meg csak most mentél oda. Aztán a föld is a tied, te maradj idehaza.

Ahogy a Jóska itthon maradt, jobban előrehaladoztunk.

Dombos réteket vettünk, fölszántottuk, abba borsót tettünk, szereztünk belsőséget, azon is indítottuk a termelést. Mi sok földet összeveszegettünk, nem mondom, hogy nagy darabokat, de mindég megnéztük, ha hallottunk eladót. Annyi pénz volt, hogy leelőzzük, és kaptunk rá haladékot a hitelszövetkezetben, mert nem voltunk olyanok, hogy csak fölszedjük a pénzt, oszt nem fizetjük vissza. Ha valaki iparkodott, megtakarította azt a kis pénzt, az mindenkor birt egy kicsikét haladni.

Amig egy lovunk volt, csak Gödöllőre jártunk. Vittem túrót, tejfölt, oszt szerettek, mert tiszta voltam, még a ruházatomra is ügyeltem, nehogy megutáljanak. A kocsiderékba szilvát öntöttünk, az volt a legkapósabb. Ez nem sokáig tartott, mert másodéven az egy lóhoz hamar-hamar vettünk egy másikat, aztán meg egy viseltes stráfkocsit. Később a javítóban csináltattunk egy tipp-topp laposkocsit, a frontkor vitték el, az uram majdnem hajba-halálba ment érte. Az igen nagy szerencsém volt, hogy ő is nagyon benne volt, szeretett dolgozni. Neki nem ártott a hideg, a meleg, a por meg az eső se, nem húzódozott el semmi munka elől. Ellentét nem volt miközöttünk soha. Már a téeszidőkben mondogatta sokat: »Te ugyan jó agronómus lettél volna!« – de nem veszekedésképpen, mert ha azt mondtam, hogy most ide vagy oda menjünk, nem zúgolódott soha. Ugye a határba voltunk mindnyájan, láttuk, mit kell elvégezni.

Édesapámmal sokkal nehezebb volt. Míg lány voltam, semmit nem dolgozott a földbe, hát persze alig is volt mibe. Azzal segített, hogy hurcolta be a tejet Pestre. Olyan komót ember volt, nem lehetett vele veszekedni, meg parancsolni se neki, azt végezte el, amihez szíves volt. Nagyon szerette az állatokat, sokszor ő etetett. Nyulak, ludak, malacok, tehenek voltak, azokkal foglalkozott. Kifele sose jött velünk, palántázáskor, kapáláskor, de aratáskor, gyűjtéskor se. Az egy zsák búzát nem vett a vállára, egy rend szénát ki nem kaszált. Néha elment kocsival, hozott egy keves, egy kocsiderék fűvet az állatoknak, és kész. Öregebb korba a szőlőbe dolgoztatott. Egyszer a mama odacsatlako-

zott hozzá, oszt mondta neki: – Hallod-e! Csinálok egy kis permetlét, szórjad mán ki. Jóska nem birta befejezni a permetezést. – Még szólni se szólt rá semmit. Egy világér nem csinálta volna meg. Hát ezzel a munkájával kellett megelégedni. Apa és mama rám hagyott mindent, mondhatom. Úgy tettek, hogy hát tied a gazdaság, te igazítsd a dolgokat.

Akkor már több helyen vettünk földet, termelhettünk búzát, kukoricát, mindenféle apróságot. A hatvani konzervgyárnak paradicsomot, uborkát szállítottunk, aztán rákaptunk a dinnyére. A hévízi rokonság meg a földszomszédság csinált hozzá kedvet, mert a hévíziek nagyon ráhasaltak a dinnyére. Szezonban két pár fogatot is beállítottak. Úgy, hogy az egyik benn volt a piacon, a másikkal hajtottak elejbe. Mi itt a györki vasútnál, fönn a dombon fogtunk bele, ugye család volt elég, hogy őrizhesse. Csináltunk zsúpgunyecokat eső ellen meg éjszakára, mikor a férjem ment ki. Ültetéskor mindig azt mondták a hévíziek: olyan helyre tegyék, ahol még sose volt.

Az apróságnak is jó lett volna, ha minden évben pihent földbe tesszük, de mi nem tudtunk váltogatni. A nagygazdák, akiknek nagyobb káposztáskertjük, belsőségük volt, megtették azt, hogy a zöldség helyébe három éven át lucernát vetettek. Azután nagyon is szépen termett nekik a zöldség. Tanulgattunk egymástól, amit lehetett.

Hévízgyörkre nősült egy főtí ember, Fekete Jánosnak nevezték, affajta korú volt, mint édesanyám. Magas, hajlott, száraz ember. Ugye Fót mindég hirneves volt a szép paradicsomról, és amikor ez a Fekete a falunkba jött, sokan kérdeztünk tőle. A mai napig is úgy tesszük, ahogy ő tanácsolta. Azt mondta, hogy estefelé ültessük a palántát, vagy amikor esik az eső. Az se baj, mondogatta, ha hét nap is süt az égen, csak be legyen iszapolva. Az egyik gödrölte, a másik már nyomta is bele a palántát. Azonnal locsoltuk, aztán leterítettük száraz homokkal, nehogy megcserepesedjen, hogy benne maradjon a nedvesség.

Kedvem szerint én mindég a határban lettem volna, de a mamának sok volt az otthoni dolog, egyre hajtogatta: – Nem maradok én idehaza. Nyugodtabban vagyok, ha kimegyek kapálni.

Mert főzni kellett a nagy családnak, a mindennaposoknak, a napszamosoknak, és még ellátni az állatokat, a karonülő gyerek külön gondot csinált. Ötöt neveltem föl, befogtam őket idejekorán. Kisebb korban a tehenekre, libákra vigyáztak, csöszködtek a dinnyeföldön, szecskázta a jószágoknak, aztán ott voltak a szedésnél, árultak a piacon. A négy

lányom hamar bekapcsolódott a piacba. A legidősebbnek sok apró testvére miatt kellett menni az apjával, én nem hagyhattam el a kicsinyeket a piac végét.

Szezonban, amikor a sok portéka miatt napos piacosok lettünk, engem lefoglalt a szedés irányítása, a csomagok összekészítése, hát mentek a kisebb lányok is árulni. Nagyon ésen köllött lennem, hogy mire a kocsí visszatér egy fordulóról, már pakolhassák föl a következő szedést. Ilyen hajsza csak a borsó, a paradicsom meg a gyümölcs idejibe volt. Ha hetenkint mentünk, én szerettem járni. Napvilágon indultunk, sokszor harminc kocsí is zötykölődött a kövesúton. Ha Garayra készültünk, Nagy-Pestnek mentünk, Kerepes felé, a faluvégi kocsmánál itattunk, etettünk. Újpestre menet Mogyoród volt a megállónk. A piacot nem győzhette egy asszony, mint mostanában. A bolnoki parton az emberek gyalog ballagtak, mert menet közben rosszelkek, csavargófélék le-leemelgettek ezt-azt a kocsí farából. Az árulásnál is sok szem köllött, hogy meg ne károsodjunk.

Ha úgy hozta a szükség, helyettesíteni tudtak a lányaim mindenben, mire menyecskesorba értek, kitanítottam őket. Jó módot szántam nekik, benne is vannak, bár jószágot, földet nem adhattam. Pedig nem hátrafele mentünk, mint a rák, hanem előre. Mindég mondogattuk, hogy majd jó lesz a gyerekeknek, aztán mégis megkaptam én az egyik vejemtől, hogy én semmit sem adtam. Mondtam:

– Sajnálom, hogy nem nyújtottam semmit, pedig a kezem nem volt összetéve. Amikor más dolgozott, az enyim is dologra állt, de hát elvitt a téész mindent. Mit csináljak?”

A huszadik század második harmadára többségre jutnak a vasutas-selgítséggel megerősödő asszonygazdaságok, termelési módjuk és munkaszervezetük jellemző lesz az egész falura. Az asszonyvezetés születése idején a vasutasfeleségek elsősorban technikát vettek át az előttük járóktól, és tíz-tizenöt esztendő múltán technikát adtak vissza – olyan termelési formákat és munkarendet, amely a réginek (az átvettnek) asszonygazdasági változata volt. Követték a főállású gazdákat abban, hogy beltelkeken, káposztáskertekben piacos zöldséget honosítottak, viszont ők hozták szokásba kis darab szántók (szórvány földek) veteményezését. A zöldség eluralkodása megváltoztatta a föld-szerzés irányát. A jó gazdák korábban (nem számolva a távolsággal)

jó minőségű, tizenhat-tizennyolc aranykoronás szántókkal igyekeztek gyarapítani a birtokot. Az asszonyok földügyleteit egyéb racionális szempontok mozgatták, a talajerőt másodlagosnak vették. Megnőtt a közeli földek ázsíója – ezeket kocsi-ló nélkül is gyorsan elérhették-művelhették. Gazdára letek a szétszabdalt örökségföldek egy-két holdas darabjai, legnagyobb keletje a belteleknek lett. E fordulat előtt a tizenöt-húsz holdas gazdasághoz legföljebb egyholdas káposztáskert járult. A harmincas években duplájára nőtt a zöldségtermő belsőség. Egy-egy gazdaság megítélésekor a fő kérdés, hogy milyen messze van a földje.

A hagyományos gazdaság piacos áruja a káposzta mellett a gyümölcs – majd minden család birtokol pár száz négyszögöl szőlőt. Még a földtelen újházások első közös célja is a szőlő – ebből lehet pénzelni („tódítani” a napszámos-, vasutaskeresethez), és elindítani valami kis gazdálkodást. Az asszonygazdák a helyi szokást követve alapnak, kiindulásnak tekintették a gyümölcsfákkal teli szőlőt, de már a tökesorok közét a zöldségnek adták; babbal, burgonyával ültették be. Csak gyümölcsből nem élhettek meg, hát azzal egyenrangú piacos áruvá emelték a zöldséget. A nagygazdák nemigen bajlódtak az eladással, a termés túlnyomó részét nagy tételekben szállították a kereskedőknek. Az asszonygazdák a kis tulajdon miatt erre nem törekedhettek – ha egész területüket kocsikáposztákra szánják, a rossz idő vagy a túlkínálat miatt kiesett bevételt nincs honnan, miből pótolni. Inkább sokfélét, mint sokat termeltek, és különként mérték ki a vevőknek. Gyakrabban is jártak piacra, így jobban igazíthatták a kereslethez a kínálatot.

Kire milyen dolog jutott ebben a megújult gazdaságban? Eleddig a család jóléte a szántó-vető, kocsihajtó, a (nagy)jószágokat gondozó férfin állott. A háztartásvezető, háziiparüző, kisjószág tartó, kapálgató és konyhakertész asszonyoknak kisegítő szerep jutott (ha mégis ő viselte az „embersapkát”, az vérmérsékletének és nem munkája becsületének volt tulajdonítható). A terebélyesedő konyhakert növekvő piaci hasznával a családi megélhetés alapja lett, az asszony pedig kisegítőből előmunkás. Kezdetben a férfi tapasztalatlanabb volt, a zöldség természetét a konyhát szolgáló kiskertből az asszony ismerte, ezért kerülhetett az ő kezébe (akár gazda, akár vasutas volt a férj) a termelés irányítása és szervezése. Többet és jobban pénzelt a piacon, hiszen a kiskert fölöslegének kiárulásakor jártasságot szerzett.

Milyen feladatokat kellett fölvállalnia az új körülmények között?

A kertészeti apróság a hagyományosnál több munkáskezet kívánt, s a sűrűbben adódó tennivalókhoz tagoltabban, egyes növényeknél napokra meg kellett szervezni a munkaelosztást. A nagygazda az aratáshoz, gyűjtéshez kivárhatta a beszédkáros segítőket szabad hétvégéjéig, de például ha az uborkát egy nappal később szedik le a kelleténél, túlnőhet a kívánatos méreten, és lejjebb száll az ára. Az asszony biztonssággal döntött abban, hogy mikor mennyi napszámot fogadjanak, s ellátásukra hogyan futja a bevételből. (Egy-egy gazdahely népszerűségét növelte a napszámok, „naptötésbe” járók között, ha a gazdaasszony például faluszerre híres „keletteket” – kelt tésztát – sütött.) A gyermeknevelés sem maradt a régi kerékvágásban; az alkalmi „szaladj ide-szaladj oda” megbízásokat a kertművelésben való rendszeres részvétel váltotta föl. A gyerekek kora és fizikumuk kevésbé korlátozta a munkaválasztást. Az aratást, marokszedést, a fogathajtást a tizenkét évesnél fiatalabb ritkán bírja, hanem borsót, paradicsomot szedni a nyolcéves is tud. A munkaigényes üzemben sokat ért az ingyenes gyerekmunkás – napszámot takaríthatott meg a család. Az asszonyok a napszámok jellegű munka kiadásában nem tettek különbséget a lányok és a fiúk között. A jövőre, a felnőttkorra, nemekre szabott megbízásokkal készítették föl.

Milyen tennivaló maradt a férfiakra? Az eredményes piacozáshoz nélkülözhetetlen az állatgondozás és a fogathajtás. A szántó-vető gazda a gabonával együtt mellékszereplője lett a györki piacos gazdaságnak; a gabona a maguk kenyerére, az egykor irányadó földműves-fuvarosságra kellett.

A piacgazdaságok irányítását elsőként a vasutascsaládokban vették át az asszonyok, és ők alakították a termelési és családi munkaszervezetet. Gazdálkodási sikerük bizonyította a falunak, hogy az új rendet érdemes átvenni, mert hamarabb teremt gazdagságot, mint a régi. Ezért válhatott faluszerre általánossá az asszonygazdaságok termelési-értékesítési szokása, családi munkaszervezete.

[2]

*„– Halál a feketézőkre! – kajbálták ránk a legények,
amikor leszálltunk a Keletibe.*

– Anyád is köztünk van! – vetettük vissza.

Már a kalauz is úgy hitt minket, hogy a kis feketézők.

Mulatságra ment az egész,

mert nem voltunk mi feketézők, jártunk Pestre a pénzért.

Már kicsiny korunkban

belénk oltották, hogy piac nélkül nem lehet létezni.”

Manapság persze nem minden györki a piacról él, de a régi gyökerű rokonságok mindegyikében találni ügyes termelőt, egyikben többet, a másokban kevesebbet. Bajos az első sorrendjét látni; a szabad piaci forgalomról nem készül följegyzés, s az elbeszéléseket sokféle elfogultság szövi át. Ha a falu piacolása kerül szóba, a helybeliek mintha röstellnék a dolgot, ezért általában a valóságosnál alacsonyabbnak látják (vallják) a piacjövedelmet, kevesebbnek a piacos családot, rosszabbnak a földet és a termelés körülményeit.

A parasztembert évszázados tapasztalata tanította meg arra, hogy titkolja valóságos gazdasági állapotát. Ha bárki idegen tájékozódni akart vagyoni helyzetéről, bizonyos volt abban, hogy a kérdezősködés eredménye új fizetnivaló – adó – lesz. Kiváló gazdálkodási tudományukkal és jövedelmükkel legföljebb egymás között dicsekedtek. Harminc évvel a kulákvilág megszűnése után óvatosan beszélnek egykori holdjaik (és mai négyszögöleik) számáról, és csak a szegényebbek „vallanak” az akkor beadásra kötelezett termények mennyiségéről. A mai jó gazdák készséggel mutatják meg kertjeiket, piaci standjukon kiterített portékájukat, és szinte fillérnyi pontossággal elősorolják a vetni való magvak árát, a tavalyi vagy a tíz évvel ezelőtti burgonyaárakat, a termelési kiadás és bevétel arányáról szólva viszont „ösztönös” gazdálkodást emlegetnek, amelyhez szükségtelen bármiféle költségvetés. Előzetes számítások nélkül is „tudják”, hogy egy adott szezonban

érdemesebb lesz burgonyát, mint hagymát termelni. Tudni való, hogy nem „ösztönös” gazdálkodásra utal a kiadás-bevétel mértékében való tájékozatlanság, hanem a maguk gazdaságának, jövedelmének mérhetetlenségét szolgáló ösztönös védekezésre.

Az egész falu termelési múltjának, jelenének és jövőjének értékelésekor nem ez a régi ösztön, hanem – ha úgy tetszik – „ideologikus” szempont uralkodik. A györkiek érdekviszonyok, pártállás és társadalmi státus szerint különbözőképpen beszélnek a piacosélet körülményeiről és lehetőségeiről.

A *nagypiacos* a nem rokon piacosok teljesítményét alulbecsüli – a maga rangját a rokonok fölbecsülésével minősíti.

A *kispiacos* szerint (ha sikertelen a munkája) már mindenki visszakozik a termeléstől, lehanyaglóban a piacosélet, de ha éppen alapozza piacra termelő gazdaságát, általános föllendülésről beszél.

A *nem piacos* igyekszik kívülálló lenni. Ez ritkán sikerülhet, mert alig akad piacos rokonság nélküli család. Ha *értelmiségi* vagy *tisztviselő* ítélkezik, „elnézi” kistermelő rokonainak a gürcölés bűnét, de a többieket etikai és politikai meggondolásokból szinte kötelességszerűen elmarasztalja. Ezzel mintegy bizonyítja a maga elpártolásának erkölcsi igazát. A *bejáró munkás* nem piacos a piacolás megszűnését jósolja, hiszen többet ér a fix fizetés és a fix munkaidő (no meg az egészség) az örökös élenállást követelő kertészkedésnél.

Hévízgyörkön elsősorban a több nemzedéken át termelő családok huszadik századi életével ismerkedtem. Annak ellenére, hogy több nagypiacossal és kevesebb nem piacossal beszélgettem, lehetetlen volt megbízható adatokat gyűjtenem a piacolásról és a kertészkedésről. Még a közelmúltról és a jelenről sem egybevágoak a tudomások. A közösség törvényei alatt élő egyén legszívesebben a maga sorsát, tevékenységét vallja jellemzőnek.

A vasutaslány, aki tejet hordott az aszódi tisztviselőházakhoz, a húszas évekből még a „kocsikáposztás” gazdák létezését is kétségbe vonja, úgy tudja, hogy csak asszonyok batyuztak néha-néha szilvával, szőlővel Aszódra. Ugyanerről az időről a húszholdas gazda fia azt mondja, hogy minden valamirevaló györki zsákszám cipelte a krumpelit, a hagymát, a zöldséget „kész helyekre”, újpesti családok megrendelésére. A harmincas években vágányokat építő apa lánya a konyhakert fölöslegének kiárulását látja általánosnak, egy közepes birtokba született kortársa pedig családonként két piacos fogatról beszél. Az

állattartó nagygazda úgy véli, hogy a két világháború között minden tejből és zöldségből élt, a harmincholdas kertészkedő szerint akine csak egy lovacskája volt, az már a piacnak hajtotta. Annak a családnak a lánya, amelyik földje jó részét okszerű művelés helyett bérbe adott tiszta búzáért, még a negyvenes-ötvenes évekre is csak a nagygazda piacozását találja jellemzőnek, mondván, kisgazdákat minden effajta tevékenységtől elvont a „napötös”. Egy szegény, de törekvő család éppen a bérelt föld zöldségtermése juttatott fogathoz, s miközben mentesültek a „napötöstől”, kiváltak a kisbirtokosok sorából.

Egy-egy zöldség falubeli pályafutására is különbözőképpen emlékeznek. A húsz-harminc holdas gazdák a harmincas évekre teszik az uborka és a paradicsom konzervgyári eladásra termelését. A vasutas lánya, aki a negyvenes években került menyecskének egy húszholdas gazdaságba, húsz évvel későbbi kezdésről beszél. A többi zöldség helyi születési évében sem egyeznek meg. Inkább a családok gazdagodási ütemére és gazdálkodási irányára vallanak, mintsem a zöldségek karrierjére. A gazda szemében a zöldség próbája a maga boldogulása – a gazdatársak termelése csak ellenpróba.

Az egyes zöldségfélék bevezetésének datálásából arra mindenképpen következtetni lehet, hogy a kisárutermelés (nem a piacos irányultság!) századunk negyvenes-ötvenes éveiben vált „össznépi” foglalkozássá. És éppen akkor fogtak legtöbben az árutermeléshez, amikor azt legjobban ellenezte-tiltotta az uralkodó társadalmi-politikai ideológia.

A háborús évek nem adtak más irányt a gazdálkodásnak, inkább növelték a termelői kedvet, és szaporították az asszonyok vezette családi gazdaságok számát. A katonáskodás okozta gazdahiány újabb asszonyokat tett meg családfőnek. A háborús kereslet serkentette a györki zöldségtermelést, a hadiadó (beadás) pedig a gazdaság teljes kihasználására kényszerített. A frontharcok idején számos gazdaságot visszavetett a jószágrekvirálás; a negyvenes évek községi gazdaelöljárója szerint például Hévizgyörk 1137 szarvasmarhájából mindössze nyolc maradt meg. A fővárosi és a Pest környéki harcok közepette persze piacozásról sem lehetett szó, az élelemkészletet egyébként is föllélte az átvonuló katonaság.

1945-ben hinni lehetett, hogy véget érnek a szűkös esztendők, s a földosztás bőséget és férfiakat hoz vissza, ez megingatja az asszonyuralmat. Hinni lehetett azt is, hogy a következő évtizedek falusi mezőgazdasága a férfiakon fordul meg, akik két lehetőség közül választhat-

tak. Elképzelhető volt, hogy csapatosan vonulnak a városba – az újjáépítés, a helyreállítás és az iparosítás számlálatlan munkaalkalmat kínált. De reménnyel dönthettek a föld mellett is – a korábbi városi létbizonytalanság, az alkalmi munkás, a napszámos hányatott életét sokan szívesen fölcserélték volna a gazdasorra. Az első békeévekben a földpártiak voltak többen, bíztak a nekik kedvező földreformban.

Mire vitték-vihették az új gazdákat? Mennyi lett az indulótőkékük? A földosztás csak látszólagos földbőséghez vezetett; messze, a falutól három kilométerre hétszázötven katasztrális holdat mértek háromszázhuszfelé. Ebből főként a földtelenek kaptak, eredménnyel művelhető nyolc holdat csak néhány sokgyermekes család. A század elejétől az örökségföldek, most pedig az uradalom szétszabdálása hizlalta a kis- és törpebirtokosok rétegét. És amennyivel fogytak a nincstelenek, annyival gyarapodtak a föld hozadékára számító, de azon önálló gazdaságot teremteni nem tudó birtokosok.

Az új gazdaságok megalapításában azok a kisbirtokosok jártak sikerrel, akik már némi termelési tapasztalattal rendelkeztek – akik nem a juttatott földön tanulták a zöldségtermesztést. Ebben az időben próbálkozott önálló gazdálkodással néhai Gábor Antalné (Szabó Terézia).

Szabó Terézia 1916-ban született a Tószögön, a györki katolikusok lakta falurészben. A főutcai gazdasorra, de szegény portára ment menyecskének. 1933-ban vette feleségül a Pestre járó Gábor Antal. Asszonykorában előbb beszédkáros – később vasutas – férje mellett öt holdnál többre sose vitte, századunk második felében már jó gazdának mondták. A zsellérségből induló Gáborékat az ötvenes években különleges adóval minősítették: a hattagú család az általánosan kötelező beadáson fölül kétlaki adóra is dolgozott. Emiatt kellett abbahagynia Gáborné Szabó Terézia kamasz fiának a gimnáziumot. A hatvanas évekre az első gazdák közé jutottak; autót vettek, új, rópatéglás házuk állt a főutcai Napsoron. Így szerezhették vissza – tán évszázaddal is a helyt fogó ősök után – a Napsorra jogosító gazda rangot.

Szabó Terézia – Trézsi néni – élete utolsó éveiben fiával, menyével és két unokájával élt egy fedél alatt. Hosszú évekig nagy család lakott ezen a portán. Volt idő, amikor egyszerre három nagymama is: Trézsi néni, az édesanyja és az anyósa. Talán ezért ragadt rá a rokonságban a Fiala név. Fiala hatvankét éves korában, fiatalon halt meg, rövid

betegség után. A fürge mozgású, mindig szaladozó asszonyt a lábai nem bírták tovább.

„Kétéves koromban árva lettem, három gyermek gondja szakadt az édesanyámra. Se nyugdíj, se semmi nem maradt apánktól. Anyám igen éles eszű asszony volt, bizony neki el kellett menni mindenüve, érteni köllött mindenhő, hogy ne szenvedjünk hiányt. Amit lehetett, kisedett a csöpp kis földünkbe, és vitte hátán az aszódi piacra. Huszonnégybe talán, úgy nyolcéves lehettem, hogy megint férjhez ment, de nem azért, hogy tán ember kellett volna, majd hetvenéves volt a mostohaapám. Az is egyedülálló volt, a felesége régen meghalt, két fia odalett az első háborúban, csak a menyei éltek. Volt neki szőleje, szántója, kertje, belsősége, mondjuk olyan nyolc holdat tehetett ki az összes föld. Két deres lovát, a Gusztit meg a Tündért a piros pöttyekről ismerte mindenki, a harmadikat Csillagnak hívták. Két tehenet tartottunk. Édesapám, mert úgy szólítottam a mostohaapámat, öreg volt, én fiatal, segitettem neki, mindig mellette voltam a határban. Ketten tettük föl az ekét a kocsira. Ha szántottunk vagy saraboltunk, én vezettem neki a lovat. Aztán tízéves koromtól mentem vele az újpesti piacra. Mértém is, árultam is, nem voltam gyakorlatlan, az aszódi piacot sokat megjártam gyerekfejjel. Mint afféle szegényebbek, löcsös kocsin hordtuk a sok paradicsomot, uborkát, a rengeteg szilvát. Vasárnap volt a piac, mindig szombaton délután indultunk. Igyekeztünk, hogy bejussunk a fősorba, ha nem sikerült, maradt a Templom utca, itt állt a hosszú kocsisor. Vasárnap tizenegy órától jött a nép, éppen hogy hazaértem a délutáni mulatságra. A löcsös kocsi portékából tizenkét pengőt árultunk ki, az nem sok pénz, mégis sokat kellett érte beszélni. Gondolhatja, hogy mennyit, ha három fillér volt a burgonya.

Ahogy menyecske lettem, megint az aszódi piacot látogattuk. Nagyon nehezen indultunk. Anyósom húszéves korában háromhónapos terhesen megözevgyült, és azt mondta, hogy ő ezt az egy szem gyerekit nem hagyja mástól parancsolni, nem megy férjhez, pedig lett volna neki sok, aki kérte. Oszt mi volt az életükre? Huszonnyolc pengő nyugdíj? Mindenféle munkát elvállalt, rá volt szorulva. Mosni járt Pestre egy ítélőbíróhoz, akivel együtt nyöttek föl, azoknak még a befőtteit is neki kellett eltenni.

Amikor idejöttem, anyósommal nagyon igyekeztünk. Ugye fogat nem volt, de azt a falu tudja, hogy mi mennyit ástunk – ekézés helyett.

Három tehen volt, háton hordtuk nekik a szénát, de előbb még istállót, kamrát építettünk, mert nem volt. És a gyerekekkel is birtunk, nem hagytuk senkire, vittük őket mindenüve. Anyósom hajnalban kelt, négykor mindig talpon volt, bepakolt még főtt ételt is. Ahogy odaértünk a dologhoz, a gyerekek már álltak a kosár fölé. Ha hazaértünk, én az állatokhoz mentem, ő nekilátott főzni. Megértettük egymást, pedig amúgy nagyon kacifántos asszony volt. Félre nem beszélt, megmondta, amit akart.

Könnyebb lett, amikor a férjem átment a Beszkárttól a vasúthoz, mert a MÁV-jeggyel csak jobb árat érhattünk el a pesti piacon. Segített a cipekedésben. Jó is volt, mert én hetven kilót is fölvettem, oszt gondolja el, ilyen súllyal lépcsőket másztam, a Nagycsarnokban az emeleten adtak helyet. Azt mondogattuk a férjemmel, hogy csak aggyig iparkodjunk, hogy kenyeret ne kelljen venni. Azt el is értük, öt holdat sikerült összeveszegetni. Egy kis darabot kaptunk az osztáskor, de azt csak két évig használhattuk. A front után vettünk szőlőt, fordította az uram a földet, följavította, szilvafákat ültetett. Olyan kipusztult szőlőt kaparítottunk, hogy még annyi szilva sem termett benne, hogy lekvárt főzzek, most jó éven negyven mázsát leszedünk.

A front után nagy szárazság volt, a beadás is sújtott, hát ügyeskedtünk, hogy jussunk valamire. Nem volt vetőburgonyánk, elmentünk érte Rakamazra. Oszt ott láttuk, hogy hosszú kasokba aprítják. Mondom a férjemnek: nézd, mit csinálnak! Ilyet se láttam még!

– Mi lesz ennel a burgonyával? – kérjük tőlük.

– Elvagdossuk az ültetéshez.

– Lehet azt?

– Lehet – mondták rá. Nagyon meg voltunk szorulva vetőburgonyával. Jól megfigyeltem a munkájukat, még szót is loptam tőlük.

– Hogyan ültetik?

– Lapjával köll letenni, de úgy, hogy csira legyen rajta, legalább három. Még zöldséget is teszünk a közibe.

Ahogy hazajövünk, mondom a nászasszonynak, hogy minő szokás van Rakamazon.

– Bizony! Majd elvagdossátok a burgonyát! Jól kinézünk! Majd nem lesz semmi – mondta rá. – Itt nincs semmi, annyira odavagyunk, hogy alig bírjuk megvenni, ti majd szétvagdossátok.

Tudja, féltem, nagyon is féltem, de azért csak megtettem.

– Nem lesz ebből burgonya, csak rohadás! – élvelődött sokáig a

nászasszon. Bántott a bizonytalanság. Nagy darabot beültettünk, de korán, amikor még senki sem merte, zöldséget is tettünk közé. Hát mindegy, majd lesz valami. Oszt gyönyörűen kikelt a burgonya, nagyon jó termés lett.

Rakamazon a szőlő közibe is rakták, mi is kivágtuk a gödröt, trágyát bele, aztán rá a földet, utána burgonyát. Ezt is megpróbáltuk. Nagyon boldog voltam, hogy sikerült, mert négyfele vágtuk, így minden héten el tudtam menni, mindig vittem vagy három zsákkal a piacra, és megkaptam érte a hétszáz-hétszázötven forintot.”

A Gábor család tudta, hogy a földosztás nem emeli őket a nagygazdák közé, és nem ér annyit a férfi egész munkacreje, hogy az önálló gazda szerepért érdemes legyen földadni a vasutasságot. Gábor Antal harminckét évet töltött a MÁV-nál, s nem azért ily sokat, mintha nemtörődöm lett volna a földdel. Felesége, Trézsi néni elbeszélése szerint elsősorban paraszt volt, csak azután vasutas.

„Az idebe nem tudott meglenni, mindig kinn volt. Az már kora tavasszal ment ki a szőlőbe, az a fákat nyestette, az fordított, porhajazott, metszett. Ha hazajött a szolgálatból, jött utánunk borsót, uborkát szedni. Képes volt kitolni a tragacsot a határba, hogy könnyebben kivigyük az uborkát a tábla végéhez. Keves asszon tudott úgy zöldséget gyomlálni. Annak mindegy volt, hogy burgonyát gödrölt, zöldséget kapált, mert mindenhő’ értett. Volt, aki kérdezgette, hol is tanult meg ennyire:

– Hol tanultam volna? Uraság tábláján! – felelte vissza.

Tizenkét éves gyerekember volt, amikor elment summásnak répát egyelni. Őneki nem volt apja, igen bele kellett élnie magát ebbe a munkába...”

Besegítése elegendő volt a családban, a gazdaság fő munkáira beváltak az asszonyok. Lőhajtó nem kellett, hiszen kilátás sem volt szekerre, ami pótolhatta volna a kedvezményes vasúti jegyet.

A háború után kevés volt a fogat a faluban, a beteges, megviselt jószágokkal az eredeti határ művelését sem győzték, a hétszázötven hold juttatott földet még kevésbé. Szükségből kiérdemesült gebéket, kőbor harci lovakat, lesóványodott ökröket, teheneiket szereztek a szántáshoz, csak másodsorban törődhetek piacos fogatok beállításával. Az újjgazdák segítséget a nagygazdáktól várhattak volna a hagyományos „naptötés” ellenében, de jószághiány miatt dőcögött ez a régi vízontszolgálat. Gyalogmunka is kevesebb kellett a gyűjtéshez, sze-

déshez, hiszen sovány volt a termés. A termelés falusi szervezetét már nem a visszasegítés, a kis- és nagygazdák tradicionális egymásrautaltsága jellemezte, hanem a rokonok és a vagyonosságban egyenlők összefogása. Az árva ló gazdája a rokonság eketulajdonosával dolgozott, az egyik családnak trágyája volt, a másiknak vetőmagja. A közös munkával is nehezen boldogultak, a haszon javát a beadás vitte el.

Varga Ilonka (Dobronai Jánosné) az asszonykórus tréfamestere. Pergő szavú, „viccölődő” asszony. Nem röstelli a maga rovására sem megnevetetni a többieket. Jökedve töretlen, pedig sorsa nem bővelkedik a „tréfás” eseményekben. Gyerekkorával élte át a háborút követő éveket.

„Édesapám nagyon jó ember volt, végtelenül szerettem. Mondhatom azt, hogy az életemnek a példaképe. Hévizgyörkön az emléke még ma is fönnél, pedig már nyolc esztendeje, hogy meghalt. A háború után lett földműves, előtte huszonnyolc évig nyomdai segédmunkás volt. Az első feleségit tízéves házasság után temette el, maradt három gyerek. Aztán elvette édesanyámat, akitől én lettem a mostohák mellé.

Negyvenhatban, amikor édesanyám, a második asszony is meghalt, én négy és fél éves voltam. Hogy a család ne széledjen széjjel, édesapám itthon rekedt. Míg a nyomdában dolgozott, hetenként egyszer tudott hazajárni Pestről. Mivel már nem volt segítőtársa, neki kellett minden munkát magára vállalni. Kapott négy hold juttatott földet, de abból csak kényeskedett, mert én emlékszem, úgy nőttem föl, mint erdőben a gomba, ahogyan a nótában van. Amikor már kivergődtünk egy kicsit a háborúból, hát, azt soha el nem felejttem, a részemre a főzés mellé mindennap meg kellett sütni két tojást, hogy ne legyen satnya. Ugye én voltam a legkisebb, nagyon sok mindenben hiányom volt.

A földbe beadásra dolgoztunk. Abból a kicsiből még hízót is elvartak tőlünk. Hízót akkor, amikor mi nem is öltünk. A mai eszemmel értem csak, milyen rossz helyzete volt a népnek. Ezerkétszáz darab tojást, egy hízót, tizenkét kiló zsírt meg tudom is én, miket vitt el a beszolgáltatás. Nekem is, mondhatom, a gyerekkoromat keserítette meg, amikor dúskálhattam volna a jóban. Mindent elvittek a szánttól, akár egy rabszolga-társadalomban. És majd mindent kettőnknek kellett kiteremteni. A testvéreim korosabbak voltak, mind hamar elkerült a háztól. Szerencsére az egyik nővérem a férjével itt lakott a szomszéd-ban, azok segítettek, különben nem birtuk volna.

A nővérem viselte a gondomat, hiszen egy lánykának asszony gyá-

molitóra van szüksége. Édesapám, amivel tudta, viszonzta: kocsimunkával az építkezésnél, egy kis terménnyel, de sokkal nem, mert hát mondom, nagy volt a beadás. Kicsiny koromban nem bírtam a földmunkát, a nővéremék álltak be apusnak, én meg vigyáztam, főztem, mostam a gyerekeire.

Kukoricát, búzát, krumplit termeltünk. Az uborkára lehetett szerződni, és akinek volt családja a szedésre, annak lett belőle jó jövedelme. Én sokat nem tudtam vállalni, egymagam szedtem. Egyszer háromszáz négyszögöl volt, de mint lányka bizony nehezen küszködtem. A Galga mellett volt nekünk földünk, paradicsommal ültettük be. Nagyon szépen kikaróztuk, sokan megnézték. Édesapámmal Kartalra vittük kocsival, ott nagyon jó vevők voltak. Elkiáltotta magát a bakról, hogy paradicsomot vegyenek, asszonyok! Én annyira szégyelltem magam, majd leugrottam a kocsiról, de ő csak tartogatott vissza. Majd megszokod, mondta, így tanulsz árulni. Aztán lovat vezetni jártam néki, másnak is elvitt sarabolni, sokat járdogáltam a kukoricasorokban.”

A nyomdából kiálló Varga János a negyvenes évek végén néhány hold örökséget kapott, ugyanakkor vonták vissza a juttatott földeket – egy alakuló állami gazdaság határához csapták. Varga János egyetlen lovával az ötvenes évek elején a téesszébe lépett, de az újjazdák többsége önálló és jövedelmező birtok reménye híján a városba menekült.

A férfiak ingadozása és nekigyürkőzése közepette a nők tartották meg a piacolás folyamatosságát. A semmi kis batyukkal is fölültek az alkalmi vonatok tetejére.

„A háborúban igen kikoptunk a ruhákból, és front után szoknyára való anyag meg arra való pénz se volt. Bántott minket, hogy már nagylányok vagyunk, oszt mégis hasidékos szoknyába kelletik járni. Az egyik barátnőmmel eljártunk Ecsédre lekvárért, vittük a Garayra, oszt kofálkodtunk vele. A pénzzel meg elmentünk Zuglóba, erre-arra, ahol kaptunk egy kis gyúnyát, akarmilyet, nem volt válogatás.

No, egyszer nagyon olcsón kaptunk lekvárt, de igen lágyat. Gondunk volt bizony, hogy mit tegyünk vele. Hazafele gyüvet elkapott egy hatalmas eső, bementünk a hatvani váróba, oszt elterveztük, hogy nem megyünk haza, itt alszunk a padon. Hajnalban meg egyenest Pestre indulunk, benn leszünk még a többiek előtt. Én nem tudtam

aludni, mert egész éjjel a lekvárt kóstolgattam. Istenem! Hogy adom én ezt el! De jól kitaláltuk, mert a gyorsvonattal elsőnek értünk be.

– Hol vannak a többiek? – kérdezték a vevők.

– Ááá – mondtuk –, nem kaptak lekvárt.

Oszt így jobban eladtuk a rossz lekvárt, mint mások a jót. Nagy kereslet volt akkor a szilvalekvárra, és hogy rajtunk ne maradjon, becsaptuk a lekvárvevőket.

Tizenhárom-tizennégy éves lehettem akkoriban, nem kellett féltetni, hogy kitolnak velem a Garayn. Nem kísérgetett anyám vagy apám, csak a vonaton ültünk egy bokorba a györkiekkel. A legények is jártak be Pestre dolgozni, együtt indultunk a hajnalival. Sokszor segítették vinni a kosarat, oszt amikor leszálltunk a Keletibe, kajbáltak ránk:

– Halál a feketézőkre!

Mi meg vissza:

– Anyád is köztünk van!

Már a kalauz is úgy hitt bennünket, hogy a kis feketézők. Mulatságra ment az egész, mert nem voltunk mi feketézők, jártunk Pestre a pénzért. Már kicsiny korunkban belénk oltották, hogy piac nélkül nem lehet létezni.”

A negyvenes-ötvenes évek szinte korlátlan élelmiszer-kereslete kedvezett a piacolóknak, mégsem mondható, hogy sokan meggazdagodtak volna. A fogyatékos gazdaságok a munkaerő teljes kihasználása árán sem nyújthattak békebeli kínálatot, pedig mindenre akadt vevő. A gazdagodás akadálya volt az is, hogy az állam szabta meg az árakat.

„A néni soha nem ritkította a zöldségjit. Sovány csomókat kötött, de úgy is elkelt neki. Maximálták az árakat, de néhány kofa megvette tőle drágábban, oszt a másik meg ráküldte az ellenőroket. Ponyva alatt volt mindene, oszt elvitték az előirt áron, olcsón mindet.

– Jaj zöldségem, zöldségem, de sokat kötöztelek, kapáltalak! – így siratta, nagyon kajbált utána. Sokat posztorkodott, pedig nem volt családja, nem volt semmi értelme a dolgának. Az mindennel foglalkozott. Volt náluk egy nagy rostagép, kézzel hajtották, még a fűmagot is kirostálták. Repcemagot, fűmagot, zabot, mindent el tudott adni a pesti kereskedőknek. Én jókat szórakoztam mellette.

Egyszer is, emlékszem, frissen megköpülte a vaját, belecsavarta újságpapirosba, oszt igen kínálgatta. Jöttek az ismerősök, mert hát jó vaja volt, és ahogyan csavarta ki az újságpapirosból, hát látni, hogy

mind ráragadtak a betűk a vajra. Már kezdte a siránkozást, hogy le köll kaparni. Jajjaj, jaj, hazafele egész úton azt siratta:

– Ilyet, Bözsi! Ilyen értéket! Hát mennyi pocsekba ment abból a vajból!

Nem mertem megmoccanni, mert majd elnevettem magam. Mindig azt a vajat sajnálta. Csak hiába tisztogatta, mert közben a zöldséget is mérte, oszt mind piszkosabb lett neki, a végén mi se maradt belőle...”

Az előrelátó gazdák a korábbinál jóval kisebb piacos-pénzeket a gazdaság javítására és a zöldségtermő földekre fordították. A nagygazdák – kuláklistán lévén – csak a termelés intenzitását növelhették, földet a kis- és középbirtokosok vettek. Mődjukban állt, mert a mezőgazdasági kudarcok miatt városba szegődő férfiak kiállása földeket szabadított föl. A háborút követően másodszor is elkapta a falut a vándorlási láz, de az aktív résztvevők fogyását a negyvenes évek végén sem sínylette meg a termelés. A városi fix jövedelemre is támaszkodható asszonygazdaságok nagyobb biztonsággal működhettek az évtizedek során bevált keretek között. A nagygazda férfiak maradtak a földnél, és velük együtt azok a kisebb birtokosok, akiknek családi-rokonsági köre és múltja reményt kelthetett az újabb fölemelkedésre. Persze ők is csak irányító-szervező, bennfentes asszonnyal.

A beszédkáros *Varga Gábor* családja három holdból szegénykedett, az anya őrizte a gazda rangot; gyermekét uraság táblájára nem engedte. Asszony és lánya kettesben művelte a piacos belső telkeket és káposztáskerteket. A lány, *Varga Erzsébet* a gazdafiú *Kustra János* felesége lett.

„A háborúkor tizenkét-tizenhárom éves lányka voltam, azóta többször mesélték az asszonyok, akikkel jártam, hogy én összepakoltam magamnak, és mikor melyik vonatra tudtam fölcsimpeszkedni, azzal mentem. Sokszor éjszakáztam a piac vagy a Keleti környékén. Olyan helyen is aludtam, hogy tető se volt fölöttünk.

Sose tértem meg tele kosárral, mindig rátaláltam a vevőjeimre. Nagyon szigorúan tartott engem édesanyám, parancsba adta, hogy »Teneked nem szabad elkölteni a pénzt.« Én minden fillérrel elszámoltam. Akkor mindenki arra ment, hogy gyorsan-gyorsan túladjon a pénzen, ilyen-olyan ruhákat vettek, szoknyára, blúzra való anyagokat.

Nem szakadt meg ez a sorom a férjhezmenés után sem. Anyósom

nagy gazdaságot vitt, oszt kellett bele a fiatal erő. Malomdarálójuk volt, oda járt az egész falu, és jóformán csak miránk, a férjemre meg rám számíthatott. Anyósomnak két ura volt. Az elsőtől, a férjem apjától elvált, tíz esztendeig idős anyjával fogott össze, aztán egy hévizi emberrel ment menyecskének a szomszéd faluba, de néhány esztendő múlva Györkön voltak. Ez az ura igen rendes ember volt, de amikor én menyecskének odamentem, már eléggé beteges, nem lehetett a munkájával számolni.

Gondolhatja, negyvenhatba kerültem hozzájuk; borzasztó évek voltak azok a háború után. Mindenki azon törődött, hogy megújítsa a gazdaságát, mindent újat kellett venni, kocsit, lovat, szerszámokat. Akkor földeket szereztünk, olyan háromszáz kvadrát káposztáskertet, aztán a bitói földből, amit kertészkedésre használt a falu, 800–900 négyszögölt szakítottunk. Anyósoméknál csak addig láttam a pénzt, amíg a piacon összeárultam. Nyolc évet dolgoztunk ott tiszta potyára, a semmiér, nem úgy, mint a mai fiatalok, hogy külön mennek az öregektől, és látják, hogy a maguk hasznára megy a munkájuk.

1954-ben különszakadtunk, édesanyámékkal álltunk össze, anyósoméktól egy lovat kaptunk az induláshoz. Lebontottuk a vályogházat, az a földdel egy szintbe volt. Újat, rendes, egészséges portát építettünk, erre ment minden. Együtt laktunk a szüleimmel, de mindenben külön intézkedtünk, annyira, hogy amikor a férjem a kezdet kezdetin egy izzadmányos mellhártyagyulladászt kapott, semmit nem segítettek. A lovatadtuk el a férjemnek a gyógyszerre. A szüleim egyre hajtogaták, hogy menjen János a vasúthoz dolgozni. Ha nincs otija, fizessem az orvosokat, ahonnan tudom. Amikor jobban lett az uram, elment a sörgyárba, főleg az olcsó maláta végett. Jegyre két mázsa járt neki, így aztán beállithattunk teheneket, később meg bikákat. Megkönnyebbültünk, ahogy a férjem rátért a hizóbikákra. Volt még az 59-es tagosítás előtt másfél hold lucernánk, az segített hozzá, hogy minden éven két hizóbikát adhattunk le. 17–18 000 forintot, később már húszezret kaptunk a kettőér.

Megint visszavetett, amikor a férjemet üzemi baleset érte a sörgyárban. A gyár félt, hogy nekik kell fizetni, hát ott csak összekapcsolták, oszt hazabocsájtották. Végül mégiscsak kórházba köllött vinni. Jobbra nem gondolni, milyen csapások voltak ezek ránk. Utána ment a vasúthoz, mert fájtak a karjai a sok cipekedéstől, meg aztán a piacba is többet tehetett a vasutasság mellett – mert azt soha el nem hagytuk.

Nekem egészen a téészig a Garayn volt a helyem. Jobban haladhatunk volna, ha minden örökséget megkapunk. A férjem apja elrozsult, elitta-eladta a földjeit, de ami anyósomtól jött, azt se élveztük sokáig. Elvitte a tagosítás. Ahogy számolgattuk, tizenhét holdunk lehetett volna.”

Aki dolgozhatott az örökségében vagy a korábbi évtizedekben szerzett földön, és birtoknagysága meghaladta a húsz holdat, kuláknak minősült. Az állam nagyobb adóra és beadásra kötelezte, mint vagyona alapján méltányos lett volna – mégsem roppantak össze ezek a gazdaságok (a gazdák annál inkább). Megmaradásuk annak köszönhető, hogy akár a jobbágykorban, a káposztáskertek termésére, a zöldségre most sem vetettek ki adót. Egyik-másik esztendőben előírták ugyan néhány kerti növény beadásra termelését, de ez nem mérsékelte a piacozást, mert nem a faluban szokásos uborkára, répára vonatkozott. Előírásra vetettek például sósikát és spenótot, egyik sem volt honos a helyi kertekben. Búzából, kukoricából vitt el legtöbbet az adó, ennek következményeként először csak csökkent, később megszűnt a nagygazdák szabad gabonakereskedelme és takarmányeladása. Nem volt ritka, hogy a kenyérre valót és a jószágbrakot feketén vásárolták.

A falura nehezedő gazdasági nyomás ugyanakkor erősítette a piacra irányultságot, a zöldségtermelést – ez maradt egyedüli pénzforrásnak. Az ötvenes évek elejére a nagyobb gazdaságok kiheverték a háborút, és ismét csapatosan hajtottak a fővárosi piacokra. Megint fogadhatták a gyalogmunkásokat, kiknek kocsinapszámmal fizettek, s a módosabbak éves cselédek is szerződtek Galgagyörkről. A háború előtti gazdaságoktól ezeket csak az különböztette meg, hogy a több mázsás idényárut nem malomtulajdonosnak vagy zöldség-nagykereskedőnek, hanem csakis a konzervgyárnak szállították. De ez a gazdasor már nem volt irigylésre méltó, egy-két büszke „túlkoros” (örökséget visszatartó) gazda kivételével a kulákság veszélyében lévőket szétírták gyerekeikre, rokonaikra a földet, együvé tartozó nagyobb családok gyakorta szét is költöztek. A kulák cím osztogatásakor a hatóság a föld nagyságát tekintette, s e címet akkor is meghagyta, ha a birtok időközben özvegyasszonyra szállt. Nem tehetette mércének a család bevételét, hiszen a piac jövedelme megbecsülhetetlen. Így történhetett, hogy gabonával küszködő örökös gazda följobb került a hivatalos rangsorban, mint például a csak tíz holdból élő, de két holdon zöldséget termelő mezőgazda.

[3]

*„Néha olyan francos volt a kereskedő trógerje,
hogy lopott
vagy a mázsát megemelte! Gondolhatja, mit kapott az!
– Te – mondom –, szétverem a pofád!
Még egyszer meg ne jelenj a kocsimnál!
Volt riadalom, mert föl tudtam úgy lépni, hogy mindenki
odafigyelt.
No, megvolt hozzá az alkatom is!”*

Az ötvenes években két máig főszereplő lépett a falu életébe: az uborka és az autó. Az uborkát régóta termelték a házi kertekben, a konzervgyár a háború előtt a nagygazdáktól vásárolt mázsányi mennyiségeket – a környék nagybirtokosaira, bérlőire nem számíthatott, azok jobbára gabonával, takarmánnyal, cukorrépával foglalkoztak. Most, a növekvő ipari kereslet kiaknázására a többiek is kötöttek szerződést. A pár száz négyszögöles parcellák tulajdonosai is vállalkoztak uborkát; termeléséhez nem szükséges tökéletesen felszerelt gazdagság, kevés gépi művelést és rengeteg kézi erőt kíván. A munka nagyja a szedés, ebbe az iskolás gyerek és a vasutas férfi egyaránt segítség. Több haszonnal jár a kis földű, de népes családnak, mint a módosabb cseléd-napszámos tartónak. Nincs piaci kockázat és szállítási gond, a termést szabott áron elviszi a konzervgyár.

A szerződéses uborka jól fizető növénynek bizonyult. Birtoknagyságra, állatállományra való tekintet nélkül szinte az egész falu foglalkozott vele – olyan családok is, amelyeknek már több nemzedéke csak a vasutasság vagy más városi munka jövedelméből élt. Az új termelők közül sokan úgy tervezték, hogy csak addig „uborkáznak”, míg fölépül az új porta, míg „megteszik” a lagzit a házasuló fiatalnak. Csak-hogy a kitűzött cél elérése után uborkaföldet alig hagytak parlagon, mert a konzervgyári szerződésre kezdett termelés egyúttal piacos gazdaságot is alapozott – részint azzal, hogy az ipari szabványtól eltérő árukat is értékesíteni kellett. A gyár csak „méretes” uborkát vett át,

a maradék salátauborka és a kovászolni való elkelt a piacon. Aki pedig már uborkával batyuzott, zöldséget és gyümölcsöt is tett a hátikosárba. A konzervgyár időszakos paradicsom- és borsótermeltetése szintén növelte a községi bevételeket, de mivel a két növény kényesebb és igényesebb, nem kötött a földhöz új vállalkozókat.

A zöldség- és uborkatermelésből megerősödő kisgazdák nehezen mozdulhattak szállításra alkalmas fogat nélkül; egy-egy növény érésekor két-három mázsa idényáruval bonyodalmas lett a vonatozás. A burgonya, a sárgarépa, a gyümölcs szedését elhalaszthatták a következő piacnapig, de a paradicsom, az uborka, a borsó sokszor egynapos késedelmet sem tűrt el értékromlás nélkül. A termelés növekedésével egy időben összefogtak az élelmesebb gazdák, asszonygazdák, és állami vállalatától – közös költségre – teherautót béreltek. A szervező háza előtt várakoztak a kocsik, késő estig rakodták a zöldséges csomagokat. Megtörtént, hogy hat-hét teherautó indult éjszaka a fővárosi piacokra. Vannak, akik tizennégy autóra emlékeznek. A szállítmányt néhány helybeli kísérő útmutatásával pakolták le a piacokon – az árusok vonattal, csomag nélkül, piacnyitásra érkeztek.

Az uborka és az autó együttes hatására újabb területeket foglalt el a kertészet. 1895-ben, a vasutasok kivándorlása előtt negyvenhét kataszteri hold kertje volt a falunak, a harmincas években a vonattal kirajzó férfiak után – az asszonygazdaság születése idején száztizenöt hold, 1960-ban, a termelőszövetkezet megalakításakor ötszáztizenhárom hold a belsőség.

A gazdasági sikerek ellenére az ötvenes évek második felében újabb férficsapatok mentek a városba. A közelgő téesszervezés hírére főként a szülőkkal, vagy apóssal-anyóssal élő gazdafiúk néztek városi állás után (a rendőrség és tűzoltóság jött divatba), a földmunka nagyját az idősebbekre, valamint a feleségekre és a gyerekekre hagyták. Később, a szervezés idején sok 1945-ös újjazda ment vissza a vasúthoz, a földet az asszony vitte a szövetkezetbe. Kik maradtak hát a mezőgazdaságban?

Főként az első termelőszövetkezeti csoport alakítói. A téesszét 1950-ben huszonnégy szegényparaszt (köztük tizenhárom földtelen) hozta létre harminc hold földdel, az állami tartalékterülettel együtt valamivel több mint kétszáz holdon gazdálkodtak. A csoportnak meg lehetőségen rossz híre volt a faluban. „Ha járási, megyei emberek keresték a téesszé földjét, elég volt azt mondani: az lesz, amelyik olyan

gyönyörűen sárgállik a repcétől. Elnyomta a gyom a gabonájukat. Úgy is hívta mindenki, hogy virágoskert téeszcsé.” Abban az időben, amikor egy-egy piacnapon csupán burgonyából 700–800 forintot kiárultak a magános piacok, nem volt olyan téeszcsétag, aki egy egész esztendőben többet keresett volna ötezer forintnál. Az új (1959-es) téesz tagjainak életkora meghaladta az ötven évet.

A szövetkezet tagságának tizennégy százaléka került ki a közép- és nagygazdarétegből. A kis- és törpebirtokosok részaránya volt a legnagyobb, ezek a sikeres vagy tengődő újjazdák hittek leginkább a közös gazdálkodásban.

Az általános tartózkodást mutatja viszont, hogy a belépő 379 család mindössze 423 tagot jelentett a szövetkezetnek. A férfiak jó része azon az elven, hogy „ha a magam ura nem lehetek, más szolgájának nem szegődök”, a mezőgazdasági főállást átengedte az asszonyoknak, akik téeszbeli háromnegyedes többségükkel „hivatalosan” is asszonygazdák lettek.

A módosabbak szívesen alakítottak volna egy külön téeszt, de a hatóság nem engedélyezte, így aztán az 1959 decemberében létrehozott Dózsa Termelőszövetkezet az első téeszcsére épült. Megszabta a falu gazdálkodási irányát. Ez az irány oktan, ennél fogva népszerűtlen volt a györkiek előtt – a régi téeszcsé gabonával és takarmánnyal foglalkozott. Az új szövetkezet többet ígérhetett, hiszen több földdel, géppel, jószággal és munkaerővel rendelkezett. A hagyományos gabona és takarmány termesztésével nem sokra vitték a gyakran változó téeszelnökök és a bizonytalankodó vezetőség.

Az első közös évben háromezer forint volt egy téesztag évi jövedelme, kevesebb, mint a kis téeszcsében annak idején. Három év múlva a nyolc és félezer forint sem volt éppen biztató. Akik tehettek, kiléptek. 1962-ben csupán tizennégy negyven évnél fiatalabb férfitag volt.

Torzalkodások és viták közepette döcögött a közös gazdaság, a különböző érdekek leginkább a háztáji terület nagyságának eldöntésekor, illetve annak kimérésekor csaptak össze. A háztáji az egyetlen olyan juttatás volt, amelynek jövedelmére a téesztag számíthatott: a györkiek ezután is a zöldségből-piacból akartak élni.

Az egyik leghosszabb mandátumú elnök állami gazdaságban tanult módszerekkel kormányzott (korábban uradalmi „kispán” volt), a helyi termesztési és munkaszervezeti hagyományok figyelembevételével döntött a földek és az emberek sorsáról. Kiadta az utasításokat,

és várta a teljesítményt, majd meghökkenve kellett tapasztalnia, hogy nem summásokkal áll szemben. Volt esztendő, amikor a több száz tagból mindössze kilencven vette ki a részét – úgy-ahogy – a közös munkából: az egykori nagygazdát és a szegényparasztot egyesítő munkacsapatok nem működtek, a lovakat, fogatokat a háztáji termény hazaszállítására használták, hátikosárban és kocsikon hordták (lopták) a portákra, majd a piacra a szövetkezet amúgy is sovány termését.

A volt földes gazdák nem dolgoztak, mondván, ők „adták” a földet, a földtelenek a módosakra vártak (hivatkoztak), a vezetők, vezetőségi tagok (és családtagjaik) „urasan” (munka nélkül) „vezettek”. A legtöbben azért nem dolgoztak a közösben, mert inkább kertjeik és a háztáji művelésében látták a garanciát, mint a szövetkezet bizonytalan zárszámadásában. A téesz e gondokkal teli időszakban próbálkozott ugyan zöldséggel (mint ahogy juhtenyésztéssel, holott annak emléke sincs a faluban), de a gyöngé előkészítés, a rosszkori vetés után művelésével a vegyes munkacsapatokat bizta meg, így aztán a zöltség nagy jövedelem helyett mérsékelt ráfizetést termelt. A hatvanas évek első felében nem divott olyan bérezési forma, ami a tagok téeszmunkáját serkentette volna.

Közben a magántulajdonú kertek haszna nem csökkent, sőt a piaci helyzet megszilárdulása után gyarapodott is. A piacolás hasznának és zavartalanságának egyik bizonyítéka, hogy az évtized elején épült fel a faluképet máig meghatározó úgynevezett nyúlványos kockaházak sora. A piacolást földidéző történetekben nyoma sincs a téeszszervezésnek és a közös gazdaság kezdeti nehézségeinek. Az akkori piacozók legfőljebb a méltánytalan háztáji-osztásokat emlegetik föl.

A hatvanas évek második felében nagyot fordult a termelőszövetkezet és a falu élete. A szomszédos Galgahévízről hívtak elnököt. Az ottani téesz már kezdetben háromszorosát fizette a györki munkaegységnek – megvolt hát a bizalom az új vezetés iránt. Miért lehetett ennyivel jobb Galgahévíz, mikor földje sem ért többet, meg a régi gazdái sem?

Hévízen 1959-ben „engedélyezték” a szegények és a gazdagok (kik napszámosaik, cselédeiket, besegítőiket is vitték) külön társulását – persze néhány évre csak, majd az együttes munkát kitanult gazdagok téeszét egyesítették a szegényekével. Mindkét szövetkezet elnöke

helybéli, módos, hozzáértő gazdacsaládból származott. Galgahévíz 1963-ban alakított közös téeszének elnöke a „szegény” téesz vezetője, az egykor „erős középparaszt” *Gódor Mihály* lett, jól képzett főagronómusa pedig Hajdú Andor, volt „kulákcsemete”. 1964-ben – felső instrukcióra – Gódor Mihály elnökölt mindkét faluban, a következő évben a györki Dózsa Tsz élére a hévízi Hajdú Andort választották meg.

Galgahévíz adottságaiban és hagyományaiban rokon Hévízgyörkkel: e községekben a piacos zöldség az elsődleges jövedelemforrás. Hévízen a termelőszövetkezetek megalakulásától ezt az öröklött termelési kultúrát folytatták, eszerint vetettek, szervezték a munkát és a bérézést. Hajdú Andor a falujában bevált gyakorlattal mozdította ki a holtpontról a györki szövetkezetet. Elsősorban a családok közös munkájával számolt, a földet részes művelésre mérte ki, a fizetést a teljesítményhez szabta. Növelte a családok munkaerejét kihasználó zöldség termőterületét – például az uborkáé három év alatt megduplázódott. Az egyéni képességeket a szövetkezet terményeinek piaci eladásában kamatoztatta. Egyszeriben érdekeltté vált a tagság a közös gazdaság sikerében. A piacos téesztagnak a pénzbeli fizetség mellé a téesz kedvezményes áron piacolásra alkalmas árut juttatott, a nem piacolók viszont „eladhatták” a téesznek még természetbeni járandóságukat is. E változások következtében néhány év alatt háromszorosára emelkedett a munkaegység értéke.

(*Jano*) *Kovács Julka* 1952-ben, tizenhat éves korában lett *Mrkva András* felesége. Szülei, testvére házassága és férje révén rokonságban állt a falu valamennyi nagygazdájával. Apai nagyszüleinél nevelkedett, akik a népes családdal, a „naptötésbe járók”, a napszámosok és cselédek segítségével művelték a piacos gazdaságot. A negyvenes-ötvenes években a beadás súlyosbodása és a kulákság veszélye miatt osztódott a negyvenholdas birtok. A közelgő téesszervezés híre végképp fölrobbantotta a nagycsaládot: Julka szülei egy gazdag, magányos rokonhoz költöztek, Julka férjével és kisfiával özvegy nagyanyjánál maradt. „Nekünk nagyon sok földünk volt, de elvették. Mind egy cseppig. Tudja, mi föld volt nekünk a Bitón? Ahogy a falut elhagyja, Hévíz felé, a Napsoron tizenhárom vagy tizennégy házhely van rajta. Apusé meg apus testvéréé volt az a kétezer-hatszáz négyszögölnyi bitói föld,

a mi részünket Páskomnak hívták. Tudja, milyen szíves volt az a föld? A kerek világon minden megtermett benne, a paradicsom, az uborka, a zöldség, a paprika, a burgonya közé juliskababot, cukorbabot tettünk. Onnan háromszor lehetett a termést leszedni egy éven, az olyan föld volt. Minden héten egy kocsi portékát szedtünk össze. De nem sokáig volt benne élvezetünk. 57-ben, ahogyan emlékszem, a mamáék egy szép pár csikót vettek a vásárban. De azok a csikók, a Borka meg a Huszár, épp hogy nem meséltek, elsők voltak Hévízgyörkön. Egy évben dolgozhattunk velek. 58-ban különszakadtunk, anyusék vitték az egyik lovat. Sokat nem tudtunk már csinálni, mert 59-be bejött a téesz, leadtuk a lovakat. Képzelheti, milyen érzés volt! 12 500 forintot fizettünk azért a pár csikóért.

Úgy terveztük, hogy az uram vasutas lesz. Olyan fain embereink voltak, hogy szereztek neki helyet, oszt mégis itthon rekedt, mert rámondták, hogy kulák, menekül a téeszcsétől. Holott egy hold se volt a nevin, az apjától semmit se kapott. No, ahogyan egyszer beszélgettünk otthon édesmamával [a nagymamával], jöttek oda hozzánk, és kérdezték:

- Ki a gazda?
- Én vagyok – mondja nagyanyám.
- Aláír a téesznek?

– Alá – mondta, és ezzel minden el volt intézve. A nagyanyám nevin tizenkét-tizenhárom hold szerepölt, a mienken egy öl se. Mégse mehetett az uram a vasúthoz, hát belépett a téeszbe, fogathajtónak. Később elküldték egy négyhónapos traktorosiskolára, Szabadszállásra. Én, amíg oda volt, jártam a nevre, akar egy bolond. Ha szorult a hurok, engem hívott a brigádvezető, sokszor nem ment más, csak én meg vagy három öregasszony. A fakivágástól, a krumpliszedéstől a kutyafüléig mindenben benne voltam. Senki nem mondta, hogy lépjek be, fizessem magam után is az esztékát, mert csak akkor gyűlnek a nyugdíjhoz az éveim. 1967-ben lettem tag.

Amikor én beléptem, már jobb világ volt a téeszben. Kiadták felibe a földet, de nem is harminchatan vagy ötvenen dolgoztunk akkor, hanem kétszázan meg kétszázötvenen. Kaptunk jutalmazott krumpliföldet: én vettem bele a vetőmagot, és a fele terméséért használhattam. Adtak nyolcszáz meg ezer négyszögöleket, kinek mennyi köllött, még olyan is volt, aki kétezret vállalt. Annyi földet fogtunk, amennyit bírt a család, de meg is dolgoztuk. A téesz csak elművelte, megsarabolta,

öltúratta, és akkor, kérem szépen, ha kellett, ősszel a másik felét daadták jutányosan. A téesz nagyon jól járt, mert igen sokat fizettünk neki a gépi munkáért, és a pestiek is, mert nem hat- meg tízforintos burgonyát ettek, hanem csak három-négy forintosat. A Hajdú Andor is a következő elnök, Ujvári Miklós elérte, hogy az egész falu a földeken kuporgott. Vetettek azok annyi zöldséget, hogy bele voltunk jusztulva a szedésbe. Háromszázan is összegyűltünk egyszerre a györki tanya körül. Sokszor azt se tudtuk, hova menjünk dolgozni, sürgetett a munka, mégis jutott rá idő, hogy jól eladjuk a magunk portékáját.”

Jano Julka nagyanyja 1961-ben meghalt, azután a fiatalasszony hat évig a maga gazdája volt. 1967-ben férjével és fiával édesanyjáékhoz költöztek, a főutcai gazdagsorra. Apródonként vette át anyjától a gazdaság irányítását. A hetvenes évek közepére fölmentette a piacozás terhe alól, s egyúttal ő rendelkezett már a bevétel és a termelés fölött is. Hosszúra nyúlt menyecskesora alatt beletanulhatott az asszonygazda-szerepbe.

Varga Erzsébet (Kustra Jánosné), kinek első menyecskeéveiről már szó volt, 1954-ben lett a maga gazdája. Amikor belépett a szövetkezetbe, a férje vasutas volt. Hogy fölépülhessen a házuk, és lányukat méltóképpen kiházásíthassák, az első téeszévekben csak a káposztás-kertekkel, a belsőségekkel törődtek. A család minden erejét és idejét a piacolásra fordította.

„Amikor a Bözsikém hatvanháromban férjhez ment, kicsit föllélegeztünk. Letudtuk a lagzit, örültünk, hogy menyecske lett, bár veszteség is volt, mert amíg én a földeken dolgoztam, ő vezette a háztartást. 1963-ban még volt vállalt területem a téeszben, de hamarosan átkerültem a kertészetbe. A Hajdú Andor idejébe kezdtem a téesz-zöldséget, és 1974-ig, amikor leköszönt az elnökségről az Ujvári, zöldséges voltam a pesti piacon. Majd mindegyiket megjártam én. A Garayn kezdtem, de árultam a kis Halleron, a Hunyadin, a Bosnyákon, téeszárúval legtöbbet a Telekire mentem. Épp mostanában akadtak a kezembe a munkalapok. Szentúristen! A hónap végig borsóárusítás. Nekem évenként át két hónapom a piacon telt. Ha hiszi, ha nem, voltak hetek, hogy én rendesen le sem feküdtem az ágyba, csak amúgy ruhástól eldobtam magam. Azelőtt nem tudtam elképzelni, hogy olyan fáradt legyek, hogy az étel ízét sem érzem, már nem is fáradtság, hanem valami nehézség ült rajtam.

A kocsi engem el nem hagyott. Csak annyi volt, hogy bejöttem, megmosdottam, tisztát cseréltem, és újra mentünk. Egy órára, kettőre értem haza, akkor leszámoltam a téesznel, és indits ki a területre az új szedésért.

Nyolcra, fél kilencre benn köllött lenni, később már csak eldugott hely jutott, és ha nem találtak meg az ismerősök, bizony fűjtak a piacnak. Utóbb aztán jó barátságba jöttem egy bácsival, aki a szentesi téesznek árult. Az is kora tavasztól járt, de az nem ment haza naponta, szállodában volt a lakhelye. Ha vége volt a piacnak, föladta a pénzt, és ment pihenni. No, ez a szentesi Lajos bácsi helyet fogott nekem, maga mellé engedett.

Az Ujvári alatt olyan is volt, hogy öt kocsi árut, 150–180 mázsát eladtam egy ültömben. Persze nem mindég ment egyformán, volt, hogy rá kellett csevegni a portékát a kereskedőre. A téesznek kilószám ritkán árusítottam. Hogy miket kellett csinálni! Néha olyan francos volt a kereskedő trógerje, hogy lopott, vagy a mázsát megemelte! Gondolhatja, mit kapott az!

– Te! – mondom – szétverem a pofád! Még egyszer meg ne jeleni a kocsimnál!

Volt riadalom, mert föl tudtam úgy lépni, hogy mindenki odafigyelt. No, megvolt hozzá az alkatom is! A felügyelők olyan aranyosak voltak, mindig a pártomat fogták. Tudja, ott mennyi szem kell? Mondhatom, művésznek kell lenni, különösen olyan nagy tételeknél, mert úgy átverhetik az embert, hogy a végén csak kaparózhat, hogy hova is menjen!”

A falu zöldségtermelése és ebből származó bevétele évről évre nő, az uborka fölfutása a legszembetűnőbb. A közösből és a háztájiból rendszeresen szállítanak a konzervgyárnak és napi áruként a piacra. Ekkor kezdik mondogatni, hogy Györknek „*szege-luka uborkával van bevétele*”. A szövetkezet teherautókat indít Budapestre a közös gazdaság és a tagok eladnivalójával. Egy-egy éjszaka csupán „maszek” portékából háromszáz-négyszáz mázsát pakolnak föl a kocsikra.

Ebben az időben vásárolják Györkön az első személyautókat, amelyek szintén gazdasági célt szolgálnak – piacos szállítóeszközök. Sokat és sokan piacolnak, s nő a téesztagok közösből származó fix jövedelme. Tehát nyoma sincs elvetélt kísérletnek a szövetkezet életében, árnya-

latnyi hanyatlás, visszaesés sem tapasztalható. Hajdú Andor térszel-
nök mégis elmegy az 1971. évi zárszámadás után.

Vajon miért? Leköszönt? Elkergették? Kifűrták? Erről is, arról is
szól a mendemonda. Beszélük, hogy nem tudott igazságot tenni az
egyre többet akaró és még mindig veszekedő tagok között, elege lett
Győrkből, hát elment. Ez a magyarázat hamisnak látszik, hiszen nyolc
éven át, nehezebb időkben is egységet és rendet tartott-teremtett.
Mások azt mondják, többet vett magának a közösből, mint amennyi
megillette, ám erről semmi bizonyíték, még egy aprócska eljárás,
hivatalos számonkérés, dorgálás sincsen. Hírlik az is, hogy a községi
pártalapszervezet titkára pályázott a helyére, és őt valóban a hivatalos
utódjelöltek között találjuk. De nem őt választják meg. A szövetkezet
új elnöke az egyik közeli térsz agronómusa, Ujvári Miklós lesz.
A Hajdú Andor elnöksége idején született jólét még majd három évig
tart: mindenki piacozik, „pusztulásig” szedik a zöldséget, sokan vesz-
nek autót, és emeletes házak épülnek.

